

ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ

НАПИСАО
ИГЋАТ ШЛАНГ,
РАБИН
ЈЕВРЕЈСКЕ ЕШКЕНАСКЕ ОПШТИНЕ
У БЕОГРАДУ.

БЕОГРАД
Штампарија М. Карића - Краљев Трг 25.
1926.

Ове године навршава се осамдесет година постојања синагоге у Београду, у Космајској улици 19. Такође, навршава се и осам деценија од објављивања књиге "Јевреји у Београду", коју је написао Игњат Шланг, рабин Јеврејске ашкенаске општине, који је службовао у поменутој синагоги до почетка Другог светског рата.

Настојећи да ове две значајне годишњице буду што достојније обележене, Б'неи Б'рит ложа Србија 676 омогућила је објављивање репринт издања књиге "Јевреји у Београду" желећи да читаоцима пружи обухватнији увид у историју једне од највећих и најзначајнијих јеврејских заједница на Балкану.

Игњат - Лицхак бен Шрага Хакоен - Шланг рођен је у месту Класно, у Пољској. Високу рабинску школу завршио је у Пресбургу (Братислава). Службовао је као хазан у Пакрацу, одакле је почетком 20. века, са супругом и три сина, дошао у Београд.

Поред ове, Игњат Шланг је објавио и књиге: "Икареи хаемуним" (основи Мојсијеве вере), "Лашон вадат" (уџбеник хебрејског језика за почетнике) и "Јевреји на североистоку Европе".

Био је јеврејски вероучитељ за више разреде гимназије.

Сарађивао је у ционистичкој организацији и био међу оснивачима Б'неи Б'рит ложе Србија, фебруара 1911.

Страдао је у логору на Бањици, марта 1942. године.

Издавач
hiCAD d.o.o.
Нови Сад, Пушкинова 17

За издавача
Бранко Шнап

Штампа
„Александар“
Панчево, Петра Прерадовића 12

Тираж
500 примерака

ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ

НАПИСАО
ИГЊАТ ШЛАНГ,
РАБИН
ЈЕВРЕЈСКЕ ЕШКЕНАСКЕ ОПШТИНЕ
У БЕОГРАДУ.

БЕОГРАД
Штампарија М. Карића - Краљев Трг 25.
1926.

היהודים בבלגראד

מת

יצחק הכהן שלאנג

רב ואב"ד

לעדה האשכנזית בבלגראד.

САДРЖАЈ

Библиографија	стр. VIII
Предговор	» IX
Увод	» XIII
Глава I	» 1

Јеврејско народно предање. — Читање Мегиле (Књига о Естири) на дан 15. Адара. — Оскудица у историјским подацима о Београду у опште. — Београд у вези са Хазарима. — Помињање Јевреја у почетку XIII века. — »Жудиоска« улица у Дубровнику. — Јевреји у Јужној Србији у старом веку.

Глава II	стр. 5
--------------------	--------

Порекло и занимање јеврејског становништва Београда. — Пријатељски односи са Грцима. — Грчки Јевреји и њихова улога у хришћанским покретима у Византији, Хазарској и Бугарској. — Јеврејско становништво у Западном Римском Царству. — Додир једног и другог дела Јеврејства са Београдом. — Верска зависност Јевреја од Гаона у Вавилонији и њен престанак. — Прве рабинске школе у Европи. — Крсташки ратови и Јевреји Балканског Полуострва. — Почети јеврејске књижевности у Европи. — Надирање Ислама према Балканском Полуострву и постанак јеврејских научних средишта у Цариграду, Солуну, Једрену и Београду.

Глава III	стр. 12
---------------------	---------

Јевреји староседеоци на Балканском Полуострву. — Путписи Бењамина из Туделе. — Научни радови јеврејских књижевника. — Рабини Јоханан, Леон, и Менахем у Охриду, Тобија и Меир у Костуру, Доса у Видину. — Досељавање Јевреја из Шпаније и Португалије. — Оснивање сефардских општина широм Турске Царевине.

Глава IV	стр. 18
--------------------	---------

Ширење штампарске вештине и Јевреји у Турској. — Рабинска породица Лав у Битољу. — Јосеф Лав у Солуну. — Његова писмена веза са београдским Јеврејима у средини XVI века. — Београдски рабини тога доба: *Аврам Бењамин* и други свештеници — Шемусел де Медина солунски и рабини Београда. — *Аврам Гаскон*; *Меир Анђел* и његова научна дела. — Јеврејски квартал у Београду. — Нађени надгробни споменици. — Стара насебина Јевреја у Скопљу. — Старо гробље. — Рабини Арон Абијов, Елија Арбаро;—Јосиф Хандали и његов син Јошуа.

И. Шланг. — Јевреји у Београду.

— Јицхак Пардо. — Стара јеврејска колонија у Битољу (Монастир). — Арагонска и Португалска синагога. — Шеломо Молхо у Битољу. — Занимања битољских Јевреја.

Глава V стр. 26

Рабин Јуда Лерма. — Његово порекло и његова дела. Рабинска школа у Београду. Расправе из његовог дела »Пелетат Бет Јехуда«: Старо јеврејско купатило. Велика трговина. Његова осуда непоштене трговине. — *Рабин Симха Коен.* Његова школа, другови и ученици. Његово дело »Сефер Шемот« о разводу брака и сакупљени књижевни материјал за њега. Његов избор за рабина у Будиму и његов повратак у Београд. — *Рабин Јосиф Алмоснино.* Његово порекло. Примање рабината и његов књижевни рад »Едут Бијосеф« у две свеске. Његово заточење у Николсбургу од Аустријанаца 1689. године и његова смрт. Примери из његовог дела (разне расправе).

Глава VI стр. 43

Прилике код београдских Јевреја у XVII веку. — Сефардски и ешкенаски Јевреји. — Шпански језик као језик Јевреја. — Трговачке везе београдских Јевреја са приморјем, Солуном, Сарајевом и Будимом. — Опадање јеврејске насеобине у Београду услед ратова између Турске и Аустрије.

Глава VII стр. 47

Сабетај Цеви, лажни месија. — Карайти. — Бесправност Јевреја у Средњој Европи. — Тешке прилике у Београду. — Уништење јеврејских храмова и школа у Београду.

Глава VIII стр. 50

Време аустријске окупације у Београду 1717—39. год. — Подаци Драг. Павловића из бечких архива о Јеврејима Београда. — Затечени шпански Јевреји. — Јеврејин Сис. — Богати ешкенаски Јевреји. — Браћа Кепеш подигли пивару. — Монопол за печење ракије. — Конкуренција Немаца и Срба са Јеврејима. — Државни лиферанти. — Страдање Сиса. — *Рабини Леви Јерушалми и Морено.* — Културно стање тога доба. — Писменост Јевреја. — Зближавање Срба са Јеврејима.

Глава IX стр. 58

Повратак Београда Турској. — *Рабин Шеломо Монејан протеран у Раусниц.* — *Шеломо Шалем,* рабин и књижевник. — Шалем, рабин београдски и амстердамски. Његова књижевна дела: »Дивреј Шеломо«, »Језв Шалем«, »Шоне Халахот« и његова смрт. — Пораст земунске јеврејске општине од београдских исељеника. — *Рабин Натан Гинцбург* и његов одлазак у Будим. — Опадање ешкенаске општине у Београду. — Јеврејско гробље у Палилули.

Садржај

- Глава X стр. 60
Рабини: Хајим Давид Пардо, Исахар Абуалафија и Азриел Јехнел Магрисо — Интересовање Русије за словенске народе на Балкану. — Српски устанак у Мачви и Кочина Крајина. — Сумња Турака да Јевреји помажу устанак. — Опсада Лаоданова. — Страдање јеврејског кварта. — Нова аустријска окупација.
- Глава IX стр. 64
Мир закључен у Свиштову 1791. год. — Разочарање Срба. — Турска насиља према Србима и Јеврејима. — Управа јеврејске општине и Рабин Магрисо у затвору. — Смрт Рабина Магриса. — Устанак Карађорђевић. — Изгреди против Јевреја и мере Карађорђевиће противу тога.
- Глава XII стр. 66
Доба Кнеза Милоша Обреновића. — *Рабини Хајим Давид Пинто и Аврам Јицхак Пардо.* — Израел бехор Давид, председник, и његов књижевни рад. — Наклоност Кнеза Милоша према Јеврејима. — Освећење обновљене синагоге. — Свечаност Генизе, по књизи Рабина Парда. — Председник Хајим Давичо. Његово пријатељство са Кнезом. Давичо спасава живот Кнезу Милошу. Бегство Давича у Беч и његов тамошњи рад. — Жена Хајима Давича.
- Глава XIII стр. 73
Кнез Милош и Јевреји. — Кнежев кројач Лазар Левензон и шеширија Толчински. — Капетан-капелник Јосиф Шлезингер. Његово порекло и музичке студије. Његов долазак у Београд. Његов рад као оснивача српске музике. Шлезингер као Јеврејин. Његови синови. Вукашин Петровић. — Напредак града Београда и напредак његовог јеврејског становништва. — Оснивање јеврејског одељења у кнежевој штампарији. — Рабин *Јосиф Јицхак Финци.*
- Глава XIV стр. 79
Покреш против грађанских права Јевреја. — Јеврејска трговина и српска конкуренција. — Забрана да Јевреји не смеју становати у унутрашњости земље. — Извештаји Alliance Israeelite Universelle у Паризу. — Изгоњење Јевреја из Шапца, Смедерева и Пожаревца. — Њихово исељавање у Пешту и Беч. — Опadaње јеврејског становништва у Београду. — Повратак Кнеза Милоша и његово заузимање за Јевреје. Његова смрт. — Кнез Михаило Обреновић и Јевреји. — Кампања листа »Световида« противу Јевреја. — Интервенција страних сила у корист Јевреја. — Јеврејин из Шапца о ситуацији Јевреја у земљи.
- Глава XV стр. 85
Рад јеврејске штампарије у Београду — Слагач и коректор Хахам Јаков Шалом Калдерон. — Дела Рабина Јуде Алкалаја и

њихова тенденција. Рабин Алкалај, претеча модерног Ционизма. — Дела Хахама Моше Давида Алкалаја. — Критично стање београдских Јевреја. — Јеврејски кварт и живот у њему. — Питање светковања Суботе. — Израел Штерн. — Подизање јеврејског сефардског дома. — Ешкенаска богомоља.

Глава XVI стр. 92

Јевреји у војсци. — Опажања писаца Убичинија и И. Леба о правном стању Јевреја у Београду. — Посланик Велике Народне Скупштине Аврам Озер. Његов избор. — Одликовани Јевреји у рату од 1877. године. Д-р Самуило Попс; д-р Бернард Брил; Бењамин Русо; Михаило Озер. — Патриотски рад јеврејске омладине. — Оснивање »Српско-Јеврејске Омладинске Заједнице«. »Српско-Јеврејско Певачко Друштво«. Адвокат Давид А. Коен и његове »Беседе«. — Леон А. Коен, академски сликар. Хајим С. Давичо: »Са Јалије«. Јован Мандил. — Патриотски рад јеврејских жена. »Јеврејско Женско Друштво«. Ешкенаско Женско Друштво »Добротвор«. Јелена Лебл. — Одликовани Јевреји. — Председници сефардске и ешкенаске општине.

Глава XVII стр. 101

Устав од 1888. године. — Потпуна равноправност Јевреја. — Повољни развитак јеврејског становништва у Београду и у Краљевини. — Рабин Д-р Симон Бернфелд и његов књижевни рад. — Хахам Јаков Алтарац. — Краљ Милан и Јевреји. — Краљ Александар Обреновић и Јевреји. — Краљ Петар I и Јевреји. — Изасланици за дочек Краља Петра. — Полагање темеља и освешање нове синагоге »Бет-Јисраел«. — Анексија Босне и Херцеговине и београдски Јевреји.

Глава XVIII стр. 106

Јевреји у Балканском рату. — Одзив јеврејских обвезника. — Јевреји у самарићанској служби. — XXII Резервна болница ешкенаских Јевреја у Београду. — Прве жртве. Моша Амар, коњички потпоручник и његова јуначка смрт. Официри: Ашер М. Леви, Макс Гутман-Криволачки, Бенко Давичо. Војници: Исак Б. Амар, Давид Анђелковић, Аврам Демајо, и други. — Јевреји из ослобођених јужних крајева.

Глава XIX стр. 114

Јевреји у светском рату. — Склониште у подрумима. — Ђак-поднаредник Леон Б. Лебл. Његов патриотски рад и његова јуначка смрт. — Два брата Моше Амара. — Четири сина Цинтиле Б. Русо. — Хахам Исак Калми. — Смрт Давида Коена. — Интернирани и заточени Јевреји. — Таоци. — Мисија Јевреја у Енглеској и Америци. — Изјава Српске Краљевске Владе о Балфуровој декларацији.

Садржај

Глава XX стр. 120

Порашни рад београдских Јевреја — Дочек Регента. — Проширена Краљевина С. Х. С. и Јевреји. — Оснивање »Савеза Јеврејских Вероисповедних Општина« и његов задатак. — »Савез Рабина Краљевине С. Х. С.« — Именовање Врховног Рабина Краљевине С. Х. С. — Рад око изједначења јеврејских конфесионалних закона. — Земаљска Ционистичка Организација. — Јеврејски часописи. — Менахем Усишкин. — Однос Јевреја према политичким странкама и њихов удео у општем јавном раду. — Рад београдских Јевреја на изградњи својих верских, културних и хуманитарних институција. — *Сефардска Општина* и њене важне установе. Умрли Хахами. »Онег Шабат и Гемилут Хасадим«. Друштвени Дом. »Јеврејско Женско Друштво«. »Српско-Јеврејско Певачко Друштво«. »Потпора«. — *Ешкенаска Општина*. Свечано полагање темеља новом Општинском Дому. »Хевра Кадиша«. Ешкенаско Женско Друштво »Добротвор«. — *Заједничке установе сефардских и ешкенаских Јевреја*. Месна Ционистичка Организација. Југословенска фарма. Омладинско удружење. Ложа »Србија« Н. О. Б. Б. и њен рад. — *Економско стање Јевреја*: трговина, занат, уметност и њихов удео у земаљском промету.

Глава XXI стр. 135

Хронолошки преглед београдских рабина: списак рабина са годишњег помена (српски и јеврејски). Списак рабина по историјским документима (српски и јеврејски).

БИБЛИОГРАФИЈА

- Grätz H. Dr. Prof., Geschichte des jüdischen Volkes.
Soppron J., Monographie von Semlin und Umgebung.
Lav Josef, שאלות ותשובות ר' יוסף ן לב (מהריב"ל).
Medina Samuel, ר' שמואל די מדינה (רש"דים) " "
Lerma Juda, פליטת בית יהודה " "
Kohen Simcha, ספר שמות
Almosnino Josef, עדות ביהוסף
Konforti David, קורא הדורות
Jschtrosi Daniel, מגן גבורים
Kohen Efraim, שער אפרים
Jireček Konstantin Dr., Staat u. Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien.
Павловић д-р Драг. М., Аустројска владавина у Северној Србији 1718—39.
Rosanes Salomon, דברי ימי ישראל בתוגרמה
Asolaj Chajim, שם הגדולים
" " מעגל טוב
Pardo Abraham Jizchak, זיציים ופרחים
Вукићевић Мил. М., Караџорђе.
Гавриловић д-р Михаило, Милош Обреновић.
Петровић Мита, Финансије и установе ослобођене Србије.
Reich Ignaz, Bet-El II.
Голубица, 1840-44.
Leven N., Cinquante ans d'histoire L'Alliance Israelite Universelle.
Loeb J., La Situation des Israelites en Turquie, en Serbie et en Roumanie.
Büchler Sándor Dr., A Zsidók története Budapesten.
Jewish Encyclopedie.
Ozar Jisrael.
Hamagid.
Разна писмена и документа

ПРЕДГОВОР

У проучавању народа, као што је било и са свим природно, у нашој је науци обрађена највећа пажња нашем народу, његовој прошлости и његовој култури. О другим народима, који су у нашој земљи, поред нас и заједно са нама, живели, утицали на нас или трпели наш утицај, није урађено готово ништа. Шта је и колико је у нашој науци систематски урађено на проучавању грчког и романског становништва које смо затекли у нашој земљи кад смо се у њу досељавали, које се међу нама још за дуго одржавало и чији се трагови још и данас одржавају? Шта је и колико је урађено на проучавању Турака, који су нашом земљом кроз векове владали и за дуго јој давали карактер какав није имала до њиховог доласка и који ишчезава са нашим ослобођењем од њих? Шта и колико зна наша наука о нашим Арбанасима, Јеврејима, Циганима и другим туђим народима у нашој земљи?

Међутим проучавање туђих народности у нашој средини има великог научног значаја. Тај значај није само у томе да се оне више истакну и боље виде у читавоме њиховом животу и у свима манифестацијама живота, већ у још неким врло важним правцима. И ако су живеле и живе на истоме земљишту са нама оне нису свуда, или бар не свуда у истој мери, постајале исто што и ми, и обратно. Неједнакости, које су потицале од различитих порекла, различитих старина, језика, култура, религија, политичких и друштвених права, биле су такве и толике да су их јасно издвајале и одржавале као нешто засебно од нас. С друге пак

стране, заједнички живот, укрштања, међусобни однос, често и заједнички економски интереси, доводили су туђе народности са нама до таквих веза, односа и утицаја, који нису могли остати без нарочитих дубљих последица, које су се морале манифестовати, ако не свуда до сливања и претапања једних у друге, а оно свуда, негде јаче, негде слабије, до међусобног наметања и позајмљивања физичких, психичких, језичких, културних и других особина. Чување и одржавање етничких особина, сливање и претапање етнички различитих народа, наметање и позајмљивање етничких и културних елемената, свуда је, па мора бити и у нас, од крупног научног интереса. Наша наука још није стигла да се тим питањима на нашем земљишту у потребној мери позабави, јер још није имала времена да у потребној мери проучи туђе народности на њему. Наша је наука у опште, па и наука о народима у нашој земљи, још млада. У првим корацима она и није могла а да не пође од нашега народа, који јој је био најближи и који јој је морао бити од најјачег интереса. Али је, у своме напретку, увидела и значај односа са другим народима, па је, постепено, пришла и њима. Нарочито је у последње време то учинила у јачој, и ако још не свима у подједнакој, мери.

Ка проучавању Јевреја наше земље специјално, и ако од скорга, већ су учињени први кораци. У нашим научним и књижевним публикацијама има већ прилично прилога и грађе о њима (*Vjesnik Zemaljskog Arkiva, Гласник Земаљског Музеја, Нова Европа*). Г. М. Леви дао је леп прилог упознавању прошлости и културе Јевреја у Сарајеву (*Die Sephardim in Bosnien, Сарајево 1911*), а Г. Г. Новак у познавању Јевреја у Сплиту (*Židovi u Splitu, Сплит 1920*). Доста се прилога томе налази у *Споменици Беневолентије (Сарајево 1924)* и у *Јеврејском Алманаху за 5686 годину*. Но то још није довољно. Кад су се Јевреји први пут појавили у нашој земљи, где су биле њихове колоније, одакле су се и кад досељавали, како су се и одакле су се све умножа-

вали, зашто су и како су слабили и пропадали, судбина улога и култура Јевреја у њима — све су то ствари које тек имају да се испитају. То, истина, не може бити ни брз, ни лак, посао, јер се до многих потребних података за њега можда никад неће моћи ни доћи. Историја народа у нашој земљи у опште и Јевреја у њој посебице била је врло бурна, па је као олуја разносила и упропашћавала трагове прошлога живота, па чак и успомене на њега. Али до многога чега из прошлости Јевреја ипак ће се доћи, ако се систематски, марљиво и опрезно буде радило. Остатци од старих јеврејских гробља и богомоља, од локалних имена, нарочито поред већих трговачких и културних центара, помени у традицији, старим споменицима, литератури, нарочито јеврејској, архивама, нарочито архивама јеврејских општина, уз очевидне аналогije и логична домишљања морају пружити могућности да се јеврејски живот у нашој земљи оцрта барем у крупним потезима, ако не могадне свуда доћи и до ситних детаља.

За једно такво оцртавање Јевреја потребни су још многи претходни радови: истраживање јеврејских споменика, старих докумената, књига, слика, традиције о њима, која живи међу њима и међу другим народима у нашој земљи, прикупљање њиховог фолклорног градива: песама, приповедака, пословица, изрека и заговетака. Тек после тих претходних радова моћи ће се приступити раду на пуном упознавању историје и културе Јевреја у нас.

Г. Игњат Шланг, рабинер Ешкенаских Јевреја у Београду, имао је похвалну идеју да, у овој књизи, и без свију тих важних претходних радова, покуша проучити прошли живот Јевреја у Београду и да тиме учини свој прилог општем познавању Јевреја наше земље. Идући за својом намером он је купио из литературе, из старих јеврејских књига и из традиције знатан број података о своме предмету и саставио доста опсежну монографију о Јеврејима у Београду од најстаријих времена до данас, обзирући се, у колико

је то било потребно, и на прилике и на појаве ван Београда. У књизи Г. Шланга има пуно занимљивих података о Јеврејима. Нарочито су интересантни податци из старих јеврејских књига, из којих сазнајемо да је, у средњем веку и за време турске владавине, кад је трнуо и пропадао сваки напредак у покорених народа, у Солуну, Костуру, Видину, Охриду, Битољу, Скопљу, Београду и другим нашим градовима било не само јеврејских колониста, трговаца и занатлија, већ и људи много више културе: банкара, судија, лекара и књижевника, са репутацијом не само међу Јеврејима него и иначе. Књига Г. Шланга, чију садржину није потребно наводити, јер је ту пред нама, садржи и многе друге појединости, које показују какав су живот водили и како су се пробијали Јевреји у Београду од давнина до данас. Својом пак целокупношћу она чини леп прилог упознавању Јевреја у Београду у прошлости, и што је главно, она ће, на сваки начин, бити подстицај за нова истраживања да се Јеврејство у Београду осветли и у многим детаљима, који су до сад остали не само нерасветљени, већ и потпуно непознати.

Наши Јевреји имају већ знатан број способних људи који могу много допринети проучавању својих сународника у нашој заједничкој земљи и тиме унапредити нашу заједничку науку.

8 маја 1926.
Београд.

Д-р Тих. Р. Ђорђевић.

У В О Д

Делови јеврејског народа, расути скоро по свима крајевима света, не могу имати заједничку народну историју већ и због тога, што им недостају територијални и језични услови, који код осталих народа чине најважнију подлогу за народну историју. Живећи и радећи под разним околностима међу другим народима, има се и живот Јевреја у диаспори узети као део историје оне државе у којој живе.

Национални историски писци већином су занемаривали онај део историје који се одигравао међу зидовима јеврејских улица и јеврејских домова. То важи нарочито за живот и развитак Јевреја у разним земљама до XIX века, од којих се једва налази по која појединост у историји дотичних земаља. У томе погледу нису чинили изузетак ни писци српске историје. Ма да је њима позната чињеница, да је у Београду увек живео приличан број Јевреја са уређеним верским општинама, са извесном аутономијом за суђење у међусобним споровима, са више синагога, школа, засебним гробљем, дакле, са свима атрибутима једне самосталне правне корпорације, ипак се прелазило преко те чињенице у историји Београда — ћутањем.

Примивши се задатка да скупимо што више података о начину живота и раду Јевреја у Београду, наишли смо на изворе који чешће помињу догађаје из живота Јевреја негдашњег Београда, описане у разним јеврејским књигама из прошлих векова. Нашли смо, даље, да је сразмерно велики број јеврејских књижевника живео и делао у Београду, и да су њи-

хова дела доста запажена од јеврејских научника целога света. Тој околности ваља додати и чињеницу да су се овдашњи Јевреји потрудили, да се у првој српској штампарији уреди и јеврејско одељење штампарије, у коме је од 1837. г. па на даље штампано по више књига годишње.

Цела та књижевност, како она која је на страни штампана тако и она која је излазила из београдске штампарије, има се, судећи по њеној садржини, уврстити у ред вероисповедне, моралне и правне категорије једне заједнице, која је стајала ван политичких догађаја и утицаја. Крупне политичке промене у Београду, услед честог ратовања између Аустрије и Турске од краја XVII до почетка XIX века, угрожавале су увек опстанак Јеврејства; а најмање рђаве последице за њега биле су јаке економске кризе, од којих се тешко могло опорављати. Само с обзиром на њихове скромне захтеве према реалном животу, могли су Јевреји одолевати честим критичним бурама опсађиваног Београда. Читалац тих извора мора доћи до уверења, да су Јевреји, силом околности осуђени на неактивне посматраче, много препатили у својим сиротињским домовима на Јалији; али са још већим чуђењем мора се сетити својих предака, који су имали душевне снаге и расположења да напишу своје верске расправе и успомене усред грозних призора страшних ратова, који су пустошили у најближој околини.

Из садржине тих књига тешко је саставити потпуну историју, у правом смислу речи, јер нити нам дају довољно материјала нити су писане у ту сврху. Поред тога, догађаји нису поређани хронолошким редом да би испунили векове у непрекидном низу, потребним за верну историју. Ови недостаци у тим књигама, а још више околност, што су и овакви подаци ограничени само на извесна времена, нису нам допуштали, да нам историја Јевреја у Београду у старијим вековима буде потпуна и заокругљена.

Трагајући више година за што обимнијом грађом средили смо пронађено градиво по хронолошком реду, у колико смо га нашли, са уверењем, да смо га употребили, бар из јеврејских извора, у целом обиму. Било би заиста штета за историју, кад би се тај материјал оставио непрерађен, јер је веома могуће, да ће се поједини оригинални извори временом сасвим изгубити из вида. Споменуте књиге из XVI-XVIII века, штампане у Турској Царевини или у Италији у малом броју примерака, већ су и сада ретке и у библиотекама, а по готову их у Београду, услед честих ратова и пожара, у опште нема. Ради тога је свакако потребно, да се тај материјал унесе и уједини у форми једне нове, свима приступачне, књиге.

Јевреји су, истина, нарочито до краја XVIII века, врло мало учествовали у политичким догађајима Београда, али нећемо погрешити ако тврдимо, да је уплив и српског становништва, у колико га је овде било, до тога времена био веома ограничен. Док су две силне царевине, једна другој завидне и неповерљиве, кројиле судбину тврђаве и града Београда, нису ни Срби могли решавати о његовој и својој судбини. Тек слабљењем турске војне снаге и ојачаним упливом Руске Царевине на Балкану дошли су српска реч и српско оружје до свога права. То право доделио је доцније увиђавни Србин и другу му у вековној невољи, Јеврејину, коме је признао грађанску равноправност у заједничкој Отаџбини.

Управо зато, што Јеврејин вековима није имао никакво политичко право и што је као неопажен сведок свих потреса и промена овде живео животом есејских предака, одрекавши се, силом прилика, најбитнијих услова личне слободе и безбедности, удубивши се у верско-духовни свет и радећи мало, тек за одржавање свагдашњих телесних потреба, — управо зато држимо да је његова историја заслужили да буде спашена од заборавља. Ваља, напослетку, узети у обзир, да су се ти догађаји, ма колико једноставни, одиграли на тери-

торији Србије у стародревном граду Београду и у садашњој престоници заједничке нам Отаџбине, и зато су нам постали заједничком историјом, која има исти значај и за Србина и Јеврејина. Зато сваки грађанин треба да је довољно обавештен и о животу других народности старог Београда. Догађаји, пак, од почетка XIX века на овамо сасвим су идентични са историјом Српскога Народа. Од тога су Јевреји постепено узимали све виднијег учешћа у јавном животу и раду, и зло и добро српског народа било је одлучно и за њих.

За неке одсеке из новије историје, нашли смо и по који извор у српској књижевности. Делимично нас је на њих упозорио одлични наш професор Универзитета Г. д-р Тихомир Ђорђевић. И овим путем изјављујемо му благодарност на пажњи коју је поклонио овом раду.

Неке заслужне личности и објекте из прошлости Јевреја у Београду овековечили смо у свом раду и сликом. У настојању да их набавимо, помагао нам је г. Нандор Гутман, директор банке, коме дугујемо хвалу за његов труд.

Назвали смо свој рад „Јевреји у Београду“ у смислу његове садржине, говорећи о делатности наших предака, која већ спада у историју. О личностима, пак, која са својом сарадњом још стоје усред јавног живота, уздржавали смо се, у колико је било могуће, давати свој суд, сматрајући их, већином, за људе у могућном напону својих способности, од којих се још очекује плодносан рад за напредак београдског Јеврејства. Унели смо у њега и нешто мало градива из историје, до кога смо дошли, и које се односи и на живот саплеменика у другим градовима Краљевине Србије и њеним јужним крајевима, пошто су историјски везани са Београдом. Нека, зато, и у овој књизи буду уједињени.

ЈЕВРЕЈИ У БЕОГРАДУ

ГЛАВА I

ЈЕВРЕЈСКО НАРОДНО ПРЕДАЊЕ. — ПРВИ ТРАГОВИ ЊИХОВОГ БАВЉЕЊА У БЕОГРАДУ.

Код Јевреја у Београду одржава се уверење, да су њихови саплеменици у томе стародревном граду живели од прастарих времена. Идући по траговима ранијих покољења у Београду, наилазимо на изворе, који нам ту традицију потврђују, ма да су писмени докази из старих времена врло оскудни и непотпуни. Ту оскудицу писмених докумената, уосталом, осећају и жале сви истраживачи историје Београда. Што је историја утврдила, довољно је познато: да су Келти у четвртном веку пре Христа овим путем прешли Дунав, и служећи се пространим заклоном на утоку Саве у Дунав, ту оставили војничку стражу и продрли до горњег тока Вардара. Римљани су их у свом надирању на Балкан отерали око средине првог века пре Христа и овде подигли већу тврђаву, у коју су сместили сталну војничку посаду. Већ у трећем веку био је Сингидунум јака уређена тврђава са доста бројном цивилном колонијом.

Упоредо са овим историским тврђењем одржава се јеврејско предање, да је београдска тврђава постојала већ за време јеврејске државе, и да је град Београд био Јеврејима познат већ у то доба. На основу овакве традиције може се тумачити један важан обред

у јеврејској религији, који београдски Јевреји одржавају обичајем, који се понавља сваке године о светковини Пурима.¹⁾ Они читају, наиме, у Синагози књигу о Естири (מגילת אסתר) и другог дана Пурима (Шушан Пурим), који је обичај прописан од Мишне²⁾ само за становништво оних тврђава, које су постале за време јеврејске државе. Морамо, зато, претпоставити, да су се и београдски Јевреји увек придржавали овог обичаја, јер није вероватно да су са тим обичајем почели тек у неком доцнијем добу, када је, по пропису Мишне, везан за сталну традицију.³⁾

У историјским изворима који говоре о старом Београду, не спомиње се ниједан догађај, који би стајао у вези са овдашњим Јеврејима. Свакако се та околност не може узети као прилог тврђењу, да тада није било Јевреја у Београду. И многи важнији догађаји опште историје из старог века не могу се документарно доказати, тако, например: непрекидни ред и имена освајача града Београда, порекло, народност, па ни језик и религија разнoг његовог становништва. Услед тога оскудевамо и ми у историјским изворима, који се односе на Јевреје Београда.

Први пут појављује се име Београд у вези са Јеврејима око године 950. Догађај у који је то име уплетено толико је важан, да га вреди овде споменути. Раби Хисдај Ибн Шапрут, заузимао је на двору ка-

1) Пурим, јеврејска народна светковина у данима 14. и 15. месеца адара — готово редовно почетком марта.

2) Мишна, први рабински законик у шест свезака.

3) Овај обичај, који потврђује вековно бављење Јевреја у тврђавама, истиче се и у опису освојења града Багдада од Турака 1534. године, где пише: да је још онда постојала стара Синагога Рабина Јицхака Гаона, у којој се сваке године чита „Мегила“ (књига о Естири) 14. и 15. адара. Розанес, Историја Јевреја у Турској, II, 48.

בעת אשר נבכשה העיר הזאת (ר"ל בגדר) בידי התוגרמים נראה כי מספר היהודים היה גם כן רב ולהם היו קהלות רבות וביניהם נמנה "קהל ר' יצחק גאון" העומד עד היום ובו יקראו מגילת אסתר ביום ארבעה עשר ובחמשה עשר לירח אדר.

רוזאנים. דברי ימי ישראל בתוגרמה ה'ב 48.

лифе Абдул Рахмана III у Кордови високи положај тумача и дипломатског представника. Страни изасланици на двору тражили су пријатељство и посредовање калифина љубимца у свима својим пословима. Од посланстава византиских и пограничних земаља сазнао је Хисдај да постоји моћна царевина од Црнога Мора па до Каспијског језера, између река Дона и Волге, именованом Хазарско царство, где владају јеврејски поглавари именовани Хагани. Хисдај је све живље желео, да дође до писмене везе са Хаганом Јосифом XI. У томе је после много труда срећно успео, када је посланство једног словенског поглавара са доњег Дунава стигло у Кордову у коме су била два Јеврејина, Саул и Јосиф, који су му обећали, да ће његово писмо отпремити преко Мађарске, *Београда* и бугарских Јевреја.

Ово је писмо са одговором Хагана Јосифа придато књизи „Кузари“¹⁾ од Јуде Халеви, и ту читамо први пут о Београду и његовим Јеврејима. Из тога извора сазнајемо, даље, да су на доњем Дунаву Јевреји живели и међу првим Словенима Балканског Полуострва и да су суделовали у посланству свога краља маварском калифи.

О Јеврејима у Београду сазнајемо тек нешто више од историчара старог доба, чијим се изворима служио у свом исцрпном делу земунац Сопрон. Он цитира савремене историчаре 1205. год. за време краља мађарског Андреје II, који описују распикућног краља, који је безумно расипао народно благо, те је због сталног тражења нових прихода умањио вредност новцу, продавао висока звања и давао под закуп приносе од своје порезе и продају соли Јеврејима и Измаиљима.²⁾

1) У старијим издањима књиге „Кузари“ штампано је בלגאר, док је у издању Dr-а Цифриновића, Варшава 1911. год., штампано בלג'ר и тумачено „Bolgarien“. Свакако зато, што је Београд у X веку припадао Бугарској и звао се и „Alba Bulgarorum“.

2) Ignaz Sopron, Monographie von Semlin und Umgebung, Semlin, 1890., страна 119.

Ма да су историјски извори у јеврејским књигама тек доцнијег датума, ипак се у њима јасно примећује постојећа традиција, да су Јевреји у Београду живели у знатном броју за време цара Душана и кнеза Лазара. По тврђењу Розанеса стајали су Јевреји Београда у живој трговачкој вези са саплеменцима у Дубровнику, Млещима и Анкони, с једне, и браћом у Угарској, с друге стране. По свему изгледа да су Јевреји за време цара Душана и кнеза Лазара у XIV веку знатно суделовали у прекоморској трговини, те се користили привилегијама које су Дубровчани добијали од цара Душана. Поменути писци Розанес и Сопрон сагласни су у тврђењу, да су Јевреји били доста опасни конкуренти Дубровчанима у трговини.

Помињући Београд, Розанес у више махова понавља: да је у њему постојала Јеврејска општина од памтивека.¹⁾

Историчар Константин Јиречек спомиње боравак Јевреја у српским земљама у XII веку, позивајући се на путописе Бењамина из Туделе, само у Валони и Драчу. Он мисли да тада у Дубровнику није још постојала стална Јеврејска Општина, али констатује, да је у XIV веку постојала улица под именом „Жудиоска“. Према томе се може одредити време оснивања јеврејске колоније у Дубровнику са XIII веком. По његовом мишљењу, Јевреји из Валоне, Драча и прекоморских крајева ипак су се задржавали у Дубровнику и то лекари и трговци својим пословима, што је и доку-

1) Розанес, Историја Јевреја у Турској, II, 8: Тврђава Београд, која стоји на обалама Дунава и Саве, пала је такође у њихове руке на дан 25. тамуза 5281. год. — 20. августа 1521. Тамо је постојала јеврејска општина од вајкада, која се временом повећавала пошто су се тамо насељавали многи Јевреји из турске царевине и учинили је основом трговине између севера и југа државе.

בידוגראדו העיר הבצורה העמדת על שפת הדאנוב והנהל סאבה
נפלה גם היא בידם (בידי התוגרמים) ביום כ"ה תמוז רפ"א ושם היתה
עדה יהודית מימי קדם קדמתה אשר נתגדלה בארך הימים, בהיות כי
נתישבו שם יהודים רבים מתוגרמה ויעשו אותה למקור המסחר בין צפון
ישראל הממשלה.

רוזאנים, דברי ימי ישראל בתוגרמה, ח"ב 8.

ментима утврђено. Тако су и поједини Јевреји долазили из македонских пристаништа до у унутрашњост Србије. Архиепископ Хоматијан спомиње Јевреје као поседнике винограда близу Костура (Касторије). За време прве окупације Српске Државе од страна Турака, били су и Јевреји закупци порезе и продаје соли.¹⁾

Професор Јиречек, који је написао историју Срба само до XVI века, не спомиње ништа о Јеврејима у Београду. Цитирамо га због тога што спомиње, да је у Дубровнику постојала у XIV веку јеврејска улица и да су и Јевреји и јеврејски трговци суделовали у дубровачкој трговини, па, према томе, свакако су уживали привилегије цара Душана. Може се такође тврдити, да није било мржње према њима, пошто их и архиепископ Димитрије спомиње као власнике винограда по селима, што значи, да су живели усред народа. Биће свакако тачно тврђење Јиречека, да их није било у већим колонијама у Јужној Србији све до освојења тих крајева од Турака, које почиње средином XIV века.

ГЛАВА II

ПОРЕКЛО И ЗАНИМАЊЕ ЈЕВРЕЈСКОГ СТАНОВНИШТВА У БЕОГРАДУ ДО КРАЈА XV ВЕКА

Како традиција и обичаји везују Јевреје за стари Београд, или како су га стари Римљани звали Сингидунум, понекад и Алба Грека, вероватно је, да их је овде било у већем броју. Знамо да су Јевреји образовали знатне колоније скоро по свима грчким градовима још за време постајања јеврејске државе. Родос, Атина, Солун, Валона и Драч имали су већ онда уређене верске институције и вероватно је, да су се поједини Јевреји настанили и у Београду. Између Јевреја и Грка

¹⁾ Constantin Jireček, Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien vom XIII bis zum XV Jahrhundert, Wien 1912., II, 52.

постајало је у старом времену трајно пријатељство, а по каткад заједничко иступање противу заједничких непријатеља, о чему имамо веродостојних докумената у библијским књигама о Хасмонејима. Исто тако видимо Апостола Павла код браће Јевреја у грчким градовима, а до владавине Константина Великог (325-337.) живели су Јевреји међу Грцима у добром пријатељству. Јевреји у Грчкој образовали су засебну целину природених грађана са својом традицијом и обичајима којима су остали верни у пркос свима гоњењима у средњем веку. Своја предања одржали су у том првобитном облику све до XVII века, када су се и последњи њихови остаци претопили у бројно и интелектуално јаче насеобине придошлих Јевреја са Пиринејског Полуострва. Вероватно је, да су грчки Јевреји играли извесну улогу у размирицама у самој Хришћанској Цркви између присталица држања икона (iconolatrae) — иконобораца, и противника икона (iconomachi) — противиконаца, од којих су последњи наводили као разлог, да би се уклањањем икона Јеврејима и Мухамеданцима олакшао прелаз у Хришћанску Цркву. Овај спор, који се водио у Византиском Царству до средине осмог века, свакако нам даје оправдани узрок да верујемо, да су Јевреји овде живели у доста великом броју. Шта више, у IX веку, када су бугарски Хан Крум (807-852.) и његов син Борис (852-870.) напустили многобоштво, видимо, како су домаћи Јевреји хватали корен и по њиховим дворовима. Из докумената у Ватикану види се, да су у Риму обраћали особиту пажњу том јеврејском настојању, и пошто је Хришћанска Црква упозорена на тај покрет и употребила свој утицај, примио је Борис 864. год. Хришћанство¹⁾. Међутим, Јевреји у Бугарској задржали су и даље свој дотадашњи утицајни положај стојећи у вези са браћом у Хазарском Царству и са браћом у Угарској. Тако их видимо у својству изасланика словенских краљева са доњег Дунава на двору

¹⁾ Ranke, Weltgeschichte, Band 5, Teil I. Seite 304 f.
Dr. S. Kraus, Studien zur Byzantinisch-jüdischen Geschichte, S. 40 f.

калифе у Кордови, око 950. год., где су примили писмо од Хисдаја Шапруга, намењено Хазарском Хагану Јосифу, и преко Угарске, Београда и Бугарске допремили Јосифу XI.

У Римској Империји, према западу, биле су околности за Јевреје знатно боље. У Палестини и у Риму, где су властодршци имали узрока да се боје јеврејске пропаганде, били су Јевреји под строгим надзором, често гоњени и мучени због верности својој нацији и науци, али изван тих политичких центара могли су Јевреји несметано живети по својој традицији, и као пуноправни грађани империје могли су се слободно кретати по свима провинцијама. Велики број Јевреја који се занимао трговином и занатима и није се активно мешао у политички живот, оставио је земљу оца, Палестину, и населио се по разним покрајинама Италије и Паноније. Овим путевима стигли су неки и до Београда. Како ови исељеници нису припадали класи научника, живели су, свакако као Јевреји, једноставним патријархалним животом, чувајући од јеврејске вере и науке све оно, што је било одомаћено и укоревљено као јеврејско предање у народу. С времена на време, обнављали су везе са центром у Палестини, а од VI века са Вавилонијом, одакле су добијали потребна објашњења у верским питањима, нарочито у погледу календара, који су уређивали поглавари јеврејске религије у својим сталним резиденцијама. Биће, зацело, да су први јеврејски насељеници у Београду увели и обичај, да се има читати „Мегилат Естер“ и 15. адара, пошто је већ онда било познато, да је тврђава на утоку Саве у Дунав старог порекла.

Отворени природни пут Дунавом између Византиског и Римског Царства служио је, без сумње, и Јеврејима обеју држава у међусобном саобраћају између Истока и Запада. Као што их је било у Грчкој, Бугарској и Мађарској, било их је, вероватно, и у Београду, јер нам није познат никакав узрок зашто их не би могло бити и овде. Живећи свугде у Европи,

до X века, у извесној верској зависности од религиозних поглавара (Гаонима) у Месопотамији, Јевреји нису за то време ван тога круга учености стварали ничега новог, већ су се управљали према околностима у покрајинама у којима су живели, одајући се својим пословима. Било је међу онима који су пратили римске легије трговаца животним намирницама, ситничара са стварчицама које су биле потребне војницима и официрима; било је лифераната марве, кожа и сточне хране; било је лекара и писара, тумача и посредника, занатлија и вештака, и сви они налазили су зараду у великој римској војсци. Поједини Јевреји, који су се навикли на живот са војском, настањивали су се са својим војним одредима где год су ти одреди остајали по заповести својих команданата краће или дуже време. Неки од њих, услед познанства са командирима и својих стечених заслуга за војску, добијали су у појединим покрајинама, као награду, и по које стално намештење, као тумачи, лекари, закупци царских намета, порезе и монополисаних артикала. И Сопрон вели да их је било у почетку XIII века у Земуну и у Београду.

Поглаварство Гаоним у Вавилонији трајало је до средине XI века, али његов неограничени утицај на верски живот Јевреја у дијаспори угасио се око 100 година раније. При крају VIII века појавио се као самостални учитељ западног Јеврејства Раби Колонимос Бен Моше, кога је краљ Карло Велики довео из Италије, да установи у Немачкој и Галији самостални Рабински Суд независно од Гаоната. То исто се догодило и у Шпанији појавом Раби Моше Бен Ханоха и његовог сина Ханоха у Кордови године 960., који је основао, одобрењем калифа Абдул Рахмана III, самосталну рабинску школу. Ове нове школе шириле су врло брзо јеврејску науку по свима деловима Европе и услед тога су дотадашње духовне везе са Истоком постепено прекинуте. У тим крајевима и иначе су се прилике по њих знатно погоршале јачањем Ислама. Те нове школе у Европи показале су у сразмерно

кратком времену веома велике успехе процватом нове књижевности у Шпанији, Француској и Немачкој. Док је до X века верски и књижевни правац целог Јеврејства био уређиван од Гаоната и следствено томе владала једнообразност и у обичајима Јеврејства, почиње од тога доба, оснивањем рабинских школа у Европи, различитост у литургији, у обредима и у обичајима, у сразмери према околини и другим утицајним околностима, под којима су Јевреји живели.

Замршене политичке прилике на Балкану нису допустиле самостални развитак Јевреја у неком напредном правцу. У Византиском Царству живели су, без сумње, и староседелачки Јевреји, који су очували народне традиције од вајкада и владали се по упутствима Гаоната. Док Хришћанство није било уведено са свима својим привилегијама, развијали су и Јевреји извесну делатност ради проширења своје вере међу многобожачким племенима у Царству. Нарочито после јачања јеврејске вере у Хазарском Царству и за време унутрашњих размирица у верским питањима, трудили су се Јевреји да дођу до што утицајнијег положаја у држави. Немајући довољно политичког уплива, растурени по целом свету као побеђени народ без домовине и немајући довољно јаких личности у својој средини, нису постигли велики успех. Ипак су поједина племена примила Јеврејство, нарочито посредовањем Хазарских кнезова. Додамо ли још, да су се многи Хазари помешали са сродним народима, Бугарима и Мађарима, тако рећи становницима Балкана, излази из свега тога, да су Јевреји Балканског Полуострва примили доста туђих елемената у своју веру и заједницу. Случајеви прелаза у Јеврејство нису се догађали у масама, али су постепено ипак достигли доста велики број, и то све до средине X века, када је Хришћанство ухватило корена и у Српском Народу.

Време крсташких ратова, толико криво и тужно за Јевреје западне и средње Европе, прошло је за оне у Византинском Царству без већих потреса и стра-

дања. Док су одреди те војске у Земуну, по веродостојним изворима, плачкали и убијали бозобзирно, понашали су се у Београду и кроз Србију питомије, јер су приметили, да код Срба нису наишли на велику сусретљивост. У то доба је Србија била већ независна од Византије и њени владари: Стеван Немања, Стеван Првовенчани, Цар Душан и Урош подигли су велику Царевину и учинили је знатном облашћу за трговину. Ту су нашли многи Јевреји склониште и заштиту од прогонства крсташа; ту су се нашли Јевреји из Византије са браћом из Италије и Мађарске, који су посредовали у трговини између Истока и Запада, а један од тих центара био је и Београд.

У XIII и XIV веку развијале су се опште прилике доста повољно по Београд. Као погранична тврђава између двају великих сила, Србије и Мађарске, она је примила трговце из унутрашњости земље, из Дубровника и Италије, с једне, и Мађарске, с друге стране. Јевреји који су се ту нашли морали су се задржати и одржавати своју општину, ради одржавања верских прописа и породичних веза. Само се по себи разуме, да су се Јевреји разних крајева и језика овде слили у једну заједницу, на коју су их и домаће прилике упућивале.

Пошто је верски центар Јеврејства у Вавилонији у то доба већ изгубио свој сјај и значај, морали су доћи на његово место други фактори, који су били меродавни да решавају верска питања појединих општина. Од почетка X века решавали су поједини рабини, чији је глас учености оправдавао њихов ауторитет у јеврејским круговима, сва питања у јеврејским општинама па и питања месних рабина који су се њима обраћали. Судаћи по великим обиму књижевности тога доба која се ширила под називом שאלות ותשובות — „Питања и одговори“, или по конвенционалном имену „Респонзе“, морамо закључити, да је Јеврејство целога света пратило радове неких својих научника са особитом пажњом. Овим рабинима обраћале су се општине

и рабини писмено ради тумачења појединих места у старим књижевним делима или за решавање којег савременог питања. Респонзе су писали, после Гаонима, рабини у Немачкој, Француској, Шпанији и Пољској, и од друге половине XV века и у Солуну и Цариграду. Књиге „Респонзе“ нису се одржале у својој целини, што је сасвим природно имајући пред очима променљиву и тешку судбину Јеврејства у већини земаља. Кад Јеврејин није могао обезбедити своју личну сигурност, пропали су са имањем и животом и рукописи његових научника, али од оног броја књига, које су се и до данас одржале, црпимо и ми податке за своју историју.

Непосредни узрок пропасти јеврејског школског центра у Вавилонији јесте тесногрудост и нетрпељивост Ислама према исповедницима других вера. Сам Мухамед покушавао је придобити Јевреје за своје намере, а кад се уверио, да неће следовати његовој новој религији, почео их је гонити. Његови наследници допустили су Јеврејима нешто више слободе у својим земљама, а у Вавилонији су потврдили Јеврејску самоуправу на доста широким основама. Гаони (поглавари) управљали су силом свога звања целим Јеврејством и међу њима било је имена, која су до данас задржала свој сјај. У X веку погоршале су се ондашње прилике; прогањања и мучења ослабила су насеобине јеврејских општина и велики део Јеврејства лутао је по туђини. Међутим, калифе на Пиренејском Полуострву ни из далека нису били толико сурови и нетрпељиви, као у својој колевци Арабији. У Шпанији и Португалији живели су Јевреји под веома повољним приликама. Калифе су им обезбедили живот и својину и појединим способним личностима поверавале су, чак, високе положаје у држави. Када су Турци надирали у Сирију 1361. г., у Србију 1389. г., освојили Цариград 1453. г. и Београд 1521. г., показали су се свугде предусретљивији према Јеврејима него ли хришћански борци тога времена. Турци су ценили вредноћу и вештину јевреј-

ских трговаца и занатлија, користили су се њиховом писменошћу и ученошћу и пружали им могућност и прилике да своје способности развију у земљи. Кратко време после турских освајања, никла су нова средишта јеврејског знања на Балканском Полуострву, у Једрену, Солуну, Цариграду и Београду.

ГЛАВА III

ЈЕВРЕЈИ СТАРОСЕДЕОЦИ. — ДОСЕЉАВАЊЕ ШПАНСКИХ ЈЕВРЕЈА.

Из путописа путника Бењамина из Туделе видимо, да су Јевреји у Византији на измаку XII века живели у доста великом броју. На обалама Јадранског и Егејског мора, у коринтском заливу, па и на целој територији данашње Грчке, Бугарске и Румуније, куда је Бењамин пропутовао, нашао је по варошима и селима јеврејске општине. Јевреји су се занимали у тим земљама земљорадњом, разним занатима и трговином, а Бењамин набраја и доста рабина и угледних првака, који су одржавали везу са центрима јеврејских школа. Те јеврејске насеобине продужавале су се до унутрашњост Старе Србије. У Битољу (Монастиру), Скопљу (Искибу), Охриду и Струзи било је Јевреја у знатном броју. Ова два последња града, који одавно немају ниједног јеврејског становника, оставили су трагове свога јеврејског становништва у рабинској књижевности.¹⁾ У Охриду било је више јеврејских

1) Види S. Kraus, Studien zur Byzant.-jüd. Geschichte. — Fürst, Die Juden im byzantinischen Reiche.

ר' יוחנן בן ראובן מאוכרידא כתב פירש על השאלות שנמצא באובספורד.

ר' יהודה ליאון מוסקונו מאוכרידא ור' מנחם מאוכרידה נזכרים בפירושו של ר' יוחנן.

באובספורד נמצאים ג"כ כתבי יד שונים מחכמי בלקן: ר' טוביה בן אליעזר מאסקה המדרש "לקח טוב" שהוציא לאור ר' שלמה באבער.

књижевника, чији се рукописи налазе у библиотеци у Оксфорду из XI до XVI века. Међу њима су: Р. Јоханан бен Рубен, који је писао коментар на לילך — „Шеалтот“ и у свом рукопису спомиње рабине Јуду Леона Москона и Менахема, обе из Охрида. Од познатих рабина на Балканском Полуострву чувени су рабини: Товија бен Елиезер, који је сакупио Мидраш לקח טוב — „Леках Тов“, који је издао са својим примедбама Р. Шеломо Бубер и ученик Р. Товијин, Меир, писац књиге מאור עינים — „Меор Ејнајим“, обојица из Костура; Р. Доса из Видина, поред осталих. На против, у Битољу и Скопљу одржале су се веће јеврејске општине све до данас, о којима ћемо у наредној глави говорити.

Само случају, што су се поједине личности тих градова својим књижевним радовима овековечиле, имамо захвалити да су чињенице од толике важности сачуване од заборава. Без тих писмених остатака не би никада било могућно, да установимо постојање јеврејских насеобина у Охриду и Струзи у средњем веку, јер других трагова о томе нема.

При крају XV века биле су прилике у јеврејској насеобини у Београду другојачије но у некадашњој Византији. Градови, које је Турска освојила, добили су нове јеврејске досељенике из предње Азије, средње Европе и Италије, које су ондашњи султани подједнако радо примали. Турци су били до душе добри војници, али нису били ни занатлије ни трговци, а те је нова проширена царевина понајвише требала. Јевреји, дошавши из разних земаља, донели су у турску царевину своје искуство и вештину у трговини и занатству, те радо ставили исте у службу нове домовине, која им је тако великодушно указала гостопримство. Сул-

ותלמידו ר' מאיר בעל ספר „מאור עינים“. שניהם מקאסטוריא: ר' דוד
 בן יעקב מקאסטוריא: ר' דוסא מווידין ועוד.
 על מקצתם העירני ידידי הרב דר' אברהם מרמרשטיין מורה בבית-
 המדרש לרבנים בלונדן.

гани су им наименовали главне рабине, који су заузимали виђено место на двору, као и јеврејске судије, који су имали право да ислеђују и суде сваку парницу, између и противу Јевреја. Нарочито су султани високо ценили јеврејске лекаре, јер су били вештији од мухамеданских, дошавши из онда најславнијих италијанских школа.¹⁾

У општем благостању те велике царевине, нашли су Јевреји једном мир и задовољство у новом завичају те је, поред Пољске, и Османско Царство у XIV и XV веку постало друго уточиште за потлачене Јевреје Европе. Ускоро се јеврејско становништво Цариграда веома намножило, а тако исто и у Солуну и Једрену, те су, у обезбеђеном положају као пуноправни држављани, унели пуну делатност и у ширењу знања и књижевности. Јевреји разних земаља и језика образовали су своје засебне школе, а рабини тих општина издржавали су и своје рабинске школе.

У Београду су Јевреји живели, до освојења истога од Турака, у готово истим приликама као и у целој Европи, а нарочито у Мађарској и Италији, пошто су са овима стајали у најтешњој вези. У другој половини XIV века настало је у Мађарској велико гоњење Јевреја, услед чега су многи напустили земљу и настанили се на доњем току Дунава, у свима градовима на обали. Ти досељеници повећали су знатно и београдску јеврејску општину, али у свом тужном положају и у неизвесности, шта ће им сутрашњица донети, нису ни могли мислити на културни рад, тражећи само могућност за каквом зарадом и одржањем голе егзистенције. Тим најелементарнијим бригама било је, у осталом, онда обузето цело Јеврејство средње Европе. Почевши

1) Рабини Моша Капсали и Елија Мизрахи били су први врховни рабини у Турској царевини у XVI веку. Султан Сулејман одликовао их је на очиглед свих својих и страних државника. На његовом двору играо је значајну улогу и лекар Моша Хамон. Дон Јосиф Наси и Шеломо Ешке-нази имали су решавајући утицај и на политичка питања крупних замашаја.

О стању Јевреја у Цариграду писао је Никола де Николаја, секретар француског посланства у Цариграду, многе појединости у својој књизи „Les navigations en Turquie, Anvers 1576.

од првог крсташког похода у 1096. год., који је испољио своју снагу на најсуровији начин, мучењем и убијањем мирног јеврејског становништва куда год је прошао, па све до краја XVI века, нису Јевреји имали ниједну земљу, сем Пољске, где су могли поуздано дочекати друго јутро. Зато нам је сасвим јасно, што су, после обнове старог наређења у Мађарској, по којој их је и досадањи заштитник Лудвиг II присилио да примају Хришћанство или да напусте земљу, бирали другу могућност, као што су то Јевреји увек чинили. Знајући да им је пут према западу безнадежан, јер тамо није било за њих гостопримства, имали су да бирају између Пољске и Турске, па су они, који су били у близини Дунава, свакако имали бољи изглед да спасу свој живот путем низ Дунав, рачунајући са могућношћу, да ће овим путем брже стићи до турске земље. Но то ипак није било лако постићи у времену активних борби западних сила са Турском. Требало је, зато, сачекати коју згодну прилику, затишје или примирје, и због тога је било добро бити у близини бојне линије, где је онда био и Београд.

Емиграција Јевреја из средње Европе у Турску трајала је једнако све до половине XVII века. Око средине XV века обновио је усељавање европских Јевреја у Турску виђени рабин у Солуну Исак Сарфати, познатим прогласом, у коме позива браћу из Немачке и Мађарске, да не пропадају у својим земљама у мржњи својих угњетача, већ да дођу у Турску, где ће бити добро примљени и где ће уживати једном грађанску слободу. Проглас је имао велико дејство, те су многи Јевреји дошли у Турску.¹⁾

Долазећи у велику турску царевину са свих страна света, Јевреји су се ту скупљали у заједнице по свом пореклу и језику. У Цариграду и Солуну, где су били највећи центри, било је преко двадесет разних општина: арапских, персиских, грчких, италијанских, немачких,

¹⁾ Сарфатијев проглас налази се у Националној Библиотеци у Паризу, под бројем 291.

мађарских и т. д.¹⁾ Значајно је, да су најспособнији рабини били из Немачке, и они су одржали своје духовно водство до средине XVI века. Постепено су и они изгубили своје засебно обележје у шпанском Јеврејству, које је, као бројно најјачи елеменат, постепено попримало у себе све остале општине. У Цариграду се једва могла одржати једна ешкенаска општина, а у Солуну ниједна.

* * *

Мржња и нетрпељивост католичке цркве према Јеврејима достигла је врхунац у катастрофалном протеривању свих Јевреја из Шпаније 1492. године. Земља у којој су текли мед и млеко, држава у којој, по општој изреци, „сунце није залазило“, која је могла себи дозволити издржавање највеће флоте света, та држава, односно њен краљевски пар, није могла мирно уживати у својој слави, јер је у тој држави животарило неколико стотина хиљада, а можда и милион, људи који су свесно сарађивали на благостању и напретку државе, али нису слепо веровали у спас „једине католичке цркве“ и непогрешивост Папе.

Зато, и само зато, могли су краљ Фердинанд и њему достојна Изабела из Шпаније једног дана прогнати у бели свет читав један народ. Пошто су намучени Јевреје кроз сто година, пошто су силом покрштени стотинама хиљада њих, пошто су погубљавани у мучилиштима грозне Инквизиције и спаљивани на ломачи у част неког свог Бога, увидели су, да их не могу сасвим сатрти, те су једног дана изгнали 300.000 Јевреја из земље (јула месеца 1492. г.).

После дугог и безнадежног лутања, у коме је велики део пропао, нашла је од прилике једна трећина тих несрећника спас и уточиште у великој Турској

¹⁾ По подацима Рабина Јосифа бен Лава и Шемуела Медине, те су се општине односиле једна према другој као самостални градови.

וכל קהל וקהל כעיר בפני עצמה. שאין לבני קהל אחד לכוח לבני קהל אחר רש"דס' יו"ד, קפ"ב.

Царевини. Султан Бајазет II наредио је, да им се свугде у његовом царству изађе у сусрет и да им се допусти слободно насељавање где год желе.

Султан Бајазет II, примивши истеране Јевреје из Шпаније особитом наклоношћу, изјаснио се, да краљ Фердинанд грозним поступањем против својих Јевреја није учинио никакво паметно дело, јер је своју земљу осиромашио а Турску Царевину обогатио највреднијим елементима. Он се ускоро и сам уверио, да може рачунати на верност и благодарност тих досељеника. Шпански Јевреји били су у већини образовани и способни људи, одрасли у културнијој средини, но што је била млада Турска Царевина. Они су били искусни трговци са прекоморским трговачким везама, били су веште занатлије, и, што је Турској донело особиту корист, били су веома вешти у производњи барута и употреби ватреног оружја. Помоћу њих Турска се оспособила да умножи своје победе над „неверницима“, који су, протеривањем Јевреја, сами издали непријатељу најопасније оружје против себе.

Емиграција шпанских Јевреја није текла непосредно и глатко. Они су дуго лутали по копну и мору док нису стигли у Турску. У почетку, док су имали новаца и накита, примали су их поједини капетани бродова, стављајући им у изглед блиски циљ неког африканског пристаништа на Средоземном Мору. Многи заповедници бродова, пошто су своје путнике сасвим опљачкали, заробили су те несрећнике и продавали их као робове у разним пристаништима Грчке и Италије, и када се то, услед великог броја заробљеника, није више исплаћивало, искрцавали су их на неко острво, макар и на гб крш, или их претоварали на старе чамце и потопљавали. Јевреји у Турској и Италији уложили су много труда и средстава, да откупљују заробљену браћу и слали циркуларе и поверљиве људе у градове, где су Јевреји живели, да скупљају новац за ослобођење заробљене браће. Прелазећи преко толиких опасности, изгнани Јевреји били су срећни

и пресрећни, ако би најзад стигли до неког турског пристаништа, где би добили, поред слободе, и могућност за живот и зараду.

Досељеници су били и по броју и по стању образованости виши и јачи од затекле браће у Турској. Чим су се одомаћили у неком граду и осигурали себи опстанак, образовали су тамо своју засебну верску општину. У тим одвојеним шпанским (сефардским) општинама чували су брижљиво свој језик (шпански), обичаје и обреде, и по тим својим особинама разликовали су се од осталих Јевреја. Пошто су њихове заједнице биле највеће, попримали су постепено и делове осталог Јеврејства у толикој мери, да су после неколико деценија доминирали шпанским језиком и својим обредима на целом Балкану.

После заузећа града Београда, 1521. год., доселили су се шпански Јевреји и овамо. Они су, истина, и овде затекли јеврејску општину, али, по свом обичају, образовали су своју засебну општину, која је видљиво цветала под моћном заштитом султанових управника града Београда.

ГЛАВА IV

СОЛУНСКИ И БЕОГРАДСКИ РАВИНИ У XVI ВЕКУ. — ЈЕВРЕЈИ У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ.

Проналазак штампарске вештине с правом се слави као највећи фактор напретка свечовечанске културе, и ова наша историја је само захваљујући томе фактору могла добити даље проширење и облик писменог сведочанства. Као што су сви истраживачи историје у својим радовима, све до друге половине XV века били упућени на оне писмене изворе, које им је пуки случај сачувао од пропасти, тако смо и ми оскудевали у писменим доказима до тога доба. Појединости о животу београдских Јевреја имамо тек онолико, ко-

лико су нам сачувале штампане књиге. Било је, без сумње, писмених докумената и до тога времена, али, услед великих и учестаних ратова око Београда, нису се могли одржати. Наши извори говоре нам и о великим пожарима, који су често пустошили Београд и у њима су пропали, поред имања становништва, и рукописи ондашњих писмених људи.

Ширење штампарске вештине у Турској ишло је спорије него ли у западној Европи. Познато је, да је штампање књига у Турској било дуго забрањено. Тек при крају XVI века дозвољено је штампање само на страним језицима. Штампане, пак, арапских и турских списа остало је и даље забрањено. Јевреји су испрва штампали књиге у тајности и тиме допринели да је доцније забрана укинута. Године 1566. штампана је прва свеска дела Рабина Јосифа бен Лав-а, у којој наилазимо на штампане податке о Јеврејима у Београду.

О писцу те књиге ваља споменути, да је рођен око год. 1500. у Битољу, да је био син Р. Давида бен Лав-а и да је учио јеврејске науке код старијег свог рођака, Рабина Јицхака бен Цадока, бен Лава, који је такође био рабин у Битољу и познат као научник свога доба. Раби Лав је дошао као младић од 20 година у Солун, који је онда примао сваким даном нове досељенике, шпанске Јевреје, и наскоро је и тамо утврдио свој глас као велики зналац рабинске књижевности, коме су се скоро сви савремени рабини обраћали знанственим питањима. Њему су се обраћали и београдски рабини разним питањима, и тој околности имамо да захвалимо, што сазнајемо нешто поузданије о животу Јевреја ондашњег Београда.

У првој свесци свога дела расправља Лав питање наследства у корист неке удове. Муж те жене оставио је писмено завештање са обрачуном, и писмена су рађена у присуству сведока, чланова рабината и главног рабина. Потписали су рабини: Јосиф бен Јицхак, Јосиф бехор Шеломо, Јосиф бехор Даниел, Јосиф бен Јаков из Синагоге „Шалом“; Моша бен Нахман, судија,

поред имена заинтересованих странака. Као главни рабин потписао је Аврам Бењамин. Оволики број рабина сведочи, свакако, да је тада број Јевреја у Београду био веома знатан. Може се такође закључити, да је постојало и више општина, са више синагога, пошто писац нарочито спомиње рабина Јосифа бен Јакова из синагоге „Шалом“.¹⁾

Млађи колега Раби Јосифа Лава био је Рабин Шемуел де Медина у Солуну, такође један од признатих научника свога времена и писац рабинских књига. У његовим књигама наилазимо још чешће на податке из Београда. Он спомиње велики пожар у јеврејском крају Београда од 1560. год., који је уништио већину јеврејских кућа. У вези са пожаром, настало је за неке и питање накнаде штете, које је питање дуго занимало београдски рабинат. На послетку решио га је, на интервенцију београдских рабина, Рабин Медина у Солуну.²⁾

Друго једно питање било је узрок спора београдских Јевреја са својим Рабином Аврамом Гасконом. Због своје важности овај случај заслужује да га, по историјским подацима, изнесемо у изводу. Рабин Аврам, у споразуму са осталим члановима рабината, забранио је београдским трговцима, по неком ранијем споразуму са њима, да походе јесењи сајам у Струзи, где су се састајали трговци из Битоља и Солуна, јер се одржавао у данима великих празника, те су многи скрнавили свете дане Рош-Хашана и Јом-Кипура трговином. Осим тога постојао је још и други разлог, који их је одвраћао од сајма: штета од месних званичника, који су их уцењивали. Како су трговци доцније ипак хтели путовати на сајам, и рабинску забрану осећали као веома штетну, обратили су се, 1582. год., Рабину Медини, као признатом ауторитету, да утиче на београдске рабине да ови тргну своју забрану.

1) שׂוֹרֵת רֵינִיּוֹסָה לְ לֵב הָאָם סִי בִי
2) מֵהַרְשֵׁדִים הַמְּמִינִים רַבֵּנוֹ

Рабин Медина решио је спор у корист трговаца, пресудом: да се забрана укине, пошто већина трговаца живи од зараде на том сајму.¹⁾

И следеће питање није без интереса за нас. Рубен је био сопственик једне двоспратне куће у јеврејском крају. Он је уступио кућу Шимону и затим се одселио. Шимон је умро и оставио кућу своме сину Левију, а овај је изнајмио кућу Јуди. После неколико година кућа изгори до темеља и Јуда умре. У међувремену умро је и Рубен ван Београда. Сада се враћа један од његових наследника и тражи од Јудине деце накнаду за кућу. У ученој расправи Рабин Медина доказује да треба разрешити наследнике сваке обавезе плаћања накнаде.²⁾

По својим достојанственим одговорима и отменом писменом општењу са београдским рабинима Аврамом Бењамином и Гасконом, види се колико им солунски рабини Лав и Медина указују особито поштовање, као што је онда било уобичајено међу ученим људима, позивајући се увек на текстове познате им рабинске књижевности. Мада од ових београдских рабина немамо остављених списа, ипак је сигурно, да су много писали и да су њихови списи у току времена изгубљени. Поменути подаци казују нам, да је Рабин Аврам Бењамин вршио звање рабината више од 30 година, и то до 1570. год., а рабин Гаскон неких 20 година.

Наследник у београдском рабинату био је онда Рабин Меир Анђел, који је издао књигу קשת נחושא — „Кешет Нехуша“, о моралу и етици, писану у поетичном стилу, штампану 1593. год. у Цариграду. За време управљања београдским рабинатом писао је знанствено дело מסורה הברית — „Масорет Хаберит“, по азбучном реду, као коментар о традицији грамаатикалних неправилности у Библији, штампано у Кракову 1619. год.

¹⁾ שם יו"ד. קנ"ה

²⁾ שם יו"ד. רכ"ז

и напоследку своје велико дело о истом предмету מסורת הברית הגדולה — „Масорет Хаберит Хагадол“, штампано у Мантови 1622. год. после његове смрти. Он је оставио своје звање у Београду 1617. и населио се у Свету Земљу, где је и умро.

Говорећи о том времену, Рабин Медина, из Солуна, и писац Историје Јевреја у Турској, Розанес, често спомињу разлике међу ешкенаским и сефардским општинама у Београду. Те разлике лежале су више у различитом менталитету и саобраћајном језику него ли у стварном схватању верских прописа, мада су покаткад и ове избијале на површину. До почетка XVII века не видимо у звању главног рабина ниједну личност шпанског порекла, али видимо да су се сви прилагодили месним приликама, и то много више него они у Бугарској, где су разлике између сефарда и ешкеназа, нарочито оних из Угарске, често изазивале посредовање солунских рабина. У главном су и једни и други признавали пресуде Солуна, који се онда сматрао седиштем најспособнијих рабина једног и другог обреда.

Розанес тврди, да су Јевреји живели у близини Дунава, где су Турци подигли свој крај, док су Хришћани становали на савском крају вароши. Међутим, верујемо, да су поједини Јевреји, нарочито они који су знали народни језик, становали и међу Хришћанима. Велика већина Јевреја и јавне установе њихове свакако су се налазили на Јалији.

При крају прошлог века нађени су одломци јеврејских надгробних споменика у улици Цара Лазара, приликом ископавања темеља за зграду Народне Банке. Ови су показивали трагове из XV и XVI века. На једном камену могло се јасно читати име: „Даниел Перец“, умро 380. (1620.). Камен је још 1914. год. био у Народном Музеју. Неки од њих пренети су на јеврејско гробље, али већина одломака нестала је. Чињеница да су нађени на овом месту, могла би доказати, да је јеврејско гробље било у горњем делу вароши, и није искључено, да су Јевреји живели и овде. Вреди још спо-

менути и то, да је међу одломцима надгробних споменика био један комад на коме се могло читати име: „Арон Исак Абраванел“. Он је био син чувеног јеврејског државника на двору Фердинанда, краља Шпаније, који је делио судбину браће и напустио Шпанију 1492. год.

* * *

У градовима у унутрашњости Србије живели су Јевреји у већем броју и у организованим верским општинама: У Скопљу, Битољу, Штипу, а у мањем броју у Нишу, Смедереву и Пожаревцу. У животу Јевреја у поменутим градовима нема много значајности, које би заслужиле особиту пажњу. Рабин Лав описује стање Јеврејске општине у Скопљу у другој половини XVI века, како у материјалном тако и у моралном погледу, као очајно. У пркос томе, што су онда тамо постојале две синагоге, нису имали ниједног способног рабина за решавање верских питања. Услед неправилног решавања верских питања допрли су гласови о неспособности тамошњих свештеника до Солуна.¹⁾ Тек при крају века добили су скопљански Јевреји достојног рабина у лицу Арона Абијова, из Солуна, који је онде уредио верски живот.

Око године 1580. добили су скопљански Јевреји од заповедника града пространо поље за ново гробље у замену за старо гробље, које су неки употребљавали за циглану. Пошто су онде често наилазили на лешеве, забранио је Раби Арон Јеврејима да се служе тим опекама. Ова забрана одобрена је и од солунских рабина.²⁾ Рабин Арон писао је коментар на књигу о Естири, који је оштампан у Солуну 1596. год. Сем тога наилазимо често на његове учене расправе у делу Медине.

Град Скопље подигао се при крају XVI века као трговачко средиште Јужне Србије и због тога се у њега

1) ר' יוסף בן לבי ה"א ל'
2) ריש"ם י"ד ס"י ר'

све више Јевреја досељавало. Доселили су се и Јевреји из Холандије и Марани из Шпаније и Португалије, који су се у Скопљу јавно враћали у јеврејску веру. Међу њима били су велики трговци Пинто, Видал, Авраманел и де Кало. Нарочито је онде цветала трговина штофовима и свилом. Робу су доносили из прекоморских пристаништа и отпремали на запад. У почетку XVII века било је у Скопљу више гласовитих рабина: Р. Елија Арбаро, Шеломо Абијов, син поменутог рабина Арона, стари рабин Јосиф Хандали и његов учени син Јошуа, који је написао брошуру о односима међу трговцима који су наступили услед промене државног новца у години 1606., Бењамин Даниел, Мордехај Перец, Моша Монејан и Раби Јицхак Пардо, славни проповедник.

То време научници највише спомињу, пошто су сви именовани рабини узимали учешћа у јеврејској књижевности тога доба. По свему изгледа, да су се прилике у Скопљу опет погоршале, јер се ученост онде није стално одржавала.

Чињеница, да су скопљански Јевреји у 1580. већ имали једно старо попуњено гробље, свакако нам показује да су онде већ много раније живели и имали уређену верску општину.

О приликама у Битољу (у јеврејској књижевности град је познат под именом Монастир) вреди споменути извесне догађаје за које имамо изворе у јеврејској књижевности. Јевреји су онде били трговци и занатлије, а живот им је текао једнолично и без јачих потреса. Као што је раније речено, славни научник у почетку XVI века, Р. Јосиф бен Лав, био је битољско дете из научничке и староседелачке породице, која нам је позната од четири ранија поколења. Та околност сведочи о томе да је ондашња јеврејска насеобина имала већ у XV веку своју традицију, и вероватно је да их је онде било од прастарих времена, као и у осталим крајевима грчке Македоније. Раби Лав се преселио у Солун у младости својој, око год. 1525., и напустио је своје родно место ради усавршавања у науци, пошто није признавао ауторитет

битољских рабина. Дошавши у Солун, у град најпознатијих књижевника, ускоро је и сам дошао до гласа и одлучног ауторитета у свима питањима јеврејске учености.

Доласком португалских Јевреја у Битољ знатно је повећан број тамошњих Јевреја. Као и свуда, основали су нови досељеници и ту своју засебну општину и подигли нову синагогу, коју су назвали португалском, док је стара синагога остала за староседеоце, грчке Јевреје. Познати рабини, који су стајали у писменој вези са Солуном, били су онда: Јицхак Лав, Шеломо Морса, Јосиф Агудиш, Јуда Алпаки, Габриел де Суса и Јосиф Алруети.¹⁾

Још једна маркантна личност светскога гласа стоји у вези са нашим Битољем: Шеломо Молхо, рођен око 1500. год. у Португалији, био је дете маранских родитеља, што је значило, да су услед инквизиције примили Хришћанство привидно, док су у потаји остали верни Јевреји. Диго Перес, високо образовани младић, био је на двору Јована III, краља Португалије, у својству поверљивог чиновника. У то доба привукао је на себе пажњу целог света Давид Реубени, лажни Месија, из средње Арабије, који је 1524. год. био примљен од Папе Клемента VII са великим одликовањем и позват у Лисабон од португалског краља Јована III. Млади Перес, фантастичан и пун сањарија, обожавао је, као и сви тајни Јевреји у Лисабону, Месију Реубенија, и по његовом савету оставио је Перес положај и породицу у Лисабону и побегао у Турску, кроз коју је путовао од града до града са новим именом „Шеломо Молхо“. У Солуну је учио код Рабина Тајтацака, поред талмудске књижевности, и мистичну науку Кабалу. Молхо се такође издавао за Месију и, услед препирке са разним рабинима, преселио се у Битољ, да би се ту, у мирној околини, што боље могао спремити за своје „дело ослобођења.“ Ту је написао своје говоре о ослобођењу Јевреја под именом „ספר המפואר“ — „Сефер

¹⁾ רוחנים דברי ימי ישראל בתורמה ד"ב. 112

Хамефоар“, штампане у Солуну 1529. год., и одавде је водио своју кореспонденцију са многим виђеним рабинима тога доба.

Молхо је свршио, као и већина његових једномишљеника — лажних месија — на ломачи, када се усудио да узнемири цара Карла V у Регенсбургу својим беседама. Спаљен је у Мантови месеца децембра 1532. године.

Поред трговине оделом и другом разном робом били су Јевреји Битоља одличне бојације и кожари. Они су израђивали коже веома лепо и извозили у велике градове Царевине. Турски кожари израђивали су такође коже, али их нису тако гладили и бојили и због тога су били јевтинији чиме су проузроковали Јеврејима велику штету, јер је главна зарада била у роби боље израде.

Међу познатим рабинима Битоља спомиње писац Давид Конфорти, рабине: Јакова бен Јехуда, Сабитаја Садја, Шелома Нахмијаса, Реубена Брондона и угледног трговца Мордехаја Камхи.¹⁾

За остале српске покрајинске градове недостају нам и овакви подаци, али се ипак помиње у ондашњој рабинској књижевности постојање јеврејских општина у Штипу, Нишу и Смедереву.

ГЛАВА V.

РАБИНИ: ЈУДА ЛЕРМА, СИМХА БЕН ГЕРШОН
И ЈОСИФ АЛМОСИНО.

1617. г. дошао је за главног рабина Београда Раби Јуда Лерма, из Солуна. С њиме је наступило време цветања јеврејске науке и за Београд, те је, поред Цариграда и Солуна, и Београд постао средиштем науке, коме су се учени рабини тога времена радо обраћали својим питањима. Својом личношћу и добрим гласом

קורא הדורות ¹⁾

привукао је Лерма много младића жељних науке, и посветивши све своје време својој школи, продро је добар глас његове „Јешиве“ у све крајеве царевине, па и изван ње. Он је био потомак породице научника из Шпаније и носио је име свога деде Јуде Лерма, писца књиге להם יהודה — „Лехем Јехуда“. Као ученик рабина Мордохаја Калаја, из Цариграда, добијао је од свога учитеља у свакој прилици ласкаво признање. У тим признањима Лерми, честитао је Р. Калај и београдском Јеврејству на срећном извору рабина. Р. Лерма писао је многе расправе, תשובות — „Тешувот“, као одговоре на многа питања која су му стизала са свију страна. Нажалост, његови рукописи уништени су од пожара око 1640. године. Један од његових ученика, Симха бен Гершон Хакоен, београдско ешкенаско дете, кога је болешљиви Лерма препоручио Јеврејству Београда за свога наследника у рабинату, залагао се за част свога учитеља, и великим трудом сабрао је његове расправе од рабина и ученика и издао их у години 1647. под именом פלימת בית יהודה — „Пелетат бет Јехуда“. „Спашено из куће Јудине“.¹⁾ Његово име срећемо скоро у свима делима савремених научника и писаца, који му одају пуно признање и поштовање. Узимајући у обзир ондашњи тешки положај рабина као судије, који је у свакој прилици имао пред собом два супарника, познаника и пријатеља, од којих је један морао изгубити парницу и по каткад са парницом и велику суму новаца, било је при том тешко сачувати непристрасност и признање. А баш ове врлине красиле су Рабина Лерма у највећој мери. У једној пресуди, када је била у питању већа сума новаца, Лерма каже: „Свевишњи нам је дао преко Мојсија науку Истине, добре законе и праведне пресуде, као што пише: „Путеви су Торе пријатни, њене

¹⁾ הקדמת תלמידיו של המהר"ר שמהר"ר ש"ר גרשון הכהן זל"ה... הראה את כחו וידו החזקה בשפה ברורה... ובעו"הך בשרפה אשר שרף ד' בעיד הזאת המהוללה בילוגראדו יע"א הכל נשרף. יגעתו ומצאתי הפוש אחר הפוש ומצאתי כמו כ"ט תשובות ביד בית מפה העיד וגמרתי אמר להעלותם על ספר...

су стазе мирољубиве. Праведни корачају по њима, а грешни ће на њима пасти.“ Противу оних који се усуђују да обилазе те праве путеве, да би се на лажан начин обогатили, морају рабини употребити сва могућа средства за спречавање неправде, да никако не допусте да овакви грешници успевају и да дижу главе над частним синовима Израиља. Оваквим настојањем увеличаће се снага Торе и мудрости, и снаге оних, који се несебично баве њоме“.¹⁾

У једној расправи бави се Лерма питањем ритуалног купатила, בית המבילה, у Београду. Оно се налази, каже писац, од памтивека у томе дворишту. Међутим, неке угледне жене приговарају, да им је негодно прелазити кроз двориште у коме обично седе мушкарци. Ма да је у више махова разглашено, да се ови не појављују у то доба у дворишту, није се постигао успех. Даље, жене приговарају, да је вода често и сувише хладна, због чега се у њој не могу купати. Зато предлаже Општини да се тим женама изађе у сусрет, те да се помоћу точка и олука пушта загрејана вода у друго одељење купатила, за које ће служити и други, згоднији, улаз.

Из једног спора, кога је Лерма расправио, било је у питању ортачки посао увоза и извоза између Београда и Анконе, у који су странке уложиле суму од 4406 златника, свакако за оно време прилично велику своту.

Раби Лерма се у свему слаже са споразумом међу општинама, који је раби Лав предложио за Општину у Петровцу, према коме ни један Јеврејин не сме бити закупац царске порезе (харача), јер када Јеврејин употребљава пресију при наплати, ма да то сваки закупац

¹⁾ תורת אמת והקים טובים ומשפטים ישרים נתן לנו הק"ב ע"י משה רבנו ע"ה ודרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שרום וצדיקים ילכו בהם ופושעים יכשלו בהם. המתנגלים לעקש הישרה להגדיל שקל במאזני מרמה. חייבים חכמי ישראל לסכל עצתם ולבטל מהשבותם ולשבר מלתעות עול. ועיניהם תכהנה ושפתותיהם תכונה ולא יפוצו זממם כל ירומו סלה ובזה יגדל בה התורה ועמלה בה לישמה.

שער הספר של הרב הבלגראדי ר' יהודה לירמה

Насловни лист дела «Пелетат бет Јехуда»
београдског рабина Јуде Лерме.

мора у мањој или већој мери учинити, ипак се то обично замерава свима Јеврејима, и многи невини трпе због тога велику штету. Осим тога су ти закупци безобзирни људи и својим поступцима штете добром гласу јеврејског морала.

После горњих примера из књиге тог београдског рабина, држимо да је сваки покушај ближег описивања одличних особина тога учењака и врховног пастира београдских Јевреја сувишан. То велимо још и због тога, што, на жалост, не располажемо никаквим ближим биографским подацима о животу овога знамени-тога рабина. Но и поред тога, тешко би могли истаћи личност и карактер квалитета Раби Лерме, колико се то из наведених места његове књиге само по себи намеће читаоцу. Можемо се сложити са ученим издавачем, раби Симхом, да је, и на нашу жалост, већина његових рукописа изгорела у пожару.

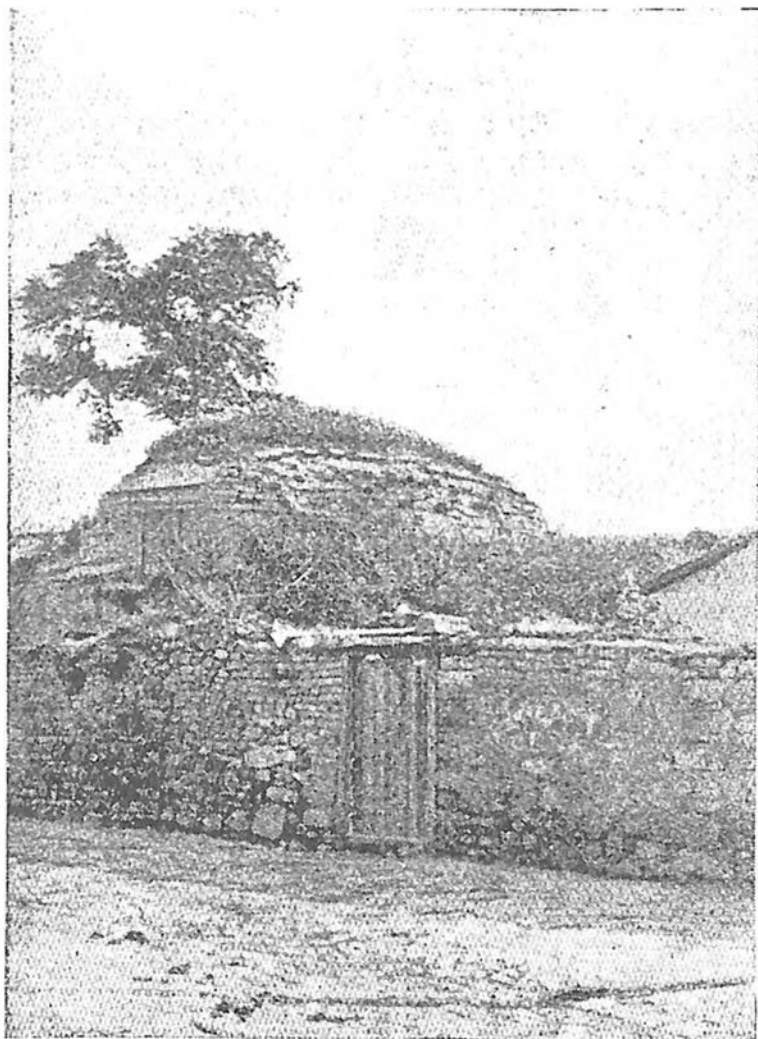
Р. Лерма умро је у Београду око 1642. год., што се може закључити из предговора издавача, али се тачан датум смрти не може нигде наћи.

Р. Лермин наследник у београдском рабинату био је Р. Симха бен Гершон Хакоен, кога је сам Лерма препоручио обема општинама као свог одличног ученика и младога пријатеља.

Р. Симха Коен рођен је 1622. г. у Београду од оца Гершона. По мајци био је унук будимског Рабина Симхе Фрајдмана бен Хајима, од кога је наследио своју велику чезњу за науком. Већ у младости га је привукао ондашњи београдски рабин Јуда Лерма у своју школу, коју су посећивали многи младићи. Доцније се усавршавао код славних рабина солунских, Мордехаја Калаја, онда већ старца, који је био у своје време и учитељ његовог учитеља Лерме, код Рабина Јехиела Басана, а нарочито код рабина Даниела Иш-троса, писца књиге *מגן גבורים* — „Маген Гиборим“, који се приказује као његов пријатељ.

Око године 1643. избила је у Београду куга, којој су многи становници пали као жртве. Становништво

је, делом привремено, побегло, а делом се одселило. Они Јевреји који су остали у граду нису могли издр-

הורבה של ביתהטבילה הישן

Рушевина старог јеврејског купатила на Дорћолу.

жавати рабина, те су рабинатом управљали невешти свештеници, који нису били дорасли свом високом за-

датку. Тражећи згодну личност за чело своје општине, изабрала је ондашња управа младог Симху за свога рабина. У том времену био је Симха у Будиму, где се 1642. год. верио са ћерком угледног и богатог трговца Аврама бен Хискије Хеса, са којом се венчао 1644. године. И поред тога што му је таст обећао да ће га после венчања издржавати у својој кући, да би се безбрижно могао усавршавати у науци, видимо га кратко време после венчања већ на положају београдског рабина. Симха је онда имао свега 22 године, и поред тога што је био ешкенаско дете, ипак га је сефардска општина високо ценила ради његове велике спреме и учености, које су ондашњи рабини од гласа, као и покојни Раби Лерма, посведочавали. Лерма га је заинтересовао за решавање важнијих спорова још у младости, а Иштроса, као и раби Хандали, узвисили су га у свима својим дописима које су му упућивали.¹⁾

Р. Симха се достојно одужио своме учитељу Лерми издавањем његових научних расправа, פליטת בית יהודה — „Пелетат бет Јеуда“, а велико поверење београдских Јевреја оправдао је сјајно савесним испуњавањем својих тешких дужности у рабинату. Његова идеална начела, љубав и страхопоштовање према Богу, несебичност у опхођењу са људима, искреност и готовост за помоћ свакоме коме је она била потребна, јасно се огледају у његовом делу, а нарочито нас испуњавају пуним поштовањем према њему, његове топле речи у предговору његовог дела ספר שמות - „Сефер Шемот“. Исто толико су и његове расправе у делу његовог зета, Рабина Алмоснина, пуне истинског осведочења и топлине, које се лако преносе и на читаоца. Он се служи оштрим речима само онда, када има узрока да укори грамзивост и прекомерно славољубље неких колега, које ни њихово велико знање није могло заштитити од прекора.

¹⁾ שער יהושע, סי' י"ב י"ג.
מגן גבורים, סי' ע"ג, ע"ד, פ"מ.

שער הספר של הרב הבלגראדי ר' ישמחה זבון

Насловни лист дела »Сефер-Шемот«

београдскога рабина Симхе Коена, штампаног у Венецији 1657. г.

Зато су га сви научници тога доба, солунски као и будимски, једнако волели и поштовали.

Његово дело *דברי שפיר* - „Сефер-Шемот“ оправдало је у кругу научника сва велика очекивања његових колега, с обзиром на његову дубоку ученост. У књизи великог обима, од 500 страна, свака је ствар и свако тврђење темељно поткрепљено логичним доказима. Осим тога је писац у предговору савесно набројио све изворе којима се служио као подлогом за свој рад. Ми ћемо ту неке појединости, које имају за нас и историјске вредности, изнети, у изводу, из тога предговора.

„Служио сам се у изради свога дела разним старим рукописима које сам скупљао. Ту је рукопис неких ешкенаских рабина које сам нашао међу књигама мога деде Симхе бен Хајима. У овом рукопису нашао сам многе нове ствари од научних првака које до сада нису штампане. Даље ми је дао уважени рабин Аврам бен Ханања, приликом свога бављења у Београду, именик за развод брака од свога учитеља славног рабина Јосифа Митране. Исто тако ми је дао свој именик рабин Елиезер, који је овуда пропутовао. Када је пре кратког времена допутовао овамо лађом побожни рабин Шамшон Хајес и овде напрасно умро, нашао сам међу његовим књигама, које су јавно продате, именик од великог рабина Шеломо Лурија и од покојниковог деда Јицхака Хајеса, у којима сам нашао многе нове ствари које сам нарочито забележио у својој књизи. Служио сам се такође књигом *זכרון משה* - „Зихрон Моше“, од рабина Моше Ешкенази, и рукописом који се налази код мога пријатеља Јосифа Асеа. Размишљајући о чудном случају који ми је дао у руке све те ретке рукописе, очигледно ми је Бог био у помоћи да ујединим све ове изворе, са знањем језика које ми стоји на располагању, те сам помоћу свих ових околности изradio и издао своје дело, у нади да ће бити од велике

користи свима колегама при тешком послу развода брака ...¹⁾

По подацима будимског рабина Ефраима Коена, примљен је Р. Симха 1662. год. за рабина у Будиму. Он је тамо заиста и наступио своје ново звање, али га свега задржао два месеца. И узрок због чега је тако брзо оставио овај високи положај у Будиму по-

¹⁾ בהקדמה דף ז'ע"ב: והנה נמצא אתי סדר גיטין מכתובת אשכנזים ישן נושן מצאתיו בתוך ספרי זקני הרב מו"ה שמחה בכ"ר חיים ז"ל כהוב בו כמה חדושים מן הראשונים ז"ל דלא באו דבריהם בדפוס. גם החכם השלם והבולל גדול ורב כמהירר אברהם ק' חנניא נר"ו בהיותו פה עמנו נתן לי קונטרסים השמות אשר לרבו הרב המופלא כמוהירר יוסף מטרנאי ז"ל. גם כאשר עבר עלינו הרב בעל דמשק אליעזר נ"רו נתן לי במתנה העתק הקונטרסים השמות אשר לו. ועתה כישבא פה העידה המהוללה בילוגראדו יע"א הרב החסיד מוהר"ר שמשון חיות זצ"קל אשר לא זכינו להקביל פניו פני השכינה כי בא הנה דרך אניה בליל שבת קדש חי להדש מנחם ת"טו לפ"ק כמו ב' שעות בלילה ושעה אחת או שתיים אחר עלות השחר נתבקש בישיבה של מעלה בפתע פתאום בחולי הדבר ב"מ וביום ראשון נקבר פה בכבוד גדול ולא זכינו להנות מזיו השכינה והנה מצאתי בתוך ספריו דנמכרו פה קונטרסים השמות להרב הגדול מהרש"ל ז"ל ולזקנו מוהר"ר יצחק חיות ז"ל וגם הרב אביו מוהר"ר מנחם חיות ז"ל והוא הרב החסיד מוהר"ש חיות ז"ל הנזכר כתב בגליונות הנזכר הרבה הדושים כאשר עיני הרואה תחונה משרים. גם בא לידי ספר זכרון משה למהר"ם אשכנזי ז"ל ובפ' כי תצא כתובי קצת שמות אנשים וגשים ודף ראשון דשייך לאות א' נחסר מספר ההוא שבא לידי. גם מצאתי ביד אחי ורע' אשר כנפשי החכם המרומם כמוהר"ר יוסף אשיאו נר"ו קונטרסים שמות מכתובת יד סופר מהיר הח"ר יאודה קאלדירון ג"ע וכמדומה לי שהוא העתק מהעתקת הסופר אשר היה לפני הרב הגדול מוהר"ר אליהו בן חיים ז"ל. כל אלו היו לאחדים בידי אשר ע"כ אמרתי בלבי לא להנם אנה ד' לידי כל אלו הקונטרסים ומאת ד' היתה זאת דלי נאה ולי יאה לחבר את האהל להיות אחד להיותי בקי קצת בלשון אשכנזי ובלשון ספרד ואנן בקי בהן ובשמותיהן בעינן דלא ליתי למטעי. לכן אמרתי אלקמה נא באמרים לחבר את כל הנמצא בזה ובוה גם בספרי הרבנים האחרונים זצ"וקל להיות אחד דרך אלפא ביתא. וקראתי שם הספר "ספר שמות" לפי הפועל והפועל. דמלת שמות עם ב' נקודותיו עולה תשמח כחשבון שמי וכינוי שמחה וריידמן כהן דעולה תשמח. ואתה הקורא בספר הלזה שמח תשמח שתמצא בו די מחסורך אשר יחסר לך בעזרת האל וכו'.

казао је доследност и савесност човека најплеменитијих начела. Р. Симха је, наиме, у првим данима свога рада у Будиму дознао да су неки чланови општине приговарали његовом избору, то јест да су се за њега залагали његови будимски сродници, што су неки рабини осудили као партизанство. Чим је Р. Симха за то сазнао, није више хтео задржати место везано за приговоре и шест месеца после наступа будимског рабината оставио је град и вратио се у Београд.¹⁾

Везујући тај догађај са наступом у рабинату у Београду од стране његовог зета Рабина Јосифа Алмоснина, изгледа нам вероватно, да је Р. Симха предао београдски рабинат своме зету онда, када је сам наступио исто звање у Будиму, т. ј. 1662. године. Вративши се у Београд, оставио је положај и даље своме зету, али зет му ипак оста у близини и готово у свима питањима саветовао се са тастом, како то у расправама Рабина Алмоснина често налазимо.

Давид Конфорти, историчар оног доба, описује Р. Симху као свога пријатеља, „који беше велики мудрац, дубоки мислилац, вешти судија, који је осим овога дела написао и многе расправе које нису штампане. Он није достигао старост и умро је у Београду.“²⁾ Према даљим подацима горњег писца, били су у Београду учени другови Р. Симхе: Ашер Конфорти, Рафаел Парнаспал, Јосиф Аseo и Арон Ешкенази, који су уживали глас учености у „Јешиви“ Р. Лерме. Дobar глас београдске учености допирао је надалеко у растуреном Израилу.

Делатност Р. Симхе примећује се како према свом претходнику тако и према свом наследнику у рабинату. Прикупљао је књижевне остатке свога учитеља и старао се око штампања истих, издао је своја дела и упливисао стално и на књижевни рад свога наследника у

¹⁾ שער אפרים, סי' ס"ז.

²⁾ קורא הדורות, 69: וזה הרב רבי שמחה הכהן היה חכם גדול ומעיין ופסקן וחבר ספר שמות הגיטין וכתב פסקים רבים שלא נדפסו ולא האריך ימים ולא בא לכלל זקנה ונפטר שם בבילוגראדו.

рабинату, свог ученика и зета Р. Јосифа Алмоснина. Судаћи по-разним околностима, које се могу приметити у делима Р. Јосифа Алмоснина, владала је онда у београдском рабинату примерна хармонија, која је, поред тесне породичне везе међу носиоцима тога звања, имала свој основ у отмености и достојанственом опхођењу Р. Симхе.

Јосиф Алмоснино, рођен 1642. године, био је солунско дете, потомак научничке и славне породице. Његови преци, Дон Аврам Алмоснино и Дон Аврам Коронбриал, дуго су чамили у инквизиторским казаматима у Каталонији, те су после дугог мучења спаљени на ломачи.¹⁾ Барух Алмоснино био је међу изгнатим Јеврејима из Шпаније 1492. год. који је срећно стигао у Солун, и он је оснивалац те породице на Балканском полуострву. Његов син Моша Алмоснино, рођен 1523. год. у Солуну, био је тамо један од рабинских првака, чије су мишљење уважавали сви савремени рабини. Отац нашега Јосифа звао се Јицхак Алмоснино. Био је врло побожан, сиромашног стања, али у науци мање познат. Зато је његов син Јосиф показао већ у детињском добу особиту спремност и необичну озбиљност у својим мислима. Основну науку у рабинској знаности примио је у Солуну, у Јешиви Ханање Тајтацака. Пошто је у оно време Јешива Рабина Симхе у Београду била на добром гласу, дошао је млади Јосиф овамо и ту је заиста нашао потпуно лично и душевно задовољство. Он је ускоро постао љубимац свога учитеља, који га је посветио у сва научна питања београдског рабината. У својој осамнаестој години венчао се са једином ћерком Рабина Симхе и две године касније, у својој двадесетој години, био је изабран, по препоруци свога таста, за његовог наследника у рабинату. Његов таст је онда, у 1662. години, био позват на исти положај у Будим, али га се тамо, после шест месеци, својевољно одрекао и вратио се у

¹⁾ ר' משה אלמושנינו. מאמין כה. דרוש י"א.

Београд, где је стално благотворно утицао на свога зета све до своје смрти у 1668. год.

Рабин Алмоснино сконцентрисао је сву своју делатност на рабинску науку којој је посветио сав свој живот. Стајао је у сталној преписци са ондашњим рабинима од гласа у Солуну, Цариграду и Будиму, и са њима решавао многа научна питања, која су занимала јеврејску књижевност. Његове учене расправе скупио је његов учени син Јицхак Алмоснино у две велике свеске под именом «*דוד ביהוסף*» — „Едут-Бијосеф“. Прва свеска штампана је у Цариграду године 1711., а друга 1731.; остали рукописи нису штампани.

Рабин Алмоснино живео је уређеним породичним животом; био је отац више деце и стајао је на челу заједнице, која је у сваком погледу, и економски и културно, напредовала и цветала и која га је поштовала и уважавала. Тако је живео и радио све до деведесетих година XVII века, када су бурне спољашње прилике почеле да неповољно утичу на унутрашњи живот Јеврејства у Београду у опште и на личну судбину Рабина Алмоснина понаособ.

Неповољне прилике, о којима говоримо, јесу политички догађаји при крају XVII века, који су држали у трајној запетости скоро цело становништво средње Европе. Устанак мађарског првака Телекиа противу Аустрије 1682. године, опсада Беча од Турака и њихов пораз у 1683. биле су претече још страшнијих призора, који су се одигравали 1688. и 1689. пред зидовима града Београда. Потоци крви што су их хришћански и муслимански ратници пролили око одбране своје превласти у Европи, помешани су јаким приливом крви јеврејских жртава, мада ови нису били стварни учесници у тим страшним ратовима.

Колико су будимски Јевреји трпели у упорним и крвавим борбама око освојења Будима у годинама 1684-86., о томе нам исцрпно прича Д-р Бихлер.¹⁾

¹⁾ Dr Büchler Sándor, A Zsidók története Budapesten.

Тежиште рата се све више сконцентрисавало око Београда и у 1688. години, после дуге опсаде, освојио је Принц Евгеније и ову горду тврђаву, у коју су Турци улагали сву снагу и наду своју. Са уласком аустријских поглавара у Београд почиње трагедија целе јеврејске општине у Београду и кобна судбина њеног заслужног рабина.

Шта су аустријски команданти све учинили са Јеврејима у Београду није нам у појединостима познато. Вероватно је да о томе има и званичних докумената, који нам нису довољно познати. Али син тога београдског рабина, који је издао очева дела, написао је увод тим књигама, из кога цитирамо следећи извод:

„Познато је, како смо сурово отерани из своје земље. Непријатељ нас је изненада заробио и отерао. Сваки је одред терао своје заробљенике на другу страну. Децу и жене, младиће и девојке, старце и старице, сирочад и удове, сваки је терао своје. У нашем одреду беху четири-пет Јевреја, међу њима мој велики отац. Официр на коњу предао нас је своје слуги, да нас одведе преко границе. Доброме Богу нека је хвала, што смо после претрпљених тегоба на крају стигли у добру покрајину, у велику варош учитеља и књижевника. Ту се сваки потрудио, да нам укаже своју доброту. Сваки, по својој моћи, нудио нам је јела и речи утехе, и посаветовали се да нас откупе из ропства. Међутим, једнога дана пред вече умре наш мили Јосиф. Старешине општине се заузимаху, отрчаше заповеднику, да дозволи закопати покојника по закону, да га не оставе и преко другог дана и за то су му нудили поклон. Али слуга рђавога срца не дозволи, да се покојник закопа, ма да је примио поклон, док му господар то не дозна и не одобри. Још исте ноћи обрати се изасланство варошком поглавару, који те ноћи није могао да заспи. Он саслуша молбу, казни слугу и сам дође на погреб, да укаже своје поштовање према славном покојнику. Ово ми је, као сину, особито вредно да споменем. — Јицхак Алмоснино.“

Из овог извештаја сазнајемо у главном трагедију славног београдског рабина, али син му Јицхак оставио је још многе празнине, које се тек делом могу поунити из других извора. Он нам не казује име тога града у ком су били заточени, не спомиње имена осталих Јевреја из тога одреда, као што не каже ни ближи датум смрти свога оца.

Азолај у своме делу שם הגדולים - „Шем Хагедолим“ у чланку „Јосиф Алмоснино“, каже да је Алмоснино побегао услед ратних недаћа у Николсбург и тамо умро у својој 46. години живота, године 1689.¹⁾

Писац Азолај сигурно није читао увод књиге „Едут Бијосеф“, где се описује како их је аустријска војска заробила у Београду, иначе не би могао казати да је „побегао у Николсбург“

У исту грешку запао је и историчар Соломон Розанес, у чланку „Београд“ јеврејске енциклопедије „אוצר ישראל“ - „Оцар-Јисраел“, III. Он пише: „Када је град Београд пао у руке Аустријанаца, спасли су се сви Јевреји прелазећи у Аустрију голи и без ичега. Међу њима били су рабини Јосиф Алмоснино и Моша Коен, који су се настанили у Николсбургу. Београдски рабин умро је тамо 1689. године у својој 46. години. У пркос својој младости написао је Алмоснино многе књиге које су изгубљене у рату. Само његове расправе штампане су под именом „Едут Бијосеф“ у Цариграду 1711. и 1731. год.“

Из ових грешака изводи нас научно истраживања ученог Д-ра Бихлера.²⁾ Он доказује, да је град Николсбург био главна заробљеничка станица за заробљенике из Турске. Тамо су вођени преговори са Турском и са Јеврејима с друге стране ради откупа појединих заробљеника, о висини откупнине за њих и исплаћивања глоба наметнутих појединим јеврејским општинама.

¹⁾ ומחמת המצוק ברח לעיר ניקולשבורג ונה נפשיה שם בשנת תמ"ט וימי חייו מ"ו שנה.

²⁾ D-r Sándor Büchler, A. Zsidók története Budapestén, стр. 169.

На основу овога тврђења разумемо узрок зашто је Алмоснино одведен у Николсбург, где је, свакако од прекомерних напора, и умро.

Из самог дела Р. Алмоснина вреди споменути, да носи у почетку топлу препоруку рабинског колегија у Цариграду, пуну признања вредности дела и личности писца.

Расправа 10. — Предмет ове расправе јесте спор између Менахема Малије и Јакова Абуаба, од којих први тужи другога за дуг од хиљаду златника, за коју суму тужилац показује облигацију, написану код турског судије. Међутим, оптужени изјављује, да му ништа не дугује, а за облигацију вели, да му ју је тужилац изнудио на тај начин, што га је силом одвео пред заповедника, који је наредио чаушима да га толико туку и муче док пристане да му изда облигацију. На то је Менахем одговорио, да га је пре тога звао рабину, а пошто се није хтео одазвати пресуди спора код рабина, био је принуђен, да га заплаши код турске власти, и т. д. Овај спор, после свестраног испитивања, решен је у корист тужиоца.

Расправа 13. — бави се питањем дозволе суседном кућевласнику за дозиђивање чардака према западној страни синагоге. Општинска управа заступала је гледиште, да ће чардак заклонити приступ светлости синагоги, и, поред тога, људи, којима се не може забранити боравак на чардаку, ометаће службу и побожност у храму, гледајући кроз прозоре у синагогу и обратно. У пркос томе, што је сусед синагоге доказао, да је овакав чардак већ једном, пре много година, на том месту постојао, и да је његово право да зида шта хоће на своме имању, и на послетку да је то место удаљено од синагоге више од два и по метра, — ипак му је Рабин Алмоснино забранио подизање тога чардака, са разлога дужног поштовања према дому Божјем.

И 50. расправа није без интереса за нас. Од три сина неког Рубена, један, који је био жењен, јавно је

иступио из Јеврејства. (Не пише да ли је примио хришћанску или мухамеданску веру.) Пошто му жена није хтела оставити веру отаца, ма да је живела у беди и била трудна, он је ослободи разводом брака. Ова је жена родила сина и живела самохрана са дететом, које постаде исправан човек. После смрти Рубенове, поделе јеврејска браћа међусобно очево имање. Сада се појави син онога, који је иступио из вере, пред рабином и затражи, да се и њему призна право на наследство преко оца од умрлога деде. Даље моли, да му се дозволи да може носити презиме по деди. Молилац је наишао на пуно признање свога права.

У другом делу, 13. расправа се тиче жене неког Аврама Анђела, којој се муж није вратио кући. После неког времена један Турчин причао је да му је познато, да је Аврам у своје време био убијен и бачен у Дунав. Ма да се у овим случајевима иначе поступа врло ригорозно, испитујући све околности, у колико један сведок, и то нејеврејин, може бити веродостојан, да се дотичној жени дозволи преудаја, ипак видимо да се Р. Алмоснино дао опредељивати разлозима увиђавности, те је дозволио жени да се може преудати.

У својим расправама Р. Алмоснино често тражи мишљење свога ученога таста при решавању тежих питања, истичући особито страхопоштовање према њему.¹⁾

Рабин Јосиф Алмоснино је први од београдских рабина који су оставили трајну успомену у овдашњој јеврејској општини. Његово име спомиње се као прво у годишњем помену у очи „Јом-Кипура“. И иначе се његово име сачувало у београдском Јеврејству са пу-

¹⁾ ואני תלמידו אציע הנלעגנד לפני מר המי רבנו שמחה הי מפני היראה, יראת הרוממת הכמתו. עדות ביהוסף, הי"ב, סי' מ"ג ומ"ד.

ה"ב, בסוף:

הפסק הזה לא גמרתיהו להוות שאימת המלהמה לא נתנוני השב רוחי, הנו כתוב עד גמר דין פסקי בתוך כתיבותי, ואם די יגמור בעדי אתן גמר טוב.

ним поштовањем и пиететом, а неки од јеврејских грађана са поносом воде своје порекло од породице тога омиљенога рабина.

Познати библиограф Азолај истиче пуним признањем личности и дела тих трију рабина, који су испунили скоро цео XVII век у београдском рабинату.

ГЛАВА I

ОПШТЕ ПРИЛИКЕ У БЕОГРАДУ ПРИ КРАЈУ XVII ВЕКА.

Изнети примери из дела та три славна рабина београдска, пружају нам већ општу слику јеврејског живота у Београду, за коју имамо да захвалимо само тим изворима, пошто других извора из XV, XVI и XVII века уопште нема. Ради попуњавања слике ондашњег стања, има се још додати, да су сефардски Јевреји били у већини и да је саобраћајни језик међу Јеврејима био шпански, ма да су скоро сви Јевреји разумевали и јеврејски, јер су школе увек биле у пуном цветању. Општинска администрација била је подељена на храмове, којих је било више. Ешкенаски храм остао је вероватно под именом „Шалом“, како то наводи Р. Медина. Главни рабинат водило је лице за то способно, без обзира на то, да ли је дотични рабин био ешкенаског или сефардског порекла. Од Рабина Лерме почели су и рабини да се служе шпанским језиком. Тако је оштампана расправа 12. у делу Лермином на том језику, а често се понављају шпанске реченице и у делима рабина Симхе и Алмоснина. Р. Симха, ма да је био ешкенази, владао је потпуно и шпанским језиком и доста се уживео у ондашње прилике већине Јевреја.

Трговина, којом су се Јевреји бавили, била је разноврсна. Било је увозника и извозника на велико, који су имали своје ортаке у Дубровнику, Анкони, Млетцима, доцније и у Сарајеву, па, разуме се, и у самој царевини све до Будима. Било је посредника код вла-

сти, сарафа, торбара и ситничара. Било је доста досељеника, који су при тражењу занимања и зараде често мењали место становања и само се пролазно задржавали у Београду. Било је занатлија свију врста, а нарочито кројача — „терзија“, који су израђивали мушку и женску одећу, занат, коју су Јевреји особитом вештином радили у Солуну.

Правно стање Јевреја у Београду мора се ценити сразмерно према стању, које је за њих било изузетно створено у осталим земљама католичке превласти у Европи. Узимајући у обзир њихово бесправно стање у већини средњеевропских држава; како су на Пиринејском полуострву затвори били препуни иноверника—привидних покрштењака, „Марана“, под надзором католичких инквизитора од врсте злогласног Торквемада, лишени сваког човечјег права, лишени свога поседа и имовине, мучени тортуром до смрти и лудила, и на крају спаљивани јавно на ломачи, „у славу Бога“; узимајући даље у обзир мржњу и презир према Јеврејима у немачким земљама, где су били трпљени као елеменат и средство за попуњавање увек празних благајница кнежева и обесних властелина, — у том времену и у таквој средини свакако је био од неоцењиве вредности човечански поступак султана Бајазета II, који је изгнаницима из Шпаније дао склониште и заштиту у својој моћној царевини. Наследници Султана Бајазета II придржавали су се његовог начела, да Јевреји, као привредна класа људи, заслужују гостопримство и царску заштиту. Бар су то доказали султани Селим I и Сулејман I, који су Јеврејима признали иста права као и другим народностима. Наравно да су досељеници били срећни и пресрећни спасоносним склоништем у турској царевини, и фермани које су султани издавали у току XVI века у њихову корист доказују да су заиста били заштићени. Међутим, у тој царевини која је стално била уплетена у велике ратове, у царевини, која је делила скоро неограничену моћ појединим великим и малим везирима, пашама и кајмакима који

су се богатели од разних данака, дација и глобљења немуслиманског становништва, правда и правосуђе биле су често сасвим празне речи без стварног значаја, а у истини нашао је само онај правду и законску заштиту, ко је за њих боље плаћао. У јеврејској књижевности онога доба налазимо врло често примере самовоље, глобљења и разних шикана од стране месних заповедника, који су се непозвано мешали у унутрашњу администрацију јеврејских општина, у аутономно правосуђе рабина и својим наређењима управо уништавали углед и ауторитет тих самоуправних тела. Заповедници су подупирали и заштићавали ренегате и закупце царских дација у циљу издајства, и такви покварени елементи често су штетили целини и доводили опстанак општине у опасност.

Београдско Јеврејство, које се у току последњих сто година успешно развило бројно, економски и културно, могло је служити као узор напредног уређења. Но већ око 1665. г. почело је да предосећа бурне догађаје, који су му запретили опстанку у тврђави, јер је ова постала полазна тачка разних припрема и средиште војних операција. Онда су престали важити закони и фермани, обзир и увиђавност, и место њих појавила се самовоља и незаконоње, корупција и издајства у свима надлежним местима. Сопрон исцрпно описује несносно стање онога времена за немуслиманско становништво града Београда и околине. Турска царевина, водећи тада истовремено рат и са Млетцима и са Аустријом, напрезала је све своје снаге, да дође до што више војника и до новца у циљу вођења тих ратова. „Лица несрећних мајки покрише вреле сузе“, кад су им мушку децу отимали да их преобрате у јаничаре. Изванредне припреме за рат дале су право заповедницима на реквизицију намирница и осталих потребних артикала за војску, услед чега су трговачке везе са приморјем и у самој царевини скоро сасвим престале. Поверење становништва у државни новац поколебало се услед његове умањене вредности, која је спала испод половине

номиналне вредности. Изгреди појединих војничких одреда, случајеви пљачке и разбојништва множили су се на страховит начин у тој мери, да је свако путовање из места у место постало опасно. Раби Алмоснино често спомиње паљевине у јеврејском крају и изгинуле Јевреје. Све до освајања Београда у 1688. г. разбегавало се мирно грађанство на све стране, а јеврејско становништво имало се још мање надати нечем бољем него ли хришћанско. Бар су се ови последњи надали неком моралном задовољству, да ће им хришћани-ослободитељи донети слободу и помоћ, док овакви изгледи нису ни најмање били утешни за Јевреје. Јевреји су морали имати пред очима бедно стање саплеменика у Европи, те су са зебњом очекивали победу Аустријанаца на Балкану. Све те околности утицале су на Јевреје у Београду, да се постепено повуку, у колико су то могли још својевољно, из околине која је стајала у опсегу војничких операција, пожара и опсаде. Богати Јевреји повукли су се, под заштитом моћних заповедника и по скупу цену, у унутрашњост царевине, а сиромашно је становништво полагаано и сигурно пропадало у Београду. Када су Аустријанци у јесен 1688. год. освојили Београд, град је био пуст и празан, а становништво скоро голо и босо. Нисмо могли сазнати да су победиоци донели олакшице, слободу и спас бедноме становништву Београда, али сазнајемо из разних извора, да су Језуити одмах претворили џамију у граду у католичку цркву и тамо на све могуће начине стварали католички подмладак и проповедали спас за грешне душе православне цркве. Јевреје пак одвукли су силом у унутрашњост Аустрије, под страховитим околностима, које нам прича и Јицхак Алмоснино у цитираном предговору. На тај начин одведен је као заробљеник и Рабин Алмоснино до Николсбурга, где је у заробљеничком логору и умро.¹⁾

1) По књизи Д-р Шандора Бихлера: *A Zsidók története. Budapestén,* стр. 169, види се, да је у Николсбургу био заробљенички логор за све

После годину дана Аустријанци су поново изгубили Београд. Али тај губитак није значао повратак мира све до 1699. г., када је формални мир склопљен у Сремским Карловцима

ГЛАВА VII

САБИТАЈ ЦЕВИ. — КАРАИТИ. — ДОБА ТУРСКИХ РАТОВА ОД 1683. ДО КАРЛОВАЧКОГ МИРА 1699. ГОД.

У годинама 1650. до 1666. узрујавао је један необичан покрет јеврејске духове по целом свету. Појава фантастичног и мистичног сањалице Сабетаја Цеви из Смирне (рођен 1626. год.), који се издавао за Месију, изазвала је силно узбуђење у јеврејским круговима, па су се и многи Хришћани занимали тим покретом. Велики је број рабина од гласа пристао међу верне поборнике идеје Месијанизма и маса је Јевреја, занета покретом, у жељи и нади, да је дошао час спаса и ослобођења људскога рода. Крај тога лажнога Месије био је више смешан но трагичан. Био је ухапшен од турских власти, када се хтео пријавити султану у аудијенцију. Кад су му запретили смрћу за покушај побуне и велеиздаје, показало се да је Сабетај био обичан шарлатан, јер је кукавички спасао себи живот, примивши Ислам. Али ни са фесом на глави није могао постићи поверење турских власти, јер је више пута био ухваћен у вези са својим ранијим јеврејским присталицама, те је због тога послат у Улцињ, у Црној Гори, где није могао имати никакве везе са Јеврејима и тамо је у самоћи умро 1667. г.

О том догађају имамо читаву збирку књижевних прилога за и против тога варалице, чак и од рабина далеких крајева северне Немачке и Пољске. Међутим, никаквих података о томе немамо од рабинских ауто-

јевреје, заробљене у освојеним турским градовима. Он вели, да су аустријанци тамо одвели и 270 будимских Јевреја и 35 тора из тамошњих синагога, одредивши откупнине за исте.

ритета у Београду. Претпостављамо, стога, да је тада већ положај београдских Јевреја био врло рђав, те се овдашњи рабини, услед строгог надзора турских власти, нису усуђивали писати о том покрету, који је од стране турских заповедника био забрањен као антидржавно дело.

Још чудноватије чини нам се тврђење Сопроново у његовој књизи, страна 203., да је један део београдских Јевреја у другој половини XVII века припадао секти Караита,¹⁾ који су довели за свог рабина неког славног научника са Крима. Сопрон²⁾ нам не казује извор из кога је црпео то своје тврђење. Знамо да су Караити имали своју велику општину у Цариграду, да су живели у мањим колонијама у Солуну, Једрену и Софији, да су стајали у сталној вези са једноверним на полуострву Криму, где их је било у већим масама, али нигде нисмо наишли на њихове трагове у Београду. Истога је мишљења и писац историје Јевреја у Турској, Соломон Розанес, коме смо се обратили за обавештење по тој ствари. Он је мишљења, да је Сопрон ту заменио име вароши Београда са истим именом Бјелград, у Бесарабији, близу Исмаила, где су живели Караити у том времену.

Последице бурних догађаја од 1683. г. па надаље биле су нарочито за Јевреје у Београду судбоносне. Очајна борба између двају најмоћнијих царева текла је скоро без прекида до 1717. г. Бојно поље обухватило је цео ток средњег Дунава и по који пут било је продужавано од Београда друмом до Ниша. 1683.

1) Караити су јеврејска секта, која се одвојила од рабинског јеврејства у X веку, признавајући за подлогу јеврејске религије само прописе из Библије.

2) Овде ваља констатовати, да су цитирани јеврејски извори за историју Јевреја у Београду потпуно непознати историчарима српске историје, који врло ретко помињу постојање Јевреја у Београду. Сопрону били су познати догађаји, који су у одломцима нађени по разним архивама, те је и њему било тешко од оваквих одломака стварати закључке, који би могли објаснити поједине догађаје. Тај период, близу 150 година, уређеног општинског живота београдских Јевреја није подстакао Сопрона да га историјски више истражи и обради, као што то нису учинили ни други историчари.

год. продрли су Турци до Беча, али помоћу пољског краља Јована Собјеског поражени и скоро уништени, изгубили су 1686. г. Будим и 1688. г. и Београд. Турци су 1690. г. поново освојили Београд и бојно се поље зауставило око Срема и Баната, где је непрестано следовала битка за битком. 1699. г. постигнут је мир у Карловцима, који је доделио већи део Срема Турцима, у коме су ови годинама подизали пограничну ограду све до Митровице. И овај мир није био дуга века, јер су се обе стране и после мира спремале за нови рат.

За цело то време није могло бити ни опстанка ни живота мирном становништву, које није имало узрока загревати се ни за коју од завађених страна. Турци су одавно престали да фаворизирају Јевреје. И у самом Цариграду морали су се Јевреји борити и употребљавати разна средства ради задобијања привременог благовољења појединих везира, а поготово су у провинцији били изложени самовољи појединих заповедника и паша. Поједини заповедници уцењивали су имућније Јевреје и општинске управе, а покаткад им и имања одузимали. На ратном подручју престале су трговачке везе а друмови и ханови били су подједнако опасни за трговачке путнике. Јевреји су усред тих прилика постепено напуштали Београд и околину и тражили друге вароши ван ратног подручја. Они, пак, који су овде дочекали улазак аустријске војске, били су још горе судбине. Фанатичном нетрпељивошћу католичког клера били су гоњени од њега и од језуитског свештенства, мучени, заробљавани и одвођени у далеке крајеве римског царства, а само је најмањи део тих мученика остао у животу. У великој аустријској царевини било је, истина, много јеврејских општина, али се и у тим општинама само вегетирало из дана у дан. Тамо је владао читав један систем ограничења, састављен нарочито за Јевреје. Они су, по пропису, становали у неком засебном крају вароши, званом „гето“, окруженом високим зидовима, са капијама ноћу затвореним. Власти су водиле строгог рачуна о броју

становништва, које је било оптерећено засебном порезом: „Judensteuer“. Да се не би множили, Јевреји су морали тражити дозволе за женидбу и дозволе за становање. Често их је нападала улична руља, која их је злостављала, гањала и убијала. Кад су језуитске власти хтеле прикрити неке своје злобности и насиља, од којих је све становништво трпело, пуштана је руља да се задовољи пљачком Јевреја.

Бавећи се већином трговином и занатима, дуго-трајни рат између Турске и Аустрије значио је за Јевреје уништење. Њихова бедна егзистенција није им више омогућавала зараду којом би се откупљавали, бар за извесно време, од нападаја пљачкаша. Пошто је у тим годинама било немогуће обављати у миру неки занат или трговину, било је природно, што су Јевреји у већини напустили Београд.

На супрот свему почели су се Јевреји, после закључења карловачког мира, скупљати и тражити напуштена огњишта у Београду, у колико су их могли наћи. Поједине занатлије и ситничари настанили су се поново у Београду, али вероисповедну општину нису могли образovati. Храмови, школе и друге јавне зграде били су уништени пожаром и бомбардовањем, а тај мали број Јевреја није био у могућности да их обнови. Тако су се једва одржавали у беди и оскудици, без економског и културног напретка.

ГЛАВА VIII

ВРЕМЕ АУСТРИЈСКЕ ОКУПАЦИЈЕ 1717—39.

Између Турске и Аустрије није се мир могао одржати. 1716. год. избио је поново рат. Аустријанци су јуришем освојили Петроварадин и годину дана доцније, августа 1717. г., принц Евгеније заузео је, после дуже

опсаде, Београд. Д-р Драгољуб Павловић¹⁾ скупио је податке из бечке архиве у којима описује време аустријске владавине у Србији 1718-1739. год.

Писац тих извештаја из бечке архиве потпуно потврђује наводе Сопронове, допуњујући их званичним актима и појединостима, који сведоче о тадањем бедном стању у Београду. „Трагови турског варварства у томе рату“, вели писац, „оставили су пустош на све стране“. И о приликама, у којима су се београдски Јевреји нашли, биће најбоље, ако саслушамо речи писца. „Јевреја је било две врсте у Београду: турских (шпанских) и немачких (ешкенаских). Првих беше око 33 породице, махом сиротиње.²⁾ Само бојазан, да се не утврди сумња у најелементарније принципе државне, и из обзира да се одржи вера у ред, нису им одузета имања, која су им капитулацијом призната. Управа је сматрала Јевреје као зло које се не може искоренити, али га зато не треба пуштати да се развије. С тога је број Јевреја, који су могли живети у Београду, био ограничен. Они су морали имати строге легитимације и плаћати порезу за толеранцију („Toleranzsteuer“). Сви покушаји и молбе Јевреја биле су узалудне, јер не моглоше добити право на својину за непокретна имања, нити пак место за синагогу. Дворско Каме-рално Веће допустило им је само да могу имати своју касапницу. Становали су у празним турским кућама и плаћали држави кирију.“

1) Глас Српске Академије, XIV, други разред, 40., од 1901. г.— Финансије и привреда за време аустријске владавине у Србији (1718-1739) по грађи из бечких архива, од Д-р Драгољуба М. Павловића.

2) Када је Београд припао Аустрији затекли су се овде ови Јевреји: Соломон Леви, Мојсије Чалдети, Аврам Коен, Јаков Адања, Јада (Јуда) Озер, Елија Адања, Јосиф Тајтацк, Мордехај Ледити, Сабитај Алмувлин, Менахем Пасефик, Аврам Озер, Арон Тубу, Мена Талмиде, Менахем Биња, Габриел Сени, Аврам Менахем, Барух Адања, Јосеф Менузе, Симон Исак, Исак Герсон, Јуниш, Јуда Мануел, Јанит оф Елјаким, Јосиф Беназре, Аврам Коен, Хиршел, Рубен Јаков, Хајим Колбо, Мојсис Мануел, Јосиф Лече, Хананел, Мојсис Хиршел, Самуел Нисим, Јоел Матијаш, — по извештају генерала Одијера од 24. маја 1718. год.

„Сем Београда и у Палежу је било Јевреја а и у другим местима, јер под утицајем Јеврејина Сиса,¹⁾ (Jud Süß) свога љубимца, принц Александар од Виртемберга, главни администратор окупиране Србије, није строго применио одредбе инструкција из Беча за њих.“

„Па ипак, поред свег овог незгодног положаја, Јевреји су имали значајног удела у српској трговини са своје предузимљивости и због веза, које је Принц Александар имао са Сисом. Он их је помагао и допуштао им да се такмиче са Немцима и Србима. Најбогатији од ешкенаских Јевреја беху Браћа Кепеш, а поред њих се истичу као знатни трговци: Исак Мозес, Јаков Франкл, Арон Хиршл и други. Браћа Кепеш сазидали су пивару у коју су уложили до 100.000 форината, али услед великих намета држави, 1730. год. предали су кључеве Администрацији.“

„Сем пиваре, поменути су Јевреји имали и државне лиферације. С тога су Срби и Немци гледали у њима своје најопасније конкуренте. Када су 1734. Исак Хиршл и Исак Кепеш саградили нову пивару и тражили допуштење да могу варити и продавати пиво, Дворско Камерално Веће, по тужби београдских грађана, то им је забранило. Шта више, Јеврејима би забрањена свака трговина и допуштено да само међ собом могу трговати. Ну ова забрана није могла дуго опстати, јер већ 1735. г., када је Аустрија учествовала у рату за пољски престо, једини лиферанти, који су из Србије лиферовали жито војсци у Италији, беху опет Јевреји, пошто међу хришћанима не беше тако предузимљивих људи.“

„Исак Мојсије, Самсон и Кепел Френкел добили су монопол за печење ракије за шест година по цену од 14.000 форинти на годину. Монопол за варење пива није успео и закупац је Кепеш банкротирао. Међутим

¹⁾ Сис је био у Београду код принца и за време његове владе у Виртембергу. Сис му је увек набављао новац, често пута продајом државних привилегија. После смрти принчеве Сис је осуђен на смрт.

Срби, који су узели под закуп десетак, боље су прошли јер су били мање обзирни но Јевреји.“

Ови подаци, ма да су само малени одломци из правног и економског стања београдских Јевреја за време аустријске окупације, довољни су, да осветле сву беду једног племена, које се узалуд борило против насиља и неправде који су му наметнути неоснованом мржњом а понајчешће простом завишћу непоштене конкуренције. Сносећи исту судбину и у општој пустоши и у разоравању Београда, јеврејска је сиротиња била подвргнута и изузетним прописима језуитске свирепости, и само захваљујући својим природним животним нагонима, који услед сталне борбе за опстанак беху јаче развијени, могли су ту даље вегетирати. Тај природни нагон развио је у некима од њих оштрије способности, помоћу којих су достигли до неког уплива и већег звања. Разуме се, да су до оваквих уплива могли доћи само богати људи, а за сиротињу важило је начело ондашњих властодржаца, да је не треба трпети.

По свему изгледа, да су турски заповедници при предаји тврђаве ипак имали на уму потребу заштите Јевреја, или бар, сматрајући их за своје штићенике, у уговору о капитулацији спомињали њихова права као поданика турске царевине. Аустријско Камерално Веће нашло је, међутим, да би онда турски Јевреји имали већа права него ли Јевреји поданици аустријског царства, и због тога су им ускратили права оних првих и прекројили их по узору на своје изнимне прописе за Јевреје. Такву претпоставку потврђује нам, међу другим догађајима, и случај забране зидања синагоге од стране окупационе власти; друкчије се тај случај не може објаснити за турске поданике, који су увек имали синагоге, школе, купатила и друге општинске зграде. У честим борбама од 1688. г., па све до окупације, редом су уништене, које од пожара, које од бомбардовања, све општинске зграде, као што је био случај и са становима. Али док су Јевреји становали

у становима турских избеглица, плаћајући за њих кинију држави, нису то могли учинити и са синагогама које су хтели поново подићи или реновирати. По наређењу из Беча, окупационе власти им то нису дозволиле. Међутим, имамо разлога веровати, да су Јевреји, ипак, са одобрењем или мимо њега, то се не да утврдити, поправили своје синагоге и користили се њима.

Време окупације трајало је преко двадесет година и постепено су се Јевреји морали навикавати на тај режим. Појединци су се постепено научили да се у њему оријентишу. Главни Администратор, Херцог Карл Александар од Виртемберга, изгледа да није строго извршавао упуте и прописе противу Јевреја које је добијао од стране Бечког Камералног Већа. Тај принц проглашен је од саме своје породице за распикућу и лакомисленог човека, који је подлегао упливу свога финансијског саветника, Јеврејина Јосифа Сиса. Међутим се не може тврдити да је Сис био гори од других нејевреја у сличном положају. Напоследку је био осуђен, више зато, што се као бесправни Јеврејин није могао одбранити од силних непријатеља, међу којима је био и наследник престола у Виртембергу. Непријатељи Сисови доказали су, да је имао више заштеђена новца, него ли наследници принца Александра, што је у осталом сасвим разумљиво код штедљивог финансијског агента. Али је вероватно, као што Хауф тврди, да је Сис платио главом зато што моћни наследници принца Александра нису хтели дозволити да Јеврејин, који је био лични пријатељ владајућег херцога, остане и даље у животу и слави.

У колико се сам Сис стварно залагао за своје саплеменике у Београду, није нигде јасно наведено, али је вероватно, да је довео херцогу неке своје саплеменике и омогућио им такмичење у лиферицији робе, добијању закупа монополских артикала и можда још које привилегије у индустријским предузећима.

У пркос законским и самовољним ограничењима признаје Камерално Веће у Бечу, да су Јевреји имали

знатна удела у српској трговини. Заиста се чудимо заузимљивом духу и смелости појединих Јевреја, који су улагали за оно време баснословне суме новаца у разна предузећа, која им нису успевала због превеликих намета. Изгледа да је величина тих намета више зависила од вероисповести закупчеве него од прописаних тарифа. Док су Немци и Срби, „који су били мање обзирни него ли Јевреји“, добро пролазили, изгубили су Јевреји своје капитале уложене у индустријска предузећа у Београду. Сличан томе био је и случај са лиферацијом жита за војску у Италији. Тек тада, кад није било других понуда, примљене су јеврејске. Оне су онда биле добре, кад никог другог није било, који би ставио свој капитал и зараду на коцку. Не треба се чудити смелости оних људи, кад знамо да нису имали боље изгледе на зараду, јер им се редом забрањивало сваки уредан посао.

Из живота Јевреја у Београду у оно време имамо још један прилог из јеврејске књижевности:

Рабин Моша Амариљо¹⁾ прича да су у Београду биле две општине. Већа је била ешкенаска, са рабином Леви Јерушалмом, а мања сефардска, са рабином Мореном. Услед неке несугласице у самој сефардској општини, одвојили су се угледни богати чланови од свога рабина и умолили ешкенаског рабина, да се прими и њиховог рабината. Ова је неслога трајала око пет година, док је на послетку постигнут споразум посредовањем градског старешине. После кратког времена решио се Рабин Морено, да се пресели у Палестину. Пре свога одласка одржао је опроштајну беседу у Синагози, у којој је позвао целу своју општину да се покори Рабину Левију, док им он не пошаље другог рабина из Цариграда. Из

1). Р. Амариљо, рабин у Солуну, писао је дело респонза דבר משה - „Девар Моше“ у три свеске. Расправа о питању рабина у Београду I, 40. упућена му је 1735. г. од стране сефардске општинске управе. Амариљо доказује, да је у интересу слоге целисходно да рабин Леви управља главним рабинатом, пошто је у свему признат за стручног учењака. Његово ешкенаско порекло не може бити сметња у звању, јер добро зна и шпански језик и упућен је у све обичаје сефардског обреда.

Цариграда им је јавио, да није успео придобити погодну личност, која би се хтела примити рабината у Београду. Услед тога остао је Леви рабин обеју општина. На Ханука¹⁾ 1729. г. у својој беседи у сефардској синагози изјавио је Рабин Леви, да му није и даље могуће управљати обема општинама, и умолио је представнике сефардске општине, да се побрину за постављање засебног рабина. Општинска управа послала је затим изасланство у Софију да доведе Рабина Гершона Левија. Р. Гершон је пристао, и спремајући се да прими звање у Београду дође до Ниша. Тамо су га угледни Јевреји задржали и навалили да остане код њих, на шта је Рабин Гершон најзад пристао. Тако остаде београдска сефардска општина и на даље без рабина и услед тога је поново замолила Рабина Левија, да задржи и даље сефардски рабинат уз пристојну награду. Р. Леви вршио је то звање још око десет година. Он је написао и штампао књигу: *בן אבות חללי* — „Бен-Авот-Халеви“.

Време аустријске окупације свакако представља за београдско житељство у опште, период мирног и постепеног развитка. Поред војничке управе било је и цивилних власти, и ма колико да је ова последња била ограничена у свом делокругу, ипак је имала то дејство да су се могле чути жеље и захтеви цивилног становништва. По каткад узимате су у обзир и испуњене жеље грађанства, па чак и Јевреја. Они су ипак подigli своје школе, синагоге и станове и општински се живот по мало развијао. Трговина са талијанским провинцијама, са турском империјом и са монархијом преко Саве и Дунава, омогућила је и појединим Јеврејима знатну зараду и већини сиромашних занатлија и ситничара пружио бар свакидањи хлеб.

Сопрон описује и културно стање онога доба. Он доказује, да се о неком општем просвећењу не може мислити у времену, кад су школе биле непознате установе у тим крајевима. Тек су прве школе основане у

²⁾ Ханука, светковина Макабејаца, пада обично у средини децембра.

Земуну 1750. г. За приватну обуку добили су привилегију манастири језуита у Петроварадину и Осеку. Међутим су у Београду трговци, и немачки и шпански Јевреји, предали своје молбе и жалбе писане српским језиком, и то ћирилицом. Они су, дакле, поред брижљивог неговања својих наука, поред шпанског и немачког језика, владали и српским језиком и били скоро једини писмени житељи.

Имамо узрока веровати, да је то време уродило више зближењем и симпатијом међу Србима и Јеврејима, но што то извори бечких архива спомињу. За Јевреје су важили изузетни прописи језуитске нетрпљивости, који су их ограничавали скоро у сваком покрету. Србе су опет вређали и запостављали на други начин. Постављање католичког бискупа у Београду, мисионарска настојања и прекомерна ревност омрзнутих патера, који су грабили да привуку што више верних душа јединоспасавајућој католичкој цркви, мноштво туђих елемената у посади града, који су се истицали више од самих господара, и омаловажавање српског народа и православне вере, били су довољни узроци, да их Срби нису могли завоleti. Као што су Јевреји искусили све муке и са турским и са аустријским поглаварима, тако су и Срби имали своје тешке невоље и са једним и са другим освајачем. Ми ћемо у току описивања каснијих догађаја видети, да су Јевреји сасвим изгубили дојакошњу заштиту турских поглавара у Београду, који су их јавно оптуживали, да су у споразуму и да указују услуге српским бунтовницима; а видећемо и то, да су Јевреји одиста показали своје симпатије, а често и своју помоћ, српској мисли и српском становништву у Београду.

Услед војничких пораза, које су аустријске армије претрпеле у Италији и у Србији 1738. г., надирали су Турци ка Београду и на основу Пожаревачког мира од 1739 г. предали су Аустријанци Београд Турцима. Пре свога одласка поновили су свирепости према Јеврејима и протерали многе породице у унутрашњост Аустрије. Међу протераним био је и чувени Рабин Шеломо Монејан¹⁾, који је примљен за рабина у Рау-сницу. Тамо су га високо ценили и називали га сефардским научником, ма да у Београду није био главни рабин.

Повратком Турака у Београд дошао је на место главног рабина Шеломо Шалем, из Солуна. Он се сматра као рабинска личност, која се подједнакоштује и као талмудиста и као беседник и теолог. Његово се име спомиње у разним делима и његов добар глас продро је до Амстердама, чија га је велика и угледна сефардска општина позвала за рабина. Рабин Шалем уживао је и у Амстердаму велико поштовање, и познати писац Азолај, који је био код њега у Амстердаму, прича о његовом угледу у свима круговима.²⁾ Штампане су његове књиге *דברי שלמה* - „Дивреј Шеломо“, апологетика, Франкфурт на Одри 1753. г., *לב שלם* - „Лев Шалем“, I; II, III и IV део тих расправа није штампан, као и многи рукописи које Азолај спомиње. Писао је увод за књигу *פאר הדור* - „Пеер Хадор“, превод респонза од Мајмонида са арапског, и многи су га писци молили за уводну реч за своје књиге. Међу осталим дао је увод за штампање „Пентатеуха“ (пет књига Мојси-

¹⁾ בהסבמה להספד: השתערות מלך הנגב עם מלך הצפון. היום זום ג' סיון דהאי שתא תצוה הקטן שלמה בן יעקב זיל ממגורשי בלגראד ממשפחת מוניאן ולע"ע הופ"ק רויסניטין יע"א.

У оцени наведене књиге потписује се Р. Монејан као изгнаник из Београда.

²⁾ הידי"א. מעגל טוב.

јевих) од 42 реда у коме свака страна почиње са словом „вав“. Друго издање те библије лично је слагао у бечкој штампарији Израел бен Хајим, отац Хајима Давича из Београда, који је писао увод на шпанском језику. Спрема Рабина Шалема у рабинској литератури била је опште позната, чему сведочи и његова књига у два дела שו"ת הלכות - „Шоне Халахот“. Азолај истиче и његову беседничку спрему, од које је, уосталом, остао траг у једној штампаној беседи на шпанском језику, штампаној у Амстердаму 5525 (1765. г.). Београдска сефардска општина није попунила почасно звање главног рабина, док је Рабин Шалем живео, и каткад му се обраћала за мишљење, те се он у тим приликама потписивао „рабин амстердамски и београдски“. ¹⁾

Р. Шалем умро је у Амстердаму 1781. г.

Од повратка Турака у Београд ојачана је сефардска општина досељеницима са Оријента и у годинама мира могли су се и Јевреји и њихове општине благодетно развити. Живахни трговачки саобраћај са Земуном примамио је многе јеврејске породице да се тамо настане и у 1750. г. било је у Земуну преко сто јеврејских породица. Сопрон спомиње имена председника Мајера Рехницера и Рабина Јерохама, који су управљали јеврејском општином. Мир у земљи и погранична трговина са Земуном пружили су могућност и београдским Јеврејима, да се опораве и да дођу до извесног благостања.

У ешкенаској општини по повратку Турака примећује се нагло опадање. Рабин Леви Јерушалми напустио је у својим старим данима Београд, примивши позив темишварске општине, где је остао до своје смрти. На његово место дошао је Рабин Натан Гинцбург, који је управљао рабинатом до 1754. год. Као научника од гласа позвала га је одавде велика јеврејска

¹⁾ ומצודתי פרוסה על בלגראד.

општина у Будиму за рабина, које је звање вршио до своје смрти у 1781. години.

Као видни остатак тога доба јесте јеврејско гробље у Палидули, које је основано у првој половини XVIII века. Судећи по великом простору који заузима, може се закључити, да је број Јевреја опет знатно порастао и да је већина општинара становала на дунавском крају. Није искључено да су и ранија гробља била у том крају и да су нађени споменици у околини Варош-капије пренети оданде злонамерно.

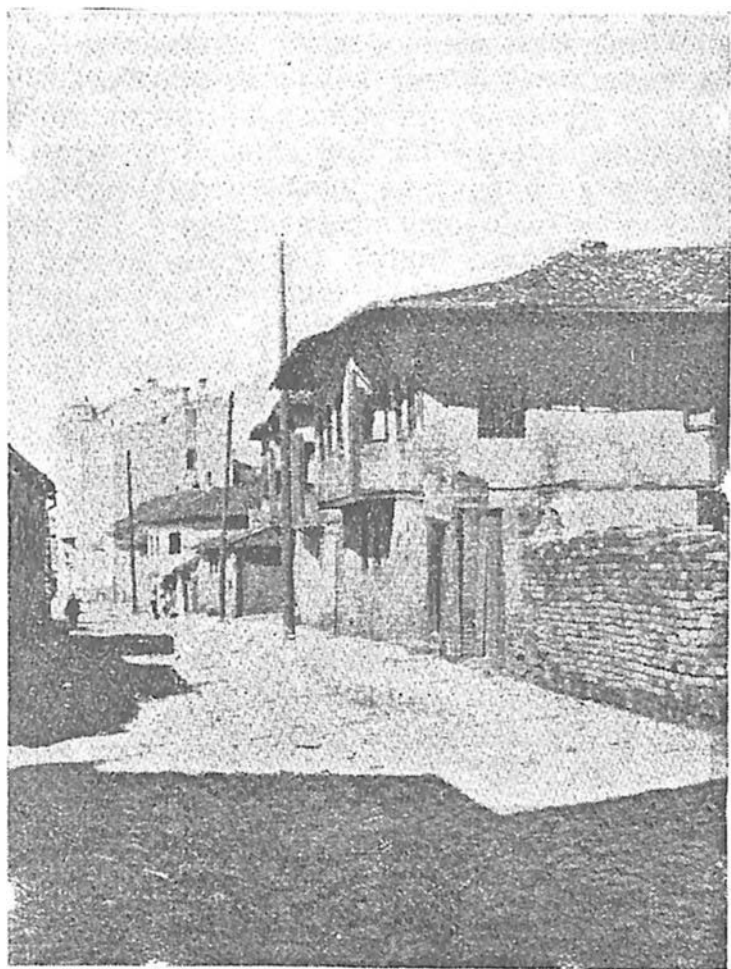
ГЛАВА X

РАБИНИ МАГРИСО ОТАЦ И СИН.—НОВА АУСТРИСКА ОКУПАЦИЈА.

Још за време Р. Шелома Шалема управљао је неко време београдским рабинатом и Хајим Давид Пардо, чије се име помиње у сефардској синагози међу именима умрлих београдских рабина. Око 1780. г. дошао је, за време док је Р. Шалем био у Амстердаму, Исахар Абулафија, који такође није дуго времена заузимао то место. Умро је пре аустро-турскога рата 1788—89. год., а на његово је место дошао прослављени Рабин Азриел Јехиел Магрисо.

Тих година надали су се Срби, више но икада, да ће се ускоро ослободити турскога јарма и да се час ослобођења очито приближује. То је долазило отуда, што се моћна Русија почела врло интензивно интересовати за ослобођење словенских народа на Балкану. Јача спремност аустријских и руских армија над турским непријатељем оправдавала је ту наду у извесној мери. Жудно очекивање ослобођења изазвало је на тајним зборовима народних првака пренагљеност којој је пало на жртву много најбољих народних синова. Као жртва те пренагљености може се узети, поред усташа у Мачви под утицајем кнеза Ненадовића и царског пуковника Михајловића, и трагични крај Кочиног устанка, јунаштава која тешко имају примера

у историји. Вероватно да су овакви примери самопожртвовања српскога народа пробудили у Јеврејима успомене на негдашњи Макабејски устанак и многи

רחוב היהודים בבֵּלְגֵרָאד

Јеврејска улица у Београду.

од њих, руководећи се тим осећајима, потпомагали су поједине Србе свима могућим средствима. Чињеница је, да су турски заповедници у више махова посумњали

на Јевреје да тајно потпомажу Србе у устанку и да су многи Јевреји због тога страдали.

Појединости о томе прича нам историчар Розанес:¹⁾ „За време опсаде Лауданове у 1788. г. остали су скоро сви Јевреји ван тврђаве и у великој опасности сакрили су своје ствари од вредности у подруме и јаме, а затим се уклонили из близине града. 8. октобра 1789. год. пристала је Аустрија на услов, да турска посада напусти тврђаву у року од три дана. Тада су многи Јевреји дошли у тврђаву да наплате своје дугове од Турака. Ови им не само нису платили, него су им још опљачкали све сакривено благо. Један део Јевреја ипак се придружио Турцима који су одилазили и с њима отишао, док је већи део остао у Београду. Две године доцније вратили су Аустријанци Београд Турској. Сада су се плашили они Јевреји, који су пре две године остали у граду, а нарочито имућнији који су се отселили у Темишвар, Пешту и Беч, где су основали сефардске општине. У толико више су у Београду остали Јевреји страдали од новог турског заповедника Топал паше, који је седам чланова општинске управе и Рабина Азријела Магриса бацио у затвор. Великим напорима и знатном откупнином успели су Јевреји после неколико месеци да ослободе затворену управу, али је Рабин Магрисо умро у затвору. Општина је затим поверила рабинат његовом сину Рафаилу Магрису, који је такође као млад човек умро.“

После овог кратког извештаја савременог сведока Розанеса, вреди да сазнамо и извештаје војне управе, које цитира Сопрон (стр. 408. и даље): „Рано изјутра 30. септембра 1788. г. отворили су опсадни топови ватру. Највише се пуцало на дунавски крај у близини јеврејског кварта... После вишечасовног бомбардовања заузели су Аустријанци, јуришем са четири стране, делове вароши ван тврђаве и становништво, које се није било уклонило са својим породицама у тврђаву,

¹⁾ Оцар Јисраел, III.

истерали из вароши. 5. октобра почело је бомбардовање тврђаве нечувеном жестином и трајало је целе ноћи. Топовска паљба била је толико јака, да се у Земуну тресла земља и прозори и чаше на столовима звекале су, а паљба се чула у Петроварадину и Руми. 6. октобра послали су Турци изасланике, који су нудили предају тврђаве. 8. октобра у вече примљена је

רחוב היהודים בבֵּלְגֵרָאד

Јеврејска улица у Београду

капитулација, и другог јутра почели су Турци остављати град. У смислу капитулације добили су и војна посада и цивилно становништво са породицама слободан одлазак заједно са имовином. Отишло је близу 12.000 душа, од чега је половина била војска. Ма да се још више становника било пријавило за одлазак, није им то било могуће, јер се није располагало са довољно

лађа за превоз. Сви покушаји да се купе лађе од земунских сопственика, нису се могли остварити, јер је то заповест аустријског команданта најстрожије забранила.“

По свему изгледа да су прилике у Београду у тим двема годинама аустријске окупације биле сличне онима из ранијих окупационих времена. Главни Администратор, војна команда, градски начелник и шефови појединих одсека управљали су земљом по налозима и прописима Бечког Камералног Већа, које је ипак тим заповедницима оставило широко поље за наметање њихове воље становништву. Са намером да приход из окупиране земље буде што већи, таксирали су сваки трговачки посао сумама, које су само вични и смели трговци и предузимачи могли платити, док је сиротиња и даље остала сиротиња. Међу многобројним немачким досељеницима који су дошли овамо тих година, ретко да се налазило по које јеврејско име. Можда једини Јаков Леман, из Николсбурга, основао је у Београду стовариште гвожђа и пољопривредних справа, и свега неколико занатлија нашло је овде скромну зараду.

ГЛАВА XI

МИР ОД 1791. ГОД. — УСТАНАК КАРАЂОРЂЕВ 1804. Г.

Мир између Русије и Турске, закључен у Свиштову 1791. год., вратио је Турској Београд. Турци су се пожурили да га што пре поседују. Месеца октобра исте године евакуисали су Аустријанци Београд и велики део нових досељеника напустио је град. Велики део шпанских Јевреја, који пре две године нису били отишли са Турцима, бојећи се њиховог повратка и набеђивања, отселио се у разне вароши аустријске царевине, где су, као турски поданици, уживајући више слободе него ли домаћи Јевреји, основали засебне сефардске општине.

У српском народу изазвао је повратак Турака у Београд 1791. год. дубоко огорчење. Српски се народ уверио поново у запостављање својих оправданих интереса и у непоузданост обећања великих сила, које су у Свиштову закључиле нови пазар са вековним непријатељем, остављајући очајни народ немилој судбини. Заиста је сада турски јарам много теже притискивао рају него ли ма када раније. Кнежеви и старешине жалиле су се Султану, али дахије и њихови помагачи били су ближи и неумољиви. Падале су главе народу верних кнезова а међу њима и глава Алексе Ненадовића. Сваког дана нова насиља, нова гоњења. „Ни муж својој жени, ни отац својој кћери, ни брат својој сестри није био господар,“ каже Сопрон, наводећи савремене податке о невољама српскога народа.

У том очајном времену, када се наде у помоћ великих сила изјаловише, устао је храбар син из самог народа, који је прибрао одважну браћу на борбу, на одсудну борбу за ослобођење из турског ропства. Тај српски син био је Вожд Карађорђе.

Од устанка 1804. г. до 1806. г. успели су усташа да очисте цео Београдски Пашалук: од Ужица до Шапца, од Јагодине до Београда. Остале су још тврђаве: Београд, Шабац и Смедерево у турским рукама. По себи се разуме, да су за време устанка биле прекинуте све комуникације и трговачке везе у целој Шумадији. Борба око Београда трајала је скоро преко целе 1806. год. и град је био отсечен од везе са Шумадијом. Само су Дунавом покатакд кренуле турске лађе, да набаве хране за градско становништво. Велики део београдских Јевреја преселио се у Земун, где је и после заузећа Београда остао. У пркос строгом контумацу у пограничном саобраћају, долазио је ипак велики део усташке војске у Земун, да и од Јевреја купи пушке и муницију.

У биткама око заузећа Београда дешавали су се и изгреди и пљачке по дућанима и становима Јевреја. Ма да је то сам Карађорђе најстрожије забранио,

ипак су изгредници допрли до Синагоге и зграду и намештај у њој јако оштетили. Карађорђе, коме је идеал ослобођења био једини циљ борбе, није дозволио да се света идеја окаља ниским користољубљем. О томе пише Миленко М. Вукићевић у своме делу „Карађорђе“, II, стр. 443: „Одмах после заузећа Београда Карађорђе је издао заповест под претњом смртне казне да више нико ништа не дира, нити у шта што је туђе, нити у турску имовину у граду, нарочито је наговештавао: да се нико не усуди да пљачка. Двојица, који су ову заповест, више пута поновљену, прекорачили, одмах су стрељани, рашчеречени и череци њихових тела обешени о градске капије за углед другима.

Размештеној турској нејачи и женама по џамијама Карађорђе је наредио да се даје хране и друго, што је потребно, а сам је делио хлеб и месо.“

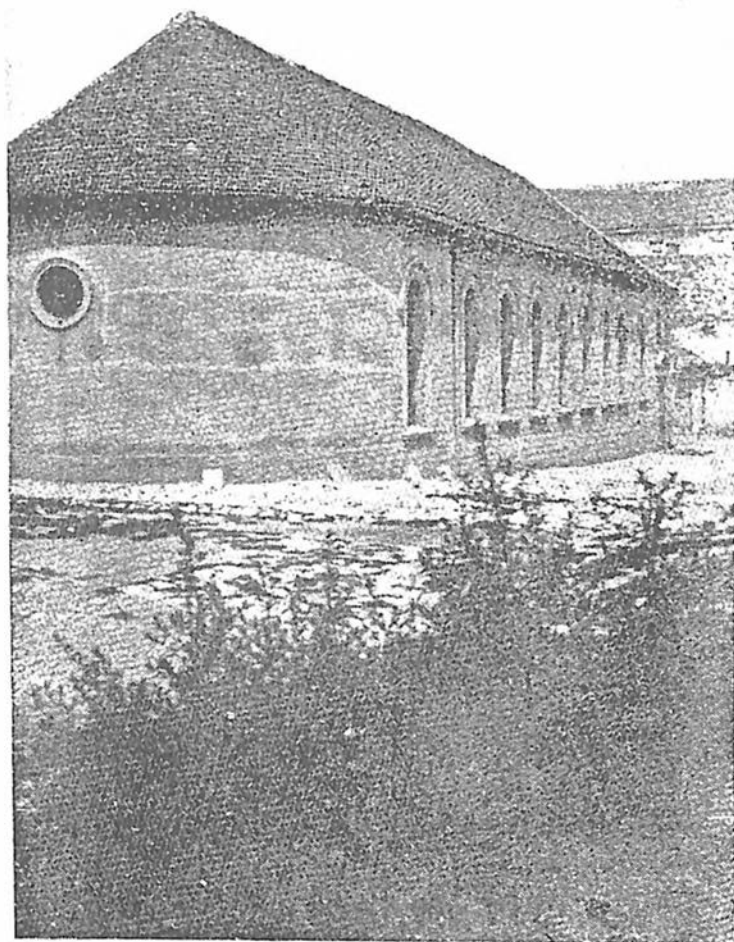
Јевреји из Београда, који су за време устанка прешли са својом робом у Земун, продавали су жито, оружје и муницију српским усташима, који су се тамо налазили. Та трговина била је јако развијена и продужавана доста дуго и после заузећа града. Задовољни тим лиферацијама, Јевреји се нису враћали у Београд већ су остали у Земуну и тамо основали сефардску општину.¹⁾ У години 1807. порасло је јеврејско становништво града Земуне на 285 душа. Прираштај су сачињавали понајвише шпански Јевреји из Београда.

ГЛАВА XII

**ДОБА КНЕЗА МИЛОША — ИЗРАЕЛ БЕН ХАЈИМ И ЊЕГОВ СИН
ХАЈИМ ДАВИЧО. — РАБИНИ ХАЈИМ ДАВИД ПИНТО
И АВРАМ ИСАК ПАРДО.**

Бурним догађајима за време рата 1788-1791. год. и за време устанка 1804-1807. год. било је јеврејско становништво у Београду осетно погођено, чак више но остало становништво. Када су се времена стишавала

¹⁾ Сопрон, стр. 470 и 493.

בית הכנסת הישן ברחוב היהודים בדרחול

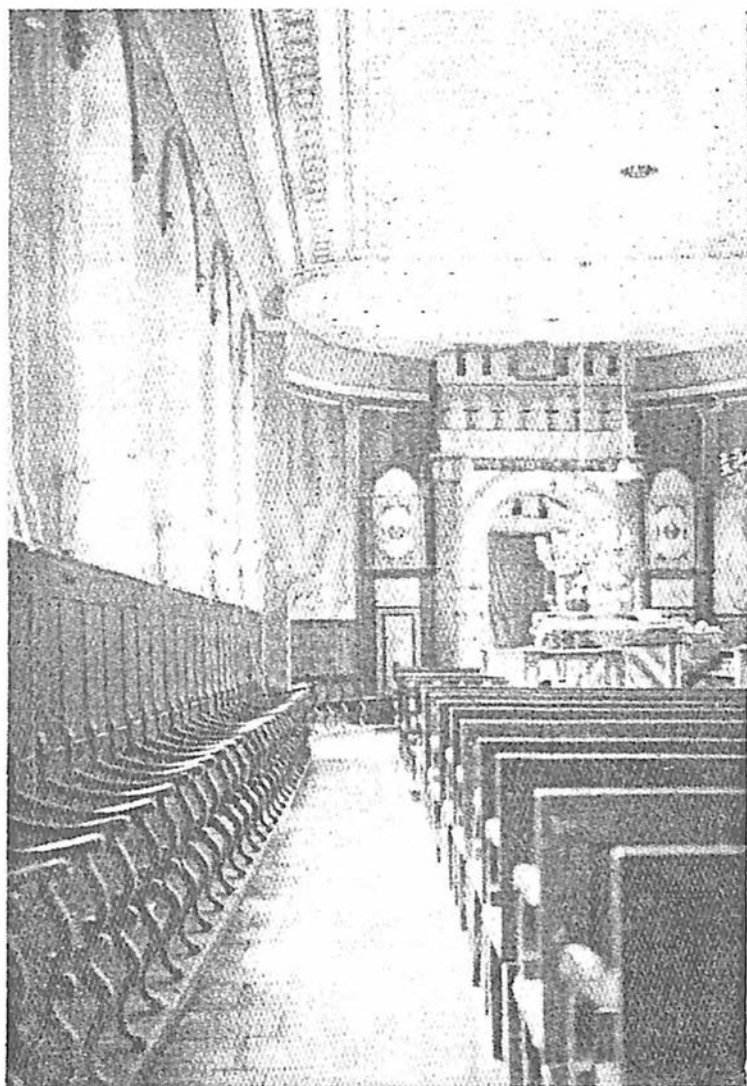
Стара Синагога на Дорхолу

требало му је још десет година мирног развитка да се постепено опорави од економске штете. Станови су били порушени, дућани испражњени, синагоге похаране и имућнији чланови избегли. Када су се појединци повратили својим домовима, био је председник општине Израил бехор Хајим и Рабин Хајим Давид Пинто, из Сарајева, који су саветом и делом радили на обнови јеврејске општине. За председника смо већ споменули, да је био књижевник и издавач више књига и да је био велики пријатељ Срба, јер је давао позајмице и продавао оружје и животне намирнице усташима. Услед свога пријатељства са Србима морао је 1813. г. напустити Београд. Преселио се у Беч, где се бавио издавањем јеврејских књига у штампарији Георга Холцингера. Рабин Пинто штампао је у Ливорну 1798. год. збирку радова свога деде, рабина Давида Пардо, *מזמור לדוד* — „Мизмор Ледавид“.

Устанак кнеза Милоша од 1815. г., као наставак дела ослобођења Карађорђевог, није толико потресао Јалију. Његова мудра управа и обазриво опхођење са турским везиром поштедели су становништво Београда кобних последица, а и срећа му је служила, јер је заповедник града, Марашли Али-паша, био умерен и сталожен старац, који је често показивао мудру умереност у спровођењу турске државне политике у Београду.

Јевреји Београда потпуно су се прибрали под протекторатом кнеза Милоша и васпоставили своје верске институције. Септембра месеца (Елула) 1818. год. славили су освећење учионице — „Бет хамидраш“ и школе, коју су зграду подигли браћа Арон и Соломон Азриел из сопствених средстава. Главни рабин био је од 1812. г. Аврам Исак Пардо, и у његовим штампаним беседама¹⁾ налази се и беседа приликом освећења те зграде. На нову годину, септембра месеца 1819. год. славили су београдски Јевреји свечано отварање реновисане

¹⁾ *ציצים ופרחים* — „Цицим уфрахим“ („Цветићи и Цвеће“), беседе од Аврама Исака Пардо, главног рабина у Београду.

בית הכנסת הישן מברסלב
Унутрашњост Старе Синагоге

велике синагоге, и Рабин Пардо описује појединости програма те свечаности, која је била веома дирљива и изазвала велико одушевљење. На челу свечане поворке било је председништво општине, свештеници и старци. Поход је ушао у кућу, где су привремено биле богомоље и отуд су извађене торе (свето писмо), покривене талетима (молитвеним покривачима) и уз певање псалма кренули до обновљене синагоге. Поворка је три пута обишла биму — олтар за свештенство, стајала пред светилиштем (שַׁרְיָת הַקֹּדֶשׁ) и после отпеваног 24. псалма метнула свете торе у светилиште. Главни је рабин затим одржао беседу, која још данас дира својом топлином и усрдношћу. Очинско осећање и дубока смерност нашли су речитог тумача у устима тог достојног свештеника и пуна срца прелила су се сузама када је племенити свештеник призивао светле душе покојних рабина и старешина, који су се у овој стародревној синагози кроз векове молили Богу Израиља, да се светост овога храма очува у побожној чистоти и да се никад не обесвећује и не разгази. Молио се Богу за међусобни мир и слогу, и за трајан мир и благостање у целој отаџбини, а на крају беседе благословио је целу општину и све породице побожним и лепим речима.

Септембра месеца 1820. год. одржана је на гробљу свечаност „Генизот“, закопавање старих јеврејских књига и поцепаних тора за време устанка. Овом је приликом учени рабин одржао дирљиву беседу, нагласивши, да су свете књиге нашле достојно место до покојног Рабина Азриела Магриса, мученика ове општине.

Ова је књига рабина Пардо огледало једне побожне и одане душе, која је живела, поучавала и певала љубав и поуздање у Бога, љубав према општини и народу. По прочитању његових беседа може се разумети велико поштовање, које је стара рабинска породица Пардо уживала у Италији, Босни, Далмацији и Београду.

Тако је опет почело време мирног развитака за јеврејско грађанство српског Београда. Кнез Милош поштовао је народне врлине Јеврејства и у више махова имао прилике да се увери у њихово искрено поверење према њему. Хајим бехор Давид, син бившег председника јеврејске општине Израилја Хајима, мењач,

הַפְּרָטִים הָיִים דָּוִדוֹ וְאִשְׁתּוֹ רֵנָה

Хајим Давичо и жена му Рена

био је кнежев лични повереник, коме је овај поверавао најдискретније послове, као што беху лиферације оружја и муниције. Милош га назва именом Давичо.

„Давичо¹⁾ је у многим важним приликама и предузећима, које је требало тајити од Турака, као прави Србин, искрено потпомогао Кнеза Милоша. Он је руко-

1) Финансије и Установе ослобођене Србије, од Мите Петровића, Београд, 1901. г., I, стр. 535.

водио лиферацијом робе, пушака и сабаља, за које је располагао са великим сумама новаца; дописивао се са кнезом. Толико је био дискретан, да нико није знао прави његов однос према кнезу и везиру Турском.“

Исто толико су га и Турци поштовали, и он је био лиферант везира. „Турци нису могли посумњати у свога лиферанта Давича да је тајни пријатељ Кнеза Милоша. Зато је код њих уживао поверење и од њега се није ништа крило, што се радило у граду и везировом конаку. Кад је везир Веџи Мемед-паша смењен у првом полгођу 1835. год., кога је заменио Јусуф-паша, нови везир био је врло рђаво расположен према кнезу Милошу. Једнога дана Јусуф-паша спреми да уклони Милоша са овога света, и позове га себи у град „на договор.“ Кнез Милош, и не слутећи на ово, спреми се из свога Двора и пође у град. Давичо, који је имао мењачку радњу на углу, до гостионице „Грчке Краљице“, кад угледа кнеза Милоша, знајући шта му је спремљено у граду, истрчи предањ, саопшти му све то, и Милош се врати натраг. Кад Јусуф-паша дозна за ово издајство од стране његовог лиферанта, пошље за њега. Али Давичо, знајући шта га очекује, остави радњу и породицу, побегне у Земун и оде у Беч, одакле се није враћао све до другог повратка Кнеза Милоша, 1859. год., као већ седи и изнемогли старац.

„За овакву искрену радњу, Давичо, који се родио, одрастао и умро у Београду, заслужује да се помене и извуче из заборав.“

Кнез Милош, вазда пријатељски расположен према оданом пријатељу, сигурно га није заборавио, и ако нигде нисмо сазнали за неку кнежеву награду. Вероватно је, да се кнез залагао за сигурност породице Давичо, која је остала у Београду. Жена Давичова била је позната, под именом Рена, као вична у домаћим лековима и имала је отмену клијентелу, која се са пуно поверења лечила код ње. И сам Кнез пише 21. марта 1834. год. под Но. 1010. Цветку Рајевићу:

„Препоручујем вам овим, да ми Давичетову жену што скорије амо на кочијама пошљете, јер је ја зovem мене и моје вама познате болести ради и т. д. — Милош.“

**КНЕЗ МИЛОШ И ЈЕВРЕЈСКЕ ЗАНАТЛИЈЕ И УМЕТНИЦИ. —
ЈЕВРЕЈСКА ШТАМПARIЈА. — РАБИНИ ЈОСИФ ФИНЦИ
И РАФАЕЛ САСОН.**

И иначе је Кнез волео Јевреје и поверавао им остале своје лиферације. Тако исто узимао је за израду својих потреба јеврејске занатлије, којима је често указивао знакове пажње и задовољства. Лазару Левензону, који је био његов кројач, често је изјављивао да нико не може тако да му по вољи изради одело као он. То би му чак и онда казивао, кад се Левензон није више занимао својим занатом, већ је предао поверену му кнежеву поруџбину другом неком кројачу, а он само однео готово одело кнезу. Лиферант капа био му је шеширџија Толчински, који је вешто радио војничке капе.

Кнез Милош примио је и доцније наименовао за капелника музике своје гарде Јосифа Шлезингера, који по својим заслугама за српску музику заслужује да овде изнесемо најважније моменте његове биографије.

Јосиф Шлезингер рођен је 1794. год. у Сомбору. Отац му, Менахем Шлезингер, био је кантор ондашње јеврејске општине. Млади Јосиф имао је много дара за музику и као седмогодишње дете певао је верске и народне песме пратећи свога оца при служби у храму као омиљени сопран. Код кантора Розенберга у Новом Саду учио је основе свирања на виолини, а код ондашњег органиста католичке цркве учио је црквену музику и свирање на оргуљи. 1810. год. придружио се Шлезингер славној јеврејској музичкој капели Рожавелђија у Боњхаду, те са капелом Каслера пропутовао аустро-угарску монархију. Као виртуоз на виолини и

познавалац више инструмената вратио се у Нови Сад, где је примио звање сталног капелника једне варошке капеле.

Као такав имао је прилике да покаже јавности и свој композиторски таленат, а баш његове композиције чиниле су га омиљеним капелником Новог Сада.

1830. год. замолио је Хусеин-паша, командант београдске тврђаве, команданта тврђаве у Петрова-радину, да му помогне пронаћи вештог капелника за Цариград. Барон од Сегентала, који је Шлезингера добро познавао и био према њему пријатељски расположен, послао га је у Београд са писмом у коме га је најтоплије препоручио. Дошавши у Београд, представили су га његови овдашњи познаници Кнезу Милошу, који га је одмах ангажовао за капелника са седиштем у Крагујевцу и са годишњом платом од 460 талира.

Шлезингер се толико уживео у дух српске музике и толико је показао добре воље и истрајности у поучавању својих војника-ученика, да је после кратког времена могао иступити у јавности са својим ученицима и са својим композицијама. Његове композиције постале су опште омиљене, јер су имале своје основе у духу српских народних песама, које је вешто хармонизирао за оркестар. Било је заиста за чуђење, како је тај странац, Јеврејин, после неколико месеци придобио, поред Кнеза, и целу српску интелигенцију својим лепим успесима.

Позната је анегдота о Кнезу Милошу, да је једном, при посматрању свирача, видео како неки од њих престају свирати, док су други једнако свирали. Кнез позове Шлезингера и, показујући на оне који не свирају, овластио га да може казнити „ленштине које се извлаче од посла“. Шлезингер тада објасни Кнезу да они нису криви, већ да музика тако захтева, да местимично свирају једни, док други морају паузирати. То се Кнезу чинило чудновато, јер, вели, „кад сви добијају плату, морају и свирати.“

יוסף שלזינגער

קאפיטען לעבא המנגים של הניסוך מילאש אברענובוטש

Јосиф Шлезингер капетан — капелник музике кнежеве гарде

Јула месеца 1835 год. наименовао га је Кнез Милош капелником своје гарде. Шлезингер се једнако трудио да шири народну музику. Он је, наиме, стално скупљао народне песме и сваки који је знао по коју песму, трговци, занатлије, министри, пожурили су се да исту отпевају мајстору, који је све песме претварао у благо, дајући им трајну вредност у нотама. Неке су му служиле као база за маршеве, друге за игре, треће опет за елџије, а све заједно за потпури српских народних песама. Тако је наш Шлезингер био први композитор српске народне музике.

И као човек, умео је Шлезингер трајно сачувати благовољење господара Милоша, што није било сасвим лако. 16. марта 1859. год. аванзовао је Шлезингер за капетана. Али он је био мање поносит на унапређењу а више на лепом писму Кнежеву, у коме му је Кнез исказао благодарност, признање и пуно поштовање.

Шлезингер прича: да му је једна висока личност ставила у изглед још веће унапређење, ако би хтео променити своју веру, нашто му је Шлезингер одговорио: да му је, на против, веома жао, што има и сувише мало прилике да истакне своје Јеврејство.

О његовом јеврејском животу познато нам је, да је у своје композиције уносио и доста мотива јеврејских народних и верских песама, који су му испуњавали мисли још из раног детињства. У Крагујевцу се стално трудио да сакупи довољан број својих саплеменика за јавно богослужење (мињан), што му је само у ретким случајевима успело. Крагујевачки Јевреји сматрали су га председником своје општине. Они су се радо сакупљали о празницима, и Шлезингер им је тада радо стављао на располагање своју „Сефер Тору“ са сребрним украсима, коју је носио собом. Ту тору поклонио је седамдесетих година ешкенаској јеврејској општини у Београду, која га је уписала у књигу „Керен-Кајемет-Маскир“ (помен за вечита времена). Његово име и име његове жене Хане спомињу се још дањ-данас када се чита молитва „Маскир“.

После тридесетогодишње благодатне и стваралачке службе, Шлезингер би пензионисан те је предао све своје радове своме пријатељу Фрањи Кухачу, капелнику и композитору у Осеку. Исцрпну биографију о Шлезингеру написао је Кухач заједно са списком свих дела његових у једном чланку „Јосиф Шлезингер на пољу музике“, а ми је дајемо у изводу по књизи Игњата Рајха, „Бет-Ел“, II. свеска, штампаној у Пешти 1867. године. По тврђењу Кухача, написао је Шлезингер 35 оригиналних већих композиција, прерадио преко 300 српских народних песама и обучио око хиљаду добрих музиканата.

О његовом породичном животу вреди додати, да му је његова жена Хана, која је била кћер некадашњег рабина земунског, Јакова Фриденберга, родила два сина, Хермана и Адолфа, који су били међу првим ученицима Велике Школе у Крагујевцу године 1839. Шлезингер није сувише утицао на своју децу, која су се сасвим прилагодила новој отаџбини. Унук му је био познати министар финансија Вукашин Петровић.

Музика Краљеве Гарде има још и данас у својој архиви доста нота од Шлезингера. Од многобројних композиција његових и данас су многе омиљене, и данас се чује по каткад: „Ова је песма од Шлезингера“.

Јосиф Шлезингер умро је у старости од 76 год. а његова супруга Хана имала је преко 80 година када је умрла у Земуну.

На молбу старог Израиља Хајима, оца Хајима Давича, поручио је кнез материјал за кнежеву штампарију и у кнежевој штампарији почело се 1837. год. са издавањем јеврејских књига.

Милош је зацело успео, да од турског града Београда убрзо створи српску престоницу. У години његова устанка, 1815., Београд је једва бројао 60 српских душа, а већ дванаест година касније, 1827. год., имао је 4276 пореских глава¹⁾ („харача“), што сигурно чини

¹⁾ Порески обвезници била су сва лица — немуслиmani, мушког пола од 7—80 год. која су плаћала откупнину, у место војничке службе.

преко 10.000 душа.¹⁾ Нагли пораст београдског становништва обухватио је и Јевреје, који су се били разбегли у годинама рата од 1788. па све до споразума са Турцима 1817. год. Постепено су се враћали и подigli порушена огњишта, синагоге, учионице и друге културне установе. У јачању и у пораштају српског Београда имали су и Јевреји знатног учешћа. Политичком и економском развиту као и општем напретку Београда допринели су и Јевреји свој честити део. Осим Хајима Давича било је и других Јевреја, који су на страни, у Пешти и Бечу, куповали оружје и муницију тридесетих година, када се Милош спремао на акцију противу Турске у случају новог турско-руског рата. Што Србија није учествовала у том рату није Милош био крив, већ сама Русија, која је Милошу изрично забранила активно учешће у томе рату. Једренски мир од 1827. год. ипак је донео Србији успеха тако, да је само номинално остала вазалом турске царевине; иначе је Милош имао целу управу у својим рукама.

И хатишериф од новембра 1830. год. зајемчио је Јеврејима у Србији равноправност са осталим грађанима, као и споразум из 1817. год., а Милош им то право није ускратио. Шта више, за време његове управе никад се није чула никаква несугласица међу Јеврејима и Србима и изгледало је да влада потпуна хармонија.

У 1835. год. бројало је јеврејско становништво града Београда преко 2.000 душа.²⁾ Штедљиви и поштени, марљиви и вредни, Јевреји су, поред свих својих врлина, остали већином сиромаси, јер је тада било врло тешко, у општој новчаној кризи, привредити и онолико, колико је било потребно за свакидашњицу.

Претежну већину београдских Јевреја сачињавали су сефарди, који су одржавали доста уређену општину;

¹⁾ Милош Обреновић, II, стр. 254, од Д-ра М. Гавриловића.

²⁾ Финансије и Установе ослобођене Србије, од Мите Петровића, I, стр. 535.

дочим су ешкенаски Јевреји једва бројали 200 душа. Сефарди су обновили своје старе трговачке везе са својим саплеменицима у Солуну, Софији, Сарајеву, па и са онима у новој насеобини у Бечу. Помоћу тих веза успело је појединцима да дођу до благостања. Најугледнији међу њима били су: Русо, Озер, Азриел, Алкалај, Медина, Демајо, Коен, Леви и т. д.; а од ешкенаских породица: Хиршел, Левензон, Шлезингер, Толчински, Бенедикт, Унфер, Лебл, Штерн и други. Ешкенази су већином били боље занатлије.

Главни рабин био је Јосиф Јицхак Финци, који је штампао књигу *וילקט יוסף* — „Вајлакет Јосиф“, збирку коментара разних цитата Библије, штампану у кнежевој штампарији у Београду, 1842. г. На жалост, писац нам није дао никакве податке од историјске вредности. Он не спомиње у својој књизи ниједан догађај из живота Јевреја, нити шта о општем стању јеврејских установа. Писац се такође не потписује у свом предговору, као што је иначе обичај, као главни рабин. Време његове делатности може се тек приближно установити између 1830—1850. год., јер нам и у том погледу недостају ближи податци. Ма да нам није много познато о његовој породици, имамо узрока веровати, да је главни рабин у Сарајеву 1886-89. год. Леон Јосиф Финци, био његов син. У београдском главном рабинату наследио га је Рафаило Јосиф Сасон.

ГЛАВА XIV

ПОКРЕТ ПРОТИВ ГРАЂАНСКИХ ПРАВА ЈЕВРЕЈА.

Ма да су Јевреји живели веома скромно и повучено обављајући своје послове на врло скроман начин, ипак су неки српски трговци развили доста велику кампању противу трговаца Јевреја, и неоправдана завист конкуренције довела је Јевреје пред жалосне чињенице и до јавног компромитовања српског имена у Европи. Када

је Кнез Милош 1839. год. оставио Србију, трговина је била слободна сваком, а нови трговци, мислећи, да се трговином могу за кратко време и на лак начин обогатити, приметили су, да је то поље у главном у рукама Јевреја. Требало је омрзнути Јевреје у народу и пронаћи оптужбе противу њих, да би се потисли са положаја, које су вековима држали у Београду. Исте су циљеве имали и трговци у Шапцу и Смедереву, где су Јевреји такође живели од трговине.¹⁾ После разних неоснованих оптужаба успели су, да је 30. октобра 1846. год. издато наређење, којим се Јеврејима забрањује становање у унутрашњости, као и посед непокретности. На основу тога наређења морала је већина Јевреја у Шапцу и Смедереву да ликвидира своју имовину и да се насели у Београд. Било је свега нешто преко 2000 Јевреја у целој Србији, од којих је велики део, услед тога покрета и изузетног закона, погођен у својој егзистенцији, морао напустити земљу, да себи тражи хлеб на страни. Али су његови непријатељи желели да Јеврејства савсим нестане у земљи.²⁾

И за Јевреје у Београду наступили су жалосни дани. Сиротиња из Шапца, Смедерева и Пожаревца преселила се у Београд, где су један другоме отежавали живот. Општина и хумане установе, преоптерећене том сиротињом, обраћали су се јеврејским општинама по Европи за помоћ, те се тако дознало за невоље београдских Јевреја. Многи су се иселили у Палестину, други су отпутовали у Пешту, Беч, и чак у Париз и Лондон, где су им саплеменици нашли занимање и зараду. Тако је београдска општина видно осиромашена и бројем знатно опала.

1) Трговина Јевреја онога доба није из далека била слична трговини — извозу и увозу на велико из XVI и XVII века. Она се сада у маленој и зависној држави ограничила на ситничарство и торбарење по мањим местима, где су Јевреји куповали од сељака његове производе, као: мед, јаја, длаку, перје, коже од ситне стоке и дивљачи и томе слично. У замену за овакву робу давали су торбари: игле, конач, дугмад, махраме, траке и т. д.

2) Cinquante ans d'histoire L'alliance Israelite Universelle, par N. Leven, Paris 1911., стр. 93. и т. д.

Судбина им се окренула опет на боље, кад се Кнез Милош под старе дане 1859. год. вратио у Београд. Тада су се вратили из Беча Хајим Давичо, његов стари пријатељ, као и многи други. Кнез Милош, и по повратку се показао као њихов истински пријатељ и није дозволио да се извршују изузетни закони према Јеврејима. Одговарајући у скупштини 1859. год. на захтев, да се Јеврејима одузму сва права, изјави Милош: „Желим изједначити слободу и благостање на све становништво ове земље, без разлике вере и народности и да се сва наређења која нису у складу са тим начелима и мојом жељом пониште. Закон има одредити, да се сваки становник ове земље без разлике вере и народности може настанити где жели и да се може занимати занатом и трговином како хоће“.1)

На несрећу, Милош умре 1860. год. Његов син Михаило није следовао његовој политици. На њега су упливисали трговци који су доминирали у Сенату. Почетком фебруара 1861. год. издато је писмено наређење да се из унутрашњости Србије изагнају 60 јеврејских породица. У једној депеши на адресу енглеског амбасадора у Цариграду, генерални консул Енглеске, Longwors, каже: „Ова мера је колико ружна толико и неправедна, јер обухвата сиромашне људе и мирне трговце, понајвише торбаре и ситничаре.“ На представку генералног консула Кнез Михајло му је обећао да ће учинити све што му је могуће, да Сенат опозове или поништи овај мрачњачки декрет.

Alliance Israelite Universelle у Паризу предузела је преко свога повереника Sir Francis-a Goldshmid у Лондону и преко својих пријатеља у Паризу, Риму, Берлину и Бечу кораке, те је дошло до интерпелације у енглеском парламенту, и на захтев енглеске владе следовао је демарш свих страних представника, који су од Илије Гарашанина, који је тада био председник владе, тражили да повуче незаконита наређења противу српских Јевреја.

1) Cinquante ans d'histoire L'alliance Israelite Universelle, par N. Leven Paris, 1911. год., стр. 93 ff.

Сам је Кнез више пута понављао: „да ове мере, које се предузимају против Јевреја, штете влади у јавном мишљењу, које у изгону види само тај узрок, што Јевреји продају бољу робу и што дају свој новац под јефтинији интерес него ли други.“¹⁾

Влада је, истина, повукла наређење о њиховом изгону, али се опште стање није поправило. Београдске новине, а нарочито лист „Световид“, стално су дражиле народ противу њих и сама их полиција није узела у заштиту од разних нападаја. Њихов положај погоршао се 1865. год., када се у више случајева показало, колико су били без заштите. 16. јануара те године убијен је у Шапцу неки Јаков Алкалај; други Јеврејин, Соломон Абинун, убијен је на друму близу Шапца; а у априлу исте године силом је покрштена у шабачкој цркви једина кћи Бохора Ј. Мешулама, девојка од шеснаест година, и маја месеца исте године изагнала је полиција из Шапца енглеског поданика Израела Штерна, који је дошао послом и повео два београдска Јеврејина, да му тамо помогну у трговачком послу. Лорд Рисел, енглески амбасадор у Цариграду, наложио је своје консулу у Београду, М. Блонту, да енергично интервенише код српске владе због тих случајева, и да тражи сатисфакцију за свога поданика Штерна. Овом је приликом упозорио енглески консул министра-председника Гарашанина на гадну хајку од стране београдске штампе, а нарочито на писање „Световида“, које је сасвим недостојно и штетније по интересе земље него ли за саме Јевреје. Гарашанин му је обећао, да ће бити строг и праведан у истраживању тих случајева и да ће сви кривци бити кажњени према закону.

Сам Кнез упутио је писмо лорду Риселу у коме му изјављује своју готовост да му изађе у сусрет у свима жељама.

Влада се заиста извинила и опозвала је наредбу

1) Ibid. 114.

противу Штерна, изјавивши да јој случај насилног покрштења ћерке Мешулама није познат, и обећала да ће изменити законе о ограничењу права Јевреја. Министар финансија известио је, међутим, енглеског консула, да трговци никако не допуштају давање равноправности Јеврејима, што у осталом не значи много, јер ће влада пазити да им се никакво зло не деси.

Кнез Михаило, приликом свога бављења у Паризу, месеца августа 1867. год., обећао је једној депутацији Алијансе, да ће са своје стране, у границама уставног права, учинити све да се Јеврејима призна равноправност у земљи.

Неколико месеци касније, 29. маја 1868. год., Михаило буде убијен и регенство прими владавину у име малолетнога Кнеза Милана. Јеврејство се уздало у слободоумље регенства и надало се, да ће помоћу њега постићи равноправност. У законодавној скупштини у јесен 1870. год. залагали су се поједини министри за њихову равноправност, али су на крају остали закони о ограничењу права од 1856. и 1861. год. на снази, као остатак средњевековне неправде.

Заступници влада Енглеске, Француске и Аустрије дигли су јаван протест против тих изузетних закона и жалили се што се званична Србија одваја од Европе за љубав једне лаке победе трговаца над сиромашним Јеврејима. Те представке нису имале већи успех, но што су обустављена прогоњења из земље.¹⁾

Горњи извод из извештаја канцеларије Алијансе у Паризу може се поунити следећим писмом једног шабачког Јеврејина часопису „Хамагид“ у Лику, Немачка:²⁾

„Наше жалосно стање у Србији довољно је познато, мада се ми не тужимо у јавности, као што то често чине Јевреји у Румунији. Вести о нашој беди које допиру до општег сазнања не излазе из наше средине, већ из других кругова. Кораци које је Али-

1) Ibid., 114.

2) „Хамагид“, од 6. априла 1870. год.

анса предузела у нашу корист нису били најподеснији и зато није постигнут жељени успех.

Ако ипак иступам данас са кратким извештајем из наше земље, ја као рођени српски Јеврејин чиним то из убеђења да ће се наш положај ускоро поправити.

Ових дана издала је Влада наређење, да се и Јевреји имају регрутовати у војску као и сваки рођени Србин. Браћа Јевреји примили су ову наредбу са задовољством и радошћу, јер они искрено желе да им се да прилика да могу доказати своју пожртвованост за своју отаџбину и делима. Ова вест дала је многим повод, да се надају скорој равноправности у земљи, што је свакако желети. За сада није још ништа познато о таквој намери Владе. Опште је веровање међу нама, да се Божје провиђење окренуло на наше добро, јер колико је тужна судбина онога, који воли своју отаџбину свим срцем а околина и земаљски закон га сматрају за бесправног туђинца!

Ми се чврсто надамо, да ће Влада, у пуном разумевању наших осећаја, увидети потребу да и нас једном уврсти у ред пуноправних грађана пред законом и отаџбином.

У садашњим бригама та је нада једина наша утеха.“

Последице тог покрета противу равноправности Јевреја погодиле су понајвише шпанске Јевреје, који су раније били турски поданици, док они, који то нису били, много су мање осећали то нерасположење. Међу тим последњим био је и највећи део ешкенаских Јевреја, који су одржавали верску везу са општинама у аустро-угарској монархији и отуда добијали своје свештенике и службенике. По савету овдашњег аустро-угарског посланика ставила се ешкенаска општина под заштиту тог посланства и тако је остала до после Берлинског Конгреса 1878. године. Добијајући, у смислу одлуке тог конгреса, грађанску равноправност, ешкенаска се општина одрекла дотадашње заштите и тражила је од Српске Владе своју верску аутономију, коју је у

потврђеним правилима од стране Министра Просвете и Црквених Послова од 10. децембра 1892. год., Ш. бр. 1667 и добила.

ГЛАВА XV

КУЛТУРНО СТАЊЕ И ПОРОДИЧНИ ЖИВОТ БЕОГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У XIX ВЕКУ

Ма да је економски положај београдских Јевреја био доста тежак, њихов верски и културни живот се ипак доста добро и плодно развијао. Управа Сефардске општине је, по могућности, подупирала и издржавала своје сиромаше, а избеглице из унутрашњости земље увек су наилазиле на срдачан пријем и помоћ, колико су им браћа могла дати.

Поред пожртвовног рада у хуманитарној тежњи за помоћ страдалој браћи, видимо и живу културну делатност београдских Јевреја. Јеврејски одсек у кнежевој штампарији радио је доста марљиво под надзором Хајима Давича. Доцније, под управом хахама Јакова Шалома Калдерона, излазиле су редом јеврејске књиге, разне садржине. Прва књига штампана у тој штампарији 1837. год. била је књига תקון הצות — „Тикун Хацот“, — молитвеник. У истој години изашле су из штампарије књиге אמרי בנה — „Имре Бина“ и שבט מישור — „Шевет Мишор“. Прва је морални путоказатељ на шпанском, а друга исте садржине на јеврејском језику.

1838. год. изашла је књига זמירות ישראל — „Земирот Јисраел“, — литургиске песме славног Израила Нађаре, уређена од Хајима бехор Давича.

1839. год. изашла је књига דרכי נועם — „Дархе Ноам“, од рабина Јуде Алкалаја, из Земуна. Ова је књига потпуна граматика Јеврејског језика на шпанском језику. У уводу те књиге рабин Алкалај развија своју идеју, да се Јевреји поново населе у Палестини као земљорадници и да се за ту сврху откупи што више земљишта у Палестини. Поводом овога добио је

рабин Алкалај многе приговоре од људи који су му хтели показати да је на погрешном путу. Испуњен великом љубављу према земљи отаца и полазећи од традиционалне наде целог јеврејског народа, која сваког Јеврејина невидљивим концем везује са историјском отаџбином Палестином, рабин Алкалај је издао засебну књигу שלום ירושלים — „Шелом Јерушалајим“, у којој разлаже жалосно стање Јеврејства у разним земљама, у којима су Јевреји једна незнатна мањина без икаквих права, те развија потребу оснивања једне велике Јеврејске колоније у Палестини. Та колонија се може откупити и насељавати јеврејским земљорадницима. Р. Алкалај издао је још и друге брошуре: גורל לדי — „Горал Лашем.“ פתח כחודה של מחט — „Петах кехуда шел Махат“ и у својој многобројној преписци са познатим личностима Јеврејства све је јасније развијао своје циљеве и планове односно задобијања Палестине за Јеврејски народ. Није искључена могућност, да су те идеје, бар донекле, биле познате и Дру Херцлу, чији су родитељи у оно време такође живели у Земуну. Носећи основну идеју Р. Алкалаја у себи, изградио је, Д-р Херцл својим организаторским способностима, велики свејеврејски ционистички покрет. Рабин Јуда Алкалај може се, дакле сматрати претечом идеја које је Д-р Херцл оживотворио.

Јеврејска штампарија у Београду издавала је сваке године по две-три књиге, међу њима и по коју волуменозну. Год. 1841. изашла је књига וילקט יוסף — „Вайлакет Јосеф“, од Рабина Јосифа Финци, збирка разних тумачења из Јеврејске књижевности; 1845. год. לקוטי הוהר — „Ликуте Хазоар“, уређено од Аврама Пизина, תקונים — „Тикуним“, од Исраела Фархија, уређено од Хајима бехор Давича; 1859. год. יקרי דשכבי — „Јикре Дешихве“, збирка литургијских делова и песама за помене.

Године 1861. штампана је велика књига: דמשק אליעזר — „Дамесек Елиезер“ — од Рабина Елиезера Папо, из Сарајева, извод из Шулхан-

Аруха. Рабин Папо био је веома плодан писац и његове књиге су радо примљене и признате у Јеврејству.

Други вешт писац и издавач многих књига био је Рабин Моша Давид Алкалај, или како су га кратко звали: Хахам Бухор. Он је превео на шпански и издао популарну књигу од Верге: **שבעת יחודא** — „Шевет Јехуда“, издао је више школских књига, јеврејску граматику, рачуницу, „Хагала шел Песах“, шпанским преводом, и 1868. год. издао је књигу: **מאסע משה** - „Маасе Моше“ у два дела, изреке Талмуда по азбучном реду, — заоставштина Рабина Моше Левија, из Софије.

הרב ר' יהודה אלקלעי מיזמן

Рабин Јуда Алкалај из Земуна

одговарале духу ондашњих потреба и он се старао да, поред школских уџбеника, преведе и изда на шпанском језику и друге популарне књиге за народ.

Рабин Алкалај био је око 20 година и рабин сефардске општине у Бечу. Умро је 1902. год. и сахрањен на јеврејском новом гробљу у Београду. Његову библиотеку од неколико стотина јеврејских књига, поклонио је покојников син, Д-р Давид Алкалај, јеврејској библиотеци у Београду.

Штампано је у том времену још разних школских и молитвених књига, делом јеврејских са шпанским преводом, или само шпанских, тако званих „ладино“. Преглед тих књига даје нам у неколико право на суђење о интелектуалном квалитету ондашње генерације.

По садржини тих књига, оне се деле на чисто вероисповедне, као што су: молитвеници, псалми, верске песме и томе слично; на тумачења појединих места у Светом Писму, апологетику, и на талмудска објашњења, звана „Халаха“. Са претпоставком, да је знатни део београдских Јевреја имао потребу за оваквим књигама, може се закључити, да је знање Светог Писма у оригиналу, Мишне и Талмуда, па чак и Зохара¹⁾ било доста раширено у Београду. Даље се поуздано може тврдити, да су Јевреји били побожни у духу традиције и да су верске прописе и обичаје брижљиво неговали у породици, у школи, па, разуме се, и у храму. Та побожност њихова била је искрена, срдачна, па чак у неким обичајима и фанатична. Поред несумњиво лојалног и патриотског држања према отаџбини и владоцима било је код њих јако живо и жудно осећање и према светој земљи Палестини. Од многобројних верских Псалми, „Земирот“, што их је јеврејска књижевност произвела у току многих векова. београдски су Јевреји нашли за потребно, да овде прештампају и одомаће песме Израилља Нађаре, којима је садржина увек иста: Бог, Израел и Цион. То исто нам потврђују и књиге Р. Јуде Алкалаја из Земуна, чија је главна садржина љубав према Циону и дужности сваког Јеврејина према историјској домовини

1) Калбалстички коментар Библије на арамејском језику

јеврејског народа, да се она обнови. Пробуђени у својим најмилијим сновима о обнови Циона, одиста су неки Јевреји из Београда отпутовали у Палестину, да тамо врше дужности пионира у раду на њеној обнови.

У јеврејским школама изучавала се понајвише, готово искључиво, јеврејска књижевност на шпанском

הַחֵבֶס ר' מֹשֶׁה בְּנֹר דָּוִד אֶלְקָלָעִי

Хахам Моша Давид Алкалај

као наставном језику. Учитељи за почетнике, систем разреда по њиховим годинама није још био уведен, били су помоћни свештеници, а рабини су предавали зрелијим ученицима, којима су се често прикључивали и поједини грађани. Многи ученици научили су српски језик и нешто рачунице од других приватних лица

која су мало више била упућена у те предмете. Женски пол није у опште похађао школу, али се и ту по која појавила са жељом да буде писмена. Такви су изузетци учили у кругу породице од неког ученог члана исте. Сасвим неписмених људи било је сразмерно мало.

О приликама у породичном животу старих Јевреја није потребно нарочито говорити пошто је уопште познато, да је јеврејски породични живот увек био примеран. Обично се омладина оба пола венчавала у младим годинама и остајала је у родитељском дому, где се породица и проширивала. О породичним светковинама узимало је цело јеврејско становништво срдечног учешћа и овакве светковине пратили су опште весеље и свирка музике. У случајевима смрти или у другим тужним догађајима, цело Јеврејство је делило тугу и сажаљење са погођеним породицама, што је и иначе у духу вере и обичаја јеврејског народа.

Јеврејски квартал на Дорћолу обухватао је улице: Јеврејску, Мојсијеву, Солунску и доњи део Принц Евђенијеве са попречним сокацима. По спољашности, њихове се куће нису ни по чему разликовале од осталих турских кућа, али у тим „авлијама“ (двориштима), где је становало по више породица, владала је примерна чистоћа и ред. Петак је био дан општег спремања и ту су помагали сви укућани, да и кућа добије сјај Суботе. За чистоћу и ред обично се старала домаћица и женска чељад. Било је у јеврејском кварту сталних радњи са ћепенцима на улици за бакале и веће трговце, а занатлије и старинари редовно су јутром износили робу на улицу — пред кућу, а увече је враћали у стан. Улице су дању биле доста живе и шарене, а ноћу је владала тишина и мир. У данима светковине „Ханука“, а нарочито на празник „Пурим“, свет је пунио улице и радосно расположење се исказивало разним шалама, маскама, игром и свирком.

Само по себи се разуме, да су Јевреји Суботом затварали своје радње, а тако исто и о јеврејским празницима. Када је донесен закон да се радње имају

затварати недељом, јеврејски трговци дошли су у незгодан положај. Економска борба им није допуштала да држе своје радње затворене два дана у недељи, суботом и недељом, а вера им није допуштала, да отворе радње Суботом. Неки трговци са мање верске сталности отварају су Суботом своје радње и због тога су дошли у конфликт са својим верским представницима. О оваквом сукобу са овдашњим рабином извештава Израел Штерн у часопису „Хамагид“, бр. 12. од 19. марта 1862. год. Штерн прича, да господин Хахам (кога не именује) није хтео примити заклетву коју је требао да положи трговачки помоћник упућен од варошког суда, зато што дотични помоћник ради код јеврејског трговца, који држи дућан отворен Суботом. Штерн моли познате рабинске личности у Европи, да се изјасне у прилог олакшања тих прописа „Шулхан Аруха“, јер по истом том параграфу не допушта се полагање заклетве ни мењачима, који дају новац под интерес, а којих има доста у Београду. Господин Хахам, својим фанатизмом, огласиће многе Јевреје да нису достојни да полажу заклетву и тиме ће нашкодити добром гласу јеврејских грађана. У трећем наредном броју истог листа опозива Штерн своје замерке противу Хахама и изјављује: „Г. Хахам је на дан „Пурима“ напрасно умро и он признаје, да је покојни Хахам судио по својој савести и моли опроштај од сени покојнога, ако га је увредио“. Ваља додати, да је Штерн био један од учених Јевреја, што се види из његове кореспонденције са Леополдом Левом, ученим рабином и књижевником из Сегедина, и по одабраној библиотеци његовој, у којој су била најважнија дела јеврејске књижевности, растурене након његове смрти по Београду и Земуну.

Услед економских тешкоћа и увећаних трошкова, порезе и кирије, јеврејски су трговци постепено сви отварају своје радње Суботом јер нису могли, под тим околностима, два дана у недељи затварати своје радње.

Шездесетих година прошлог века, када је Дорћол, исељавањем Турака, престао бити центар трговине, поједини већи трговци и боље занатлије преселили су своје радње више Душанове улице и у горње крајеве новог Београда и постепено и своје станове узимали под кирију и у горњим улицама. Максим Флајшер, Симон Ландау, Левензон и други ешкенаски Јевреји и пре тога су већ становали у варошком кварту, јер нису никада били везани за Дорћол. За мењачке радње (сарафе) знамо да су већ у почетку XIX века биле око Калемегдана, Варош-капије и Васине улице. Индустијалци Мунк и Штајнер, фабриканти сапуна и туткала, основали су своје радње почетком седамдесетих година у палилулском крају, где се још и данас налазе.

Око половине XIX века подигла је сефардска општина своју школску зграду у Солунској улици, у коју су смештене, поред школа и канцеларије општине и рабината, библиотека и просторије за састанке.

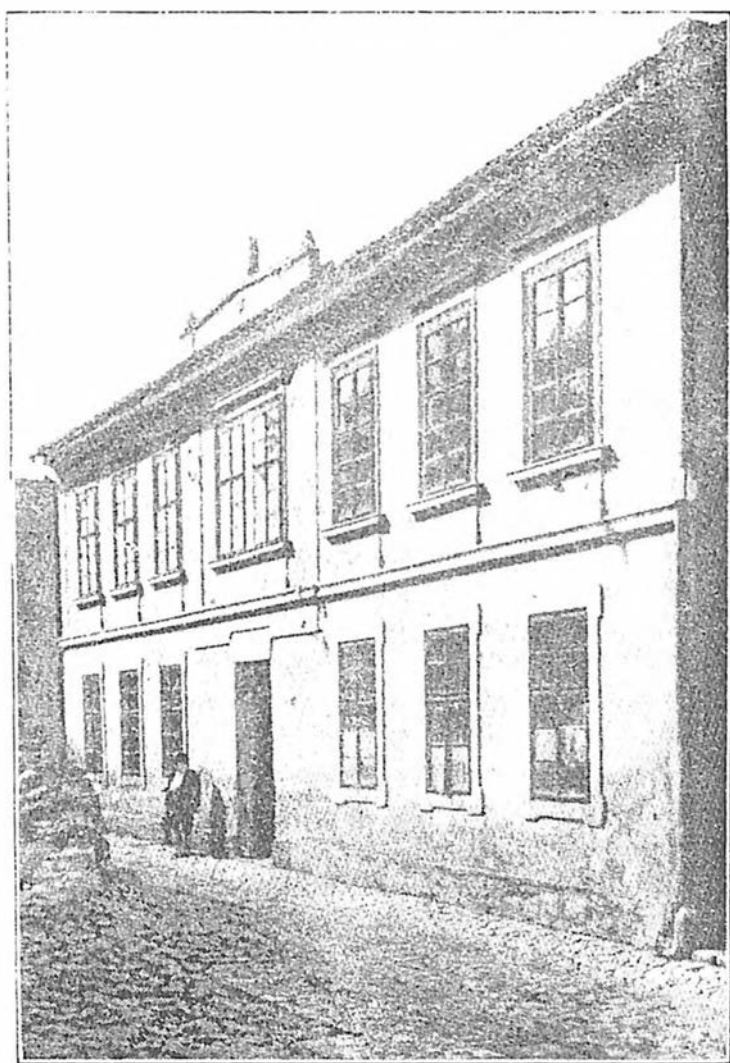
Када се Народно Позориште уселило у нову зграду 1869. год., узела је ешкенаска општина под закуп до-тадашњи локал у Космајској улици за синагогу, где је ова била све до 1. новембра 1925. г.

ГЛАВА XVI

ЈЕВРЕЈИ У ВОЈСЦИ И У ЈАВНОМ ДРУШТВЕНОМ РАДУ.

По турским законима, војска се борила за пре-власт Ислама на свету и, доследно том начелу, војник је могао бити само правоверни муслиман. Немуслиманско становништво турске царевине плаћало је харач за сваког мушкарца, као откупнину од војне службе. Ту таксу плаћали су у Србији Хришћани и Јевреји подједнако, и нису служили војску. Када је ступио на снагу Устав од 1869. год., власти су добиле наређење од Владе, да се у смислу тачке 35. тога Устава регрутују и Јевреји у српску војску. Јевреји у

Дом сeфaрдскe oпштинe у Београду

בית הספר, תלמוד תורה, ישיבה ומיתועד הקהל בבבלגראד ברחוב היהודים

Јеврејска школа и општинске канцеларије
у Солунској улици у Београду

Србији, и иначе искрено привржени својој отаџбини, народу и владарима, прихватили су ово наређење као свету дужност, која се има добровољно и савесно извршити. Писмо оног Шапчанина, цитирано у 13. глави може се сматрати као опште мишљење целокупног јеврејског грађанства ослобођене Србије. Јевреји су у толико радосније ступали у српску војску, што су им увиђавне власти пружале могућност да се и у војсци могу хранити сходно својим верским прописима, примајући новчану храну, и што им је стављена у изглед еманципација и равноправност са српским становништвом.

Ма да су ограничења од 1856. и 1861. год остала у снази и после доношења Устава од 1869. год. Јевреји су, у ствари, уживали сва грађанска права, и та ограничења више нису примењивана на њихову штету. М. Убичини у својој књизи¹⁾ каже: Јеврејска Општина која постоји од памтивека у Београду, није призната никаквим земаљским законом. Она има сталну синагогу у Београду и игра улогу вероисповедне општине на исти начин и под истим условима као и хришћанске цркве. Установљена је у последњем времену једна комисија, која ће се споразумевати са рабином у циљу да се призна општини, коју он заступа, законска санкција, која јој је до сада недостајала.

Међутим, Влада и званична црква не пропуштају ни једну прилику а да са своје стране не иступе противу предрасуда које у Србији још постоје противу Јевреја, од којих ни најобразованији не чине изузетак. Отприлике пре три године, када је претходник данашњега рабина умро, делегирала је Митрополија Београдска више угледних свештеника да присуствују свечаном погребу, као што је и Министра просвете заступао код те церемоније један од највиших чиновника тога надлештва.“

1) М. Ubicini : Les Serbes de Turquie, стр. 80.

„Јевреји уживају, каже И. Леб¹⁾ иста права у суду општине, а и у осталим надлештвима - сва политичка права.

Они могу бирати и бити изабрани у одбору општине, могу бити заступљени са два делегата у Трговачком Удружењу, могу бити поротници у трговачким парницама, могу, чак, у теорији, бити изабрани за посланике у Скупштини или за чланове Сената, и један Јеврејин суделовао је као посланик Велике Законодавне Скупштине на састанку од 28. фебруара 1877. године.“

О томе избору каже „Извештај Алијансе Израелитске следеће:

„Изабрани Јеврејин је заслужан човек, који је својим способностима учинио велике услуге својој општини чији је председник. Зове се Аврам М. Озер, тридесетих је година и припада угледној београдској трговачкој породици. Ево под каквим је приликама извршен његов избор. После пада министарства Мариновићева, трудио се његов следбеник, Министар Чумић, да придобије за своју конзервативну партију јеврејске гласове и успео је у томе на тај начин, што су при изборима за Велику Скупштину имали да гласају за конзервативну партију, онда партију у опозицији. Јевреји су, међутим, захтевали да имају кандидата Јеврејина и тај је захтев примљен у толико радије, што је конзервативна партија имала великих обавеза према предложеном кандидату г. Озеру. Да би се дефинитивно споразумели односно избора свога мандатара, Јевреји су се скупили у локал „Тикун Хацот“ и после уобичајених молитава рабин је одржао говор, који је утицао на присутне да се не уздржавају од гласања, јер је њихово активно суделовање у изборима неопходно потребно да би дошли до својих права.

¹⁾ Loeb : La Situation des Israelites en Turquie, en Serbie et en Roumanie, Paris 1877.

Томе састанку присуствовао је и Управник Града, који је тражио нека објашњења од председника јеврејске општине, и пошто су га она потпуно задовољила, изјавио је, да је кандидатура г. Аврам Озера не само по вољи Министру већ да ће и Влада са своје стране учинити све да га узме под своје покровитељство. Тако је већ прекосутра г. Озер био увршћен међу осам званичних кандидата. Подржаван на тај начин од Владе и од опозиције, јеврејски кандидат имао је гласове и једних и других, рачунајући ту и гласове највиших личности као г. г. Мариновића, Магазиновића и т. д. и скупио је највећи количник (454 на 752 гласача). Тако је јеврејски кандидат изабран.“

„Несумњиво је, да Јевреји имају сва политичка права, али им се одузима право да се крећу по унутрашњости земље, и вероватно спречава и приступ слободним звањима и напредовање у војсци.“

„Јевреји су упутили молбу Великој Народној Скупштини 1877. г. у којој су молили да се ограничења њихове равноправности укину. Та молба није ни узета у претрес, пошто је та Велика Скупштина имала само да решава о закључењу мира са Турском и она је трајала свега два сата. Министар Иностранних дела г. Ристић у своје експозеу је, истина, покушао да у вези са питањем закључења мира са Турском говори и о равноправности Јевреја, коју је и Турска захтевала, али је био прекинут од два посланика, који су му стално добацивали, да то није на дневном реду. Председник Скупштине ставио је на гласање: „Рат или мир“? и сви су били за мир. Скупштина је свршила свој задатак и никакав други предлог није дошао на решавање, пошто је Скупштина одмах распуштена.“

У смислу Устава од 1869. г. Јевреји су служили српску војску и видели смо, да су то радосно и добровољно чинили, али ниједан није могао бити унапређен ни у који чин. Није могао постати ни подофицир а камо ли официр. У рату са Турском 1876. и 1877. год. Јевреји су, борећи се одушевљено и храбро за своју

отаџбину, уједно извојевали за себе и напредовање у војсци. Из рата од 1877. год. један извештај гласи: „Одликовани српски Јевреји. — Четворица јеврејских војника декорисани разним орденима. Први је др. Самуило Попс, београдски општински лекар, који је узорно водио пољску војну болницу; други је Др. Бернард Брил, београдски лекар, који је одликован Таковским Крстом; трећи је Бењамин Русо, који је декорисан сребрном медаљом за храброст, заслуженом у смелом нападу на Грамади; четврти је Михаило Озер, који је највише осветлао јеврејско име и о коме се говори у целој Србији. Као трубач београдског коњичког ескадрона био је осам пута у ватри, одликујући се сваки пут, а у борби на Шуматовцу декорисан је пред целим батаљоном, када га је пуковник јавно похвалио и произвео за трубача штаба.“

Јевреји су били у гарнизонима: београдском, смедеревском, пожаревачком и шабачком, свугде по 8-20, а служили су у пешадији, коњици, артиљерији и као добровољци у легији Књегиње Наталије. По листи имена видимо ту свесну и патриотску омладину из староседелачких породица: Алкалај, Озер, Амар, Демајо Коен, Леви, Мандел, Русо, Хиршл, Финци, међу многим другима, који су правим одушевљењем дали најлепше доказе искреног родољубља према земљи, која им је била као права мајка.

Та одушевљена омладина често се састајала у општинској згради у Солунској улици, где су одржавана књижевна предавања и друштвена саветовања. Из тих озбиљних договора изникла су разна омладинска удружења, као што су: „Српско-Јеврејска Омладинска Заједница“, „Српско-Јеврејско Певачко Друштво“, основано 1884. г., „Потпора“, основана 1897. г., и друга. Рад свих тих друштава био је на првом месту патриотски, и збирка „Беседа“, од Давида А. Коена, штампана 1897. г. у Београду, дала је живог израза родољубивом настојању те одушевљене омладине у Србији.

Брат му, Леон, постигао је као академски сликар глас класичног уметника. Он је као младић, осетивши у себи силни дар природе за сликањем, напустио кројачку радионицу, куда га је отац, силом родитељског ауторитета, натерао да учи занат, и побегао у Минхен, где се је, после кратког времена, својим уметничким радовима приказао свету као таленат оригиналне величине на пољу сликарства. По оцени његових другова — уметника, радови Леона Коена имају се уврстити у творевине трајне вредности, ништа мање од сликара класичара италијанске и холандске школе. Објекти којих се Коен у своме раду дотакао, припадају оном свету бизарне фантазије, који само прави уметник по милости природе својим надприродним видом може запазити, остваривши слике своје фантазије чаробним бојама које му геније уметности меша. Међу те слике припадају уметничка дела: „Јосифов сан“, „Рај“ и друге. Друга група опет су слике из српске историје, као „Деспот Ђурађ Бранковић“, „Усамљени гробови“ и друге, па и слике из светске књижевности.

Његови радови, које чувају његова браћа, били су изложени маја месеца 1926. год. подстреком и сарадњом великог броја његових другова, пријатеља и поштовалаца. Изложба ове ретке збирке праве уметности изазвала је ново усхићење и истинско одушевљење према великом уметнику.

Неки из те омладине, школовани у београдским средњим школама и на београдској Великој Школи, окушали су своје списатељске способности у јавним гласилима: Аврам М. Озеровић у „Трговинском Гласнику“; Хајим С. Давичо у „Отаџбини“ и у приповеткама, оштампаним у збирци „Са Јалије“; Јован Мандил у „Београдским Новинама“, и жива њена делатност изражавала се у српским речима и у српским песмама.

Ни јеврејске жене и мајке нису заостале својим патриотским радом иза српских жена у томе рату. „Јеврејско Женско Друштво“, основано 1874. г. са чисто хуманим задацима, позвало је своје чланице на

сарадњу око неговања рањеника и болесних српских војника. На тај позив у просторијама општине у Со-

הציר ליאון ואחיו המליין דוד כהן

Академски сликар Леон (десно) и брат му, адвокат Давид Коен

лунској улици сакупиле су се јеврејске жене и девојке, по извештају још живих сведока, да спремају шарпију

за рањенике и да шију рубље за војнике и за болничке постеље.

Ово прво јеврејско женско друштво доказало је у току свога педесетогодишњег рада оправданост свога опстанка ширењем добротворних дела у сиротињским избама сиромашног становништва, и буђењем смисла за добротворство у становима имућнијих Јевреја.

Код председнице ешкенаског женског друштва „Добротвор“ у Београду, основано 1894. г., налази се диплома Српског Црвеног Крста бр. 217. Она је издата у име високе заштитнице Црвеног Крста, Књегиње Наталије, за добровољну помоћ ратним рањеницима и болесницима на Цвети 1877. г. Потписана је од председника главног одбора, Митрополита Српског Михаила, и од секретара, Милана Ст. Марковића, у којој се даје, ради ових заслуга, друштвена захвалница г-ђи Јелени Лебловой, покојној баби г-ђе Елизе Фелдман, садашње председнице друштва.

Колико је овакав рад београдског Јеврејства наишао на свестрано признање од стране Владе и српског грађанства, види се по разним доказима особите пажње са те стране, којима је стално храбрено на истрајност у своје раду. Аврам М. Озеровић постао је посланик Законодавне Скупштине; Хајим С. Давичо генерални конзул у Пешти; Моша Пинто и Естира Русо учитељи у Београду; д-р Самуило Попс општински лекар; д-р Бернард Брил дворски лекар; Максим Флајшер и Симон Ландау дворски лиферанти — поред других одликованих Јевреја у јавном раду.

На челу јеврејске општине сефардског обреда били су председници у последњој четвртини прошлога века: Самуило Давичо, Давид Русо, Јаков Алкалај, Едија Були, Хајим Азриел, д-р Давид Алкалај, Аврам Озеровић и други.

У ешкенаској општини председавали су: Д-р Бернард Брил, Леополд Бреслауер, Макс Штерн, д-р Самуел Попс, Јаков Левензон, Адолф Решофски, Самуило Шајнесонов и други.

ГЛАВА XVII

ГПОСЛЕ БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА. - РАБИН Д-р СИМОН БЕРНФЕЛД.

Берлински Конгрес, који је међу осталим својим задацима узаконио равноправност Јевреја у новим независним балканским државама, бавио се врло мало тим питањем у Србији. Док је Румунија, помоћу интервенције кнеза Горчакова, руског министра на Конгресу, покушавала да спречи доношење тога члана, српски је делегат на Конгресу без приговора пристао на проширење равноправности и на Јевреје у Србији. За Србију било је укидање ограничења заосталих из наређења од 1856. и 1861. г. више питање формалности, пошто су Јевреји уживали сва грађанска и политичка права у држави. И та је формалност испуњена доношењем слободоумног устава од 1888. год., који зајемчује потпуну равноправност свима житељима Краљевине Србије без разлике вере и народности. Противу Уставом зајемчене једнакости није се више појавила никаква опозиција, и некадашња противница Јевреја — трговачка конкуренција — помирила се, најзад, са идејом равноправности, пошто је увидела, да слободно такмичење у трговини, као и на свима осталим пољима рада, доноси више користи него штете.

У мирном развоју и сталном напретку економског живота Краљевине Србије Јевреји су стално учвршћивали своје братске односе са осталим суграђанима и својим искреним и скромним опхођењем, исправним и лојалним владањем, знатно су допринели, да су се многе некадашње предрасуде против њих сасвим изгубиле. Нарочито је допринела добрим међусобним односима околност, што су се јеврејски трговци ортачили са Србима, примивши своје српске помоћнике, који су се одликовали верношћу и вредноћом, за чланове фирме, или су им уступали свој капитал за оснивање нових предузећа. Школована омладина такође је допринела зближењу са Србима тиме, што се трудила да задобије пријатељство својих другова у школи, и

што је ширила по својим домовима српски језик. Тиме је, постепено, потискивала употребу шпанског језика из просветних друштава и из породичног живота.

Повољне прилике у земљи допринеле су, да се Јевреји нису више исељавали из Србије, већ се, на против, њихов број стално повећавао. 1890. г. достигао је број Јевреја онај из 1840. г. — 4000 душа у Београду и око 1000 душа у унутрашњости Србије, и то у градовима: Ниш, Пожаревац, Смедерево, Шабац и Крагујевац. Главни рабин био је у Београду у то време Д-р Симон Бернфелд, млади научник и књижевник берлинске теолошке школе, који је написао своје филозофско-теолошко дело „Даат Елохим“. Даље је писао у Београду „Историју Јевреја“ на шпанском језику и неколико година доцније „Књигу над књигама“ на немачком језику. Скоро сваке године издавао је по коју нову књигу богате духовне садржине. Још и данас се његово име броји међу највиднијим списатељима новије јеврејске књижевности. Због извесних несугласица у самој општинској управи, Бернфелд је 1895. г. оставио свој положај у Београду и преселио се у Берлин, где је особито плодно обогатио јеврејску књижевност. Издавањем књига се такође бавио Моша Давид Алкалај, рабин, о коме је било говора. Хахам Јаков бехор Алтарац наставио је започету историју Д-р Бернфелда издавши три свеске јеврејске историје на шпанском језику. Алтарац је издао, поред других књига, и молитвену књигу „Кехилат Јаков“, са јеврејским и шпанским примедбама и тумачењем.

Краљ Милан сачувао је добро мишљење о својим Јеврејима за све време своје владавине и то мишљење исказао је у више прилика. Кратко време пре доношења слободоумног устава од 1888. год., приликом свога бављења у Паризу, примио је депутацију Алијансе врло љубазно, и у разговору са члановима депутације изразио је своју радост, што му нису доставили никакве тужбе противу власти у Србији, већ своју благодарност, што су њихова браћа у Србији

המלך פטרא הראשון מניח אבן-תבנית לבנין בית-הכנסת
"בית-ישראל" בביאראד.

Краљ Петар I полаже камен-темељац новој синагози
«Бет-Јисраел» у Београду.

задовољна својом судбином. Краљ им је, даље, ставио у изглед, да ће нови устав без сумње још боље учврстити њихов положај у Краљевини.

Краљ Милан познавао је и ценио вредност својих Јевреја. Угледни заслужни Јевреји, међу њима Аврам Озеровић, Самуило Х. Давичо, Едија Були и Д-р Симон Бернфелд, били су више пута позивани у двор и одликовани високим орденима.

Исто тако је и Краљ Александар Обреновић волео своје Јевреје, о којима се у више прилика, врло ласкаво по њих, јавно изражавао. Он се живо интересовао за њихов напредак, похвалио је успешан рад Српско-Јеврејског Певачког Друштва, чијег је председника, Бенка Давича, 1903. год., у знак признања, одликовао.

У изасланству које је допратило Краља Петра I у престоницу учествовали су: Д-р Давид Алкалај, потпредседник Црквено-Школске Јеврејске Општине Сефардског Обреда, и Јаков Левензон, председник Српско-Јеврејске Црквене Општине Ешкенаског Обреда. Овај велики Краљ, који је увек био узвишен над ситним предрасудама, показао је још у почетку свога ступања на престо живо интересовање за све прилике у земљи, па и за живот и напредак својих Јевреја. Као што је својим узвишеним врлинама освојио сва срца у земљи, исто тако су му пришли и Јевреји са оданошћу и верношћу. Београдски Јевреји били су поносити, када је Краљ лично положио темељ за нову синагогу „Бет Израел“ у Цара Уроша улици, на дан 10. маја 1907. г. Били су срећни, када је Краљ одликовао нову заставу јеврејског певачког друштва, приликом прославе 25.-годишњице плодног и успешног рада, орденом Св. Саве и том су приликом чули срдачне честитке и речи храбрења милог Краља; а њихово је одушевљење достигло врхунац на дан 17. септембра 1908. год., када је Краљ са Владом присуствовао освећењу нове синагоге.

Октобра месеца 1908. г., када је Аустро-Угарска

Нова Синагога Бет-Израел у Београду

בית הכנסת החדש "בית ישראל" בבֵּלְגֵרָדָה

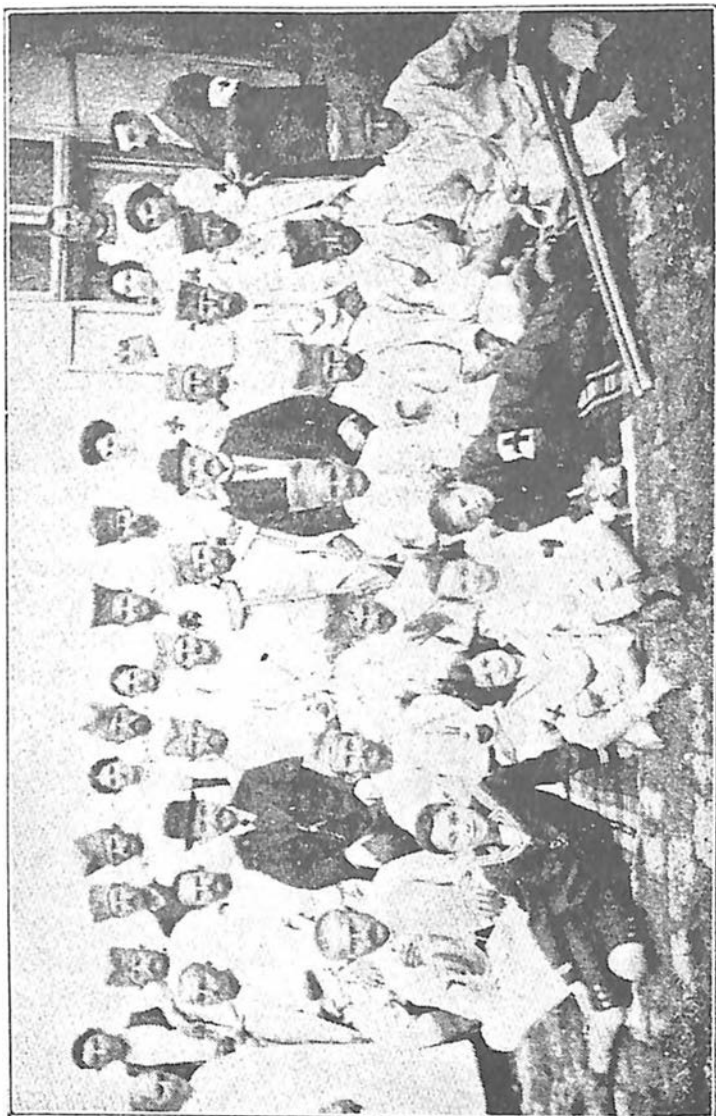
Нова Синагога «Бет-Израел» у Београду.

званично извршила анексију српских провинција Босне и Херцеговине, и тим својим насилним актом изазвала дубоко огорчење целог српског народа, и Јевреји Краљевине Србије, са осећањем солидарности, упутили су циркуларну ноту браћи Јеврејима целог света, да пораде свим својим утицајима на владе дотичних држава, те да протестују противу неправде и насиља анексије и да јавно иступе противу нелегалног освајања српских провинција од стране Аустро-Угарске. Ова представка београдских Јевреја, која је била потписана од председништва обеју вероисповедних општина и од угледних првака овдашњег Јеврејства, примљена је веома повољно у јеврејским круговима целог света. Јеврејски листови у Русији, Француској, Енглеској, Америци, чак и у Немачкој и у самој монархији, протражили су ову представку значајним коментарима. Ради тога су стање и углед, жеље и тежње српскога народа добили повољно тумачење свога права у цивилизованом свету. Ово повољно мишљење о лојалности српских Јевреја и у вези са њиховим патриотским радом за време балканских ратова 1912-13. г. допринели су јачању доброга гласа и повољном тумачењу опште српске ствари и у светском рату 1914.—1918. године.

ГЛАВА XVIII

ЈЕВРЕЈИ У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912-13. ГОДИНЕ

Септембра 1912. год., када су Краљ и Влада упутили проглас народу о мобилизацији српске војске ради ослобођења браће на југу од петвековног ропства Турцима, тај је проглас нашао исти једнодушни одјек у срцима јеврејских грађана као и код браће Срба. Они су са одушевљењем следовали, као и сваки рођени Србин, првом позиву војне власти. Приређена молепствија у синагогама за победу српскога оружја била

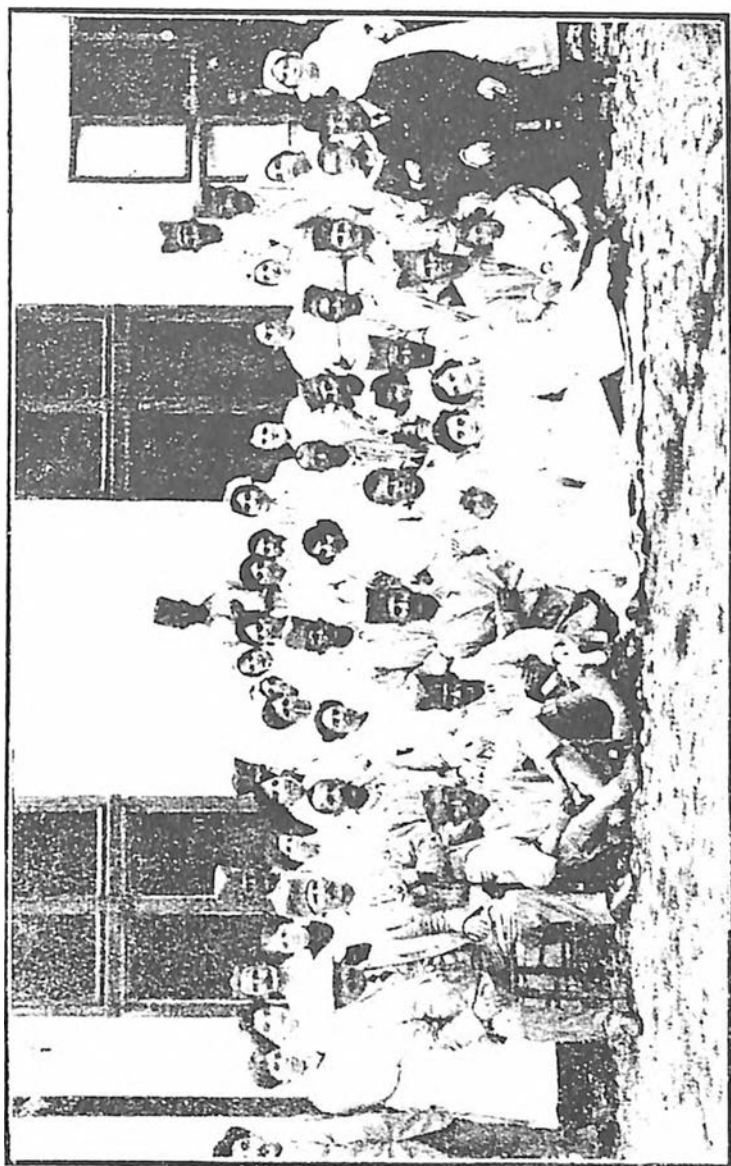

מבית־החולים לפצועים במלחמת הבלקן של היהודים האשכנזים בבוגרא

Из XXII Резервне Болнице Ешкенаских Јевреја у Београду (у Балканским ратовима 1912—13. године.

су свечана, озбиљна и дирљива. Беседе црквених поглавара, Д-р Исака Алкалаја у новој синагози Бет Израел, и Рабина Игњата Шланга у Ешкенаској Синагози, биле су прожете родољубивим осећајима, а озбиљни апел у име свете вере војницима и официрима, да испуне своје грађанске дужности према милој отаџбини достојанствено и верно као прави потомци старих Макабеја, наишао је на потпуно разумевање и одзив у срцима свих присутних. При свечаном опроштају са војницима, ниједно око није остало без суза. Свесни свога узвишеног задатка, пријавили су се, тачно на време, својим командама. Према подацима, прибављеним од вероисповедних општина, број војника Јевреја прешао је 600 од целокупног јеврејског становништва од 5000 душа у предратној Краљевини Србији.

Јеврејско грађанство образовало је своје одборе за скупљање новчаних средстава за Црвени Крст, за болнице и за инвалиде. Сефардска општина ставила је војном санитету све потребе за једну болницу од сто постеља, док је ешкенаска општина сама уредила „XXII резервну војну болницу ешкенаских Јевреја“, најпре са 24, а за време бугарског рата са 40 постеља. Та болница била је, по извештајима београдске штампе, једна од најбоље уређених. Њом је управљао одбор од: Калмана Б. Лебла, Бењамина Флајшера, Шандора Бауера, Хуга Фајгла, под председништвом Рабина Игњата Шланга. Интерна послуга стајала је под надзором ешкенаског женског друштва „Добротвор“ и скоро све жене и девојке из те општине вршиле су самарићанску службу предано и драговољно. Дobar глас те болнице довео је у посету Књегињу Јелену, Принца Павла, госпођу Хартвиг, шефа санитета, изасланике из министарстава Војног и Просвете, и сви гости изразили су своје особито задовољство о чистоћи, храни, нези и уређењу исте. Ово званично признање свакако је служило на част београдском Јеврејству и управа болнице била је одликована једнодушним признањем самих рањеника, који су ту нашли праву домаћу негу, братску

בית החולים לנפוצות הכלנית של היהודים האשכנזים בבוגראד

Из XXII Резервне Болнице Ешкенаских Јевреја у Београду у Балканским ратовима
1912—13. године.

љубав и искрено пријатељство. Многи прездравели рањеници, који су ту научили читати и писати, про- дужили су пријатељску везу са болницом писменим путем, са дома или са фронта, захваљујући јој се дирљивим писмима.

Јеврејска сарадња на великом делу ослобођења била је призната и цењена од свих кругова јавнога мишљења, а прва свечана пратња погинулог јеврејског резервног официра, Моше Амара, виђеног трговца београдског, који је, јуначки освојивши Урошевац („Феризовић“), погинуо у борби са Арнаутима, била је права манифестација јеврејског патриотизма. Краљ је послао свога првог ађутанта да га заступа на пратњи и да изјави сажаљење породици погинулог јунака. Исто то су учинили и Краљевска Влада, Министарство Војно на особито срдчан начин, такође остала министарства и разна друга надлештва.

Јуначка смрт Амарева била је толико цењена од стране команде III Армије, да је, за успомену на њу, назвала брег на коме се налазе касарне у Урошевцу, „Амаров Брег“. Амарево јунаштво описано је и прослављено у свој дневној штампи, а илустровани часописи донели су, поред његове слике, још, у слици представљен, и сам случај његове јуначке погибије.

Благодарећи великој храбрости и одушевљењу Српске Војске, рат за ослобођење свршио се, у колико се тицало старих српских покрајина, за шест недеља.

Препад Бугара обнавља рат 1913. г. противу Бугарске. Жртве тога рата били су резервни официри: Бенко Давичо, виђени млади адвокат београдски и један од најистакнутијих јавних радника у српском Јеврејству, оставивши за собом младу удовицу са троје нејаке деце; Макс Гутман, оставивши такође удовицу са нејаким синчићем, и Хајнрих Шатнер, угледни београдски трговац, поред много других војника. У тим ратовима одликована је већина јеврејских ратника разним орденима, а председник јеврејске ешкенаске општине у Београду, д-р Фридрих Попс, резервни капетан, одли-

פקד החיל משה אמאר

Ковычки потпоручник Моша Амар

кован је и златном медаљом за храброст у опсади и освајању Једрена.

Јавно мишљење у целој земљи признало је заслуге јеврејских ратника и знатну потпору јеврејског грађанства за општу народну ствар, и то званично и опште признање учврстило је у толико више осећаје пријатељства и братства међу Србима и Јеврејима у земљи.

У једној брошури под насловом: „Јесу ли Јевреји ратнички народ?“, предавање од познатог Карла барона Рихтхофена, бившег немачког официра и виђеног дипломате, превод од Леона Б. Лебла, пише у уводу М. Д. П...ћ, између осталог, и следеће: „Ова се књижица посвећује оним Србима Мојсијевцима, који су својим држањем у последњим ратовима учинили, да је немогуће демантовати је. Све што је у њој речено тачно је, потврђено и крвљу запечаћено. Да је све ово што је у овој књижици доиста тачно, сведочи херојска смрт коњичког потпоручника Моше Амара у Феризовићу. У своје најдрагоценије жртве у славној и пресудној битци код Куманова, Србија је са тугом забележила и нагоричанског јунака Исака Б. Амара и кумановске хероје Давида Анђелковића и Аврама Демаја. Славни једренски квартет: Аврам Сасо, Исак Анђело, Јосиф Албахари и Јосиф Б. Русо, чији ће гробови остати као вечни сведок још сачуване храбрости и још могућног херојства код Јевреја, најсјајнији су докази родољубља српских Јевреја. Још се сећамо оног тужног дана, кад смо их, тешка срца, испратили до вечна стана и одмора. Срце нам се цепало што величину и славу своје отаџбине плаћамо тако скупо. Трагична смрт Данила Нахмијаса код Велеса, и херојска погибија Нисима Х. Коена код Битоља, само потврђују горње речи. Јаков Меворах код Страцина, Самуило Елић код Видина и никад незаборављени поручник, племенити Макс Гутман Криволачки, потсећају нас на оне јунаке, којих је препуна наша народна поезија, која ће се и њима достојно одужити.“

Али има јеврејских јунака које није тукло олово, али подлеглоше напорима и болештинама, од којих је ратнику тешко спасти се. Такве су жртве врли поручник Ашер М. Леви, добри и паметни поручник Бенко Давичо и цењени Хајнрих Шатнер. Знатно проређени официрски кор у Србији осећа ће дуго ненакнадни губитак, који је претрпео смрћу ових официра.

Осим ових примера доказане јуначке смрти има и јеврејских ратника, чији нестанак другови осећају, слутећи да су нашли смрт тамо негде на бојишту на најстрашнијем месту, где није могла стићи братска рука да их прихвати“....

Када је Краљевска Влада, после закључења мира у Букурешту, приступила законском уређењу ослобођених крајева на југу отаџбине, спремили су се и Јевреји престонице, да се потанко обавесте о приликама своје браће у новоприсаједињеним градовима. Тим питањем бавила се Ложа „Србија“ Независног Ордена Бене-Берит. Прожета жељом да информисе браћу о новом стању у проширеној отаџбини, чији су грађани сада постали, да их згодним начином придобије за ново стање и да их пригрли јаче за своју патриотску идеологију, решила је, да ступи у ближи додир са представницима Јеврејства у Скопљу, Приштини и Битољу. Београдско Јеврејство задобило је свој добар глас прво тиме, што се заузело за јеврејске заробљенике из јужних крајева. Благодаречи особитој предусретљивости Војне Команде, успело се, да су постигнуте олакшице при опскрбљењу истих ритуалним јелом, снабдевањем рубљем и обућом и да су се Јевреји из опустошеног Штипа могли вратити својим кућама уз припомоћ саме Владе. У том племенитом раду истакао се заслужни главни рабин сефардске општине д-р Исак Алкалај. У зиму 1913-14. г. пропутовао је д-р Алкалај главна места јужних крајева доносећи утеху и наду новој браћи у Краљевини и спремајући их у познавању нових прилика у које су ушли. На том пољу

рада стекли су заслуге и Моша Пинто и Шалом Русо, учитељи из Београда.

ГЛАВА XIX

ЈЕВРЕЈИ У СВЕТСКОМ РАТУ.

Прва детонација страховитог светског рата загрмела је ноћу 30. јула 1914. г. у Београду код савског моста. Пробуђено из сна, становништво београдско слутило је, да ће наступити време рата ужаснијег од свих ратова који су му икада претходили. Настало је питање: „бити или не бити“, и на то питање имао је Српски Народ да да пристојан одговор оличен у својој славној историји. Топовска паљба са западне стране Саве, са Бежаније, сипала је непрестано олово и ватру на престоницу. Сваког часа појављивао се пожар на другој страни града. Куће су се тресле, прозори разбијали и зveckали и једино склониште које је давало становништву мало више сигурности, били су поједини солидно сазидани подруми. У њима се живело и они су пружали заклона не само становницима исте куће, већ и њиховим пријатељима из других крајева града, који нису имали овакве подруме, или кад њихови подруми нису били толико сигурни или згодни за склониште. У тим страшним данима неговало се пријатељство и братство међу становницима који су се ту случајно упознали, нагнани невољом и опасношћу варварске навале. Као што није било никакве разлике у једнодушној одбрани, у раду на спасавању и гашењу пожара између Србина и Јеврејина, тако исто није постојала никаква разлика у склоништу између једног и другог. Мрачна и влажна одељења ујединила су становништво без разлике вере и народности, и ту је братски дељено и јело и стан.

У првој навали непријатељске војске на Шабац, којој, по варварском поступању према женама, деци и

ненаоружаном становништву, узалудно би било тражити примера и у најужаснијим ратовима старих векова, страдала је и јеврејска као и српска богомоља, и становници, без разлике вере, одведени су у далеке крајеве као ратни заробљеници, док су у ствари били страдалници од пљачке и разбојништва непријатељске војске. Арад, Нежидер, Болдогасоњ, Нађмеђер, Асод, Ђенђеш и многи други „лагери“ у Мађарској, Моравској и Чешкој показале будућим покољењима десетине хиљада гробова варварском грозотом пре времена у смрт отераних Срба, који су као ненаоружано становништво невинно страдали, а међу њима свугде сразмерно доста велики број Јевреја. Окупационе власти су се нарочито служиле средством интернирања у годинама 1916-18. Интернирањем је скоро свакога дана проређиван и остатак становништва у свестрано искушаном Београду. Тој судбини подлегао је велики број сељака и чиновника, интелектуалаца и трговаца, међу којима је било и доста Јевреја.

Од јеврејских жртава тога страховитога рата нарочито заслужују трајни спомен одушевљени млади патриота Леон Б. Лебл, јунак са Космаја, који је као добровољац, ђак-поднаредник, особитом смелашћу и младалачким одушевљењем водио своју одабрану десетину и у вештој одбрани једног важног положаја нашао јуначку смрт. Млади филозоф и новинар доказао је

ליאון לעבל

Леон Б. Лебл, ђак-поднаредник.

делима што је у „Пијемонту“ у разним чланцима проповедао. Као Србин и Јеврејин једнако је био одушевљен родољуб и као борац за свету народну ствар запечатио је своје уверење својом младом и врелом крвљу.

Леон Б. Лебл рођен је 20. децембра 1892. год. од оца пок. Бернарда Лебла, бив. трг. у Београду, и мајке Марије. Светски рат 1914. год. затекао га је као студента филозофије друге године. У исто време био је писар на Универзитету и сарадник „Пијемонта“. Од регрутне комисије био је раније оглашен за неспособног, али је за време балканских ратова радио свесно као патриота у болницама и на новинама. 1914. год. оспособљен је и упућен у ђачку чету у Скопље. На фронт је отишао као поднаредник 29. новембра 1914. год. и у борби код села Лесковца на Космају положио је свој млади живот, храбрећи своје другове на истрајност. Својом смрћу доказао је Леон најречитије, како ваља испунити своје најсветије дужности према милој Отаџбини и како је сам одржао све оно на шта је подстицавао читаоце својим родољубивим чланцима.

Његов командант упутио је приликом његове смрти писмо Калману Леблу, Леоновом брату, из кога преносимо следећи извод:

...„Међу првима, који су полетели на непријатеља неустрашимо и непоколебљиво, био је Ваш брат, поднаредник Леон, јер његова чета и он са својом првом десетином првог вода били су у првом борбеном реду. Његови војници, који су га необично заволели због његове личне храбрости, веселости и веома лепог опхођења, нису га ни за стопу оставили... Поднаредник Леон и именовани каплар и редови легли су по земљи и отворили брзу паљбу... После кратког застанка требало је јуришати и на следећи ред ровова и редови се кретоше, али једно зрно из митраљеа не даде Леону даље; ударило га је у десну ногу више колена, али оно не бејаше смртно али ни последње..

Проклети митраљез сипао је непрекидно паклену ватру и — још два зрна погодише:— једно Леона у трбух а друго Бјеловића у груди. Судбина је хтела, да је Леон остао непомичан за навек а Бјеловић је рану преболео.

Ето, тако је наш Леон храбро и јуначки пао, ни у колико се не разликујући од његових храбрих Ужичана, а за част, славу и величину наше опште мајке Србије.

Извините Леонове другове, што се у брзини не сетитишке верске разлике, те и Леонов гроб обележише истим знаком као и осталих палих јунака.

С поштовањем

Милушин Степановић,

командант X пешад. пука II позива.

Тело покојног Леона пренесено је од стране његове породице у Београд и сахрањено на гробљу ешке-наске општине.

Са исто толико јунаштва положила су свој млади живот и остала два брата неумрлог Моше Амара: Драги и Соломон, који су се одликовали особитом храброшћу.

Породица Џинтил Б. Русо дала је Отаџбини сва четири сина: Букуса и Давида, погинуле код Врање; Мату, умрлог на Крфу, и најмлађег Јакова, погинулог на Конатици.

Хахам Исак бехор Калми погинуо је на Дорђолу излазећи из склоништа (подрума).

На сличан начин положили су своје животе, као војници и као неборци, многобројни Јевреји Београда, не разликујући се ничим од браће Срба.

Повлачење српске војске пред страховитом навалом непријатељских сила са трију страна у јесен 1915. г. погодило је подједнако целокупно становништво. Јеврејски војници и официри делили су међусобно судбину војске у евакуацији преко Албаније, и јеврејско грађанство није чинило изузетак пред непријатељем, који је дотичне крајеве окупирао. Варварски поступак према становништву у јужним крајевима није поштедео

Јевреје и грозно убиство познатог јеврејског родољуба, адвоката Давида А. Коена, од стране Бугара, међу другим пострадалим, доказало је, да је непријатељ био добро обавештен о држању Јевреја у Србији. Покојни Давид А. Коен био је у истини истакнути проповедник српског родољубља међу Јеврејима већ седамдесетих година прошлога века, о чему сведоче његове „Беседе“, које смо већ напред поменули. Тако исто су аустријске окупационе власти интернирале стотинама јеврејских становника у злогласне логоре мађарске и моравске, а у Београду су увек узимали Јевреје за таоце не-сразмерно њиховом броју.

Док су глад и беда савлађивали у целој окупираној земљи све грађане који су постали робовима непријатеља, српска је Влада, следствено својим либералним начелима, имала у виду и у туђини, у Солуну и на Крфу, заслуге својих домаћих Јевреја. Она је одликовала деликатном мисијом д-р Исака Алкалаја, главног рабина београдског, и д-р Давида Албалу, војног лекара-капетана, које је послала у Енглеску и Америку. У тим земљама, где се поштује слободоумље и слободно такмичење на свима пољима јавнога живота, Народ Библије налази се у доста угледном политичком и економском положају. Тамо су изасланици, помоћу својих утицајних саплеменика, знатно користили српској ствари. Виђене енглеске и американске новине донеле су више пута извештаје о договорима са српским родољубивим изасланицима, а беседе д-р Исака Алкалаја, рабина београдског, постигле су свој несумњиви утисак на тамошњу браћу. Д-р Миленко Веснић, српски краљевски посланик у Паризу, који је такође био у Америци, упутио је д-р Давиду Албали писмо, у коме, у име Краљевске Владе, изражава најтоплије симпатије према декларацији Лорда Балфура, Министра Иностраних Дела Велике Британије, од 2. новембра 1917. год., у којој Енглеска признаје историјско право Јеврејског Народа на народну домају у Палестини.

Изјава Српске Владе о Балфуровој декларацији.

Ради његове историјске важности, доносимо то писмо у целини:

Српска ратна мисија
у Сједињеним Државама.

Вашингтон 27. XII. 1917.

Мој драги капетане Албала,

Желим да изразите Вашој јеврејској браћи симпатије српске Владе и српскога народа за поновним ускрснућем Јеврејске државе у Палестини сходно њиховим многобројним способностима и њиховом несумњивом праву, чиме ће они поново заузети своје истакнуто место у друштву народа. Уверен сам, да ће остварење њихових идеала бити не само њима од користи, већ и васколиком човечанству.

Вама је добро познато, драги капетане Албала, да нема другога народа на свету, који симпатише са пре споменутом идејом више но српски народ. Зар ми не пролевамо горке сузе на обалама Вавилона, на догледу наше љубљене и тек недавно изгубљене домовине? Како да не учествујемо у тежњама и патњама јеврејскога народа, када су се наши земљаци Вашег порекла и Ваше вере борили за њихову српску отаџбину исто тако храбро, као и наши најбољи синови?

Нама ће бити жао, ако ће нас и један од суграђана Јевреја напустити и вратити се у њихову обећану земљу, али ми ћемо се тешити надом, да ће нам они оставити замашан део својих срдаца и постати најјачом везом између слободног Израиља и Србије.

Уверавајући Вас, драги капетане Албала, у своје одлично поштовање

*Ваш,
Веснић, с. р.*

Капетану

Д-р Давиду Албали,
српско посланство

Вашингтон.

ГЛАВА XX

ПОРАТНИ ЖИВОТ И РАД БЕОГРАДСКОГ ЈЕВРЕЈСТВА

У петак, 1. новембра 1918. год., освануо је у Београду леп јесењи дан. Благо топло сунце појавило се са источног Врачара осветливши позадину распршталих одреда непријатељске војске, који су хитали безглавом журбом, да оставе горди Београд. Последњи остаци тих одреда, прелазећи преко Саве, запалили су за собом понтоне а железнички мост по други пут порушили. Они су се журили, јер им је Српска Војска следовала за траговима. Још истога дана пре подне појавили су се хитри јунаци, ослободноци, на видику Београда.

После подне, па и текућих дана, врило је у ослобођеном Београду као у кошници на топлом пролећном дану. Више од три године, од јесени 1915., откад је Београд био окупиран од непријатеља, једва се видело по улицама које цивилно лице. Становништво се стално повлачило у своје станове, живећи у свакодневној оскудици свега онога што је за живот потребно, али негујући скривено своје мисли и очекивања о скором наступању жељеног ослобођења. Кад је, напослетку, тај очекивани дан остварења тајних жеља дошао, појавили су се сви на улици, поздравивши се међусобно срдачно, и радујући се из дубине срца Божјем провиђењу, које је опет донело праву слободу и избављење из ропства.

У сјајном дочеку милог Регента-Престолонаследника Александра, који је ушао у Београд на челу ослободилачке војске, учествовало је цело грађанство, и, разуме се, и Јевреји. И Јевреји су жудно очекивали своје ослободитеље са солунског фронта, међу којима је био знатан број њихових саплеменика. Јеврејско грађанство окупило се око свога председника Соломона Азријела, који је у име Јеврејства поздравио Регента. У свом провизорном стану, у Крсмановићевој кући на Теразијама, примио је Престолонаследник у приватној аудијенцији Рабина Игњата Шланга са пред-

ставницима ешкенаске општине особито срдечно, примивши од њега благослов Божји и срдачни поздрав у име ешкенаских Јевреја у земљи.

Постепено су придлазили са фронта, из заробљеничких логора и из избегличких места у иностранству и Јевреји ратници, радујући се срећи, што су, на послетку, доживели ослобођење отаџбине и своје ослобођење. Разуме се, да су и ту с болом поменути они, који су свој живот оставили негде на фронту, или у заробљеничким логорима. Они пак јеврејски ратници, чије се место смрти није могло утврдити, уједињени су у свеопштем појму „Незнаног јунака“, који је нашао оправдани изражај у подигнутом споменику на Авали.

Тражећи своје природно право, живот се у Београду постепено вратио у свој стари колосек, и у њему се повратио и живот Јеврејства Београда. Уједињењем народа Срба, Хрвата и Словенаца, ујединили су се и Јевреји ослобођених крајева преко Дунава, Саве и Дрине, који су се са њима шест пута бројно повећали. Проширена отаџбина придобила је око стотину нових јеврејских вероисповедних општина са преко 70.000 душа. Ма да су те општине већ од раније биле добро организоване, сматрале су истакнуте вође Јеврејства у Београду за нужно, да се приступи новој организацији целокупног Јеврејства у Краљевини, саобразно новом државном и политичком уређењу државе. Ради тога одржано је више састанака са првацима јеврејских општина у Загребу, Сарајеву, Суботици и Осјеку, и у лето 1919. год., на јеврејском конгресу у Осјеку, донета је начелна одлука, да се створи: *Савез Јеврејских Вероисповедних Општина у Краљевини С. Х. С.* са задатком: „Да се стара о појединим општинама, да посредује у службеном саобраћају између државних власти и њих, да их, ако захтевају, заступа пред државним властима и да овима даје мишљење о свима законским пројектима, наредбама и одредбама које се тичу јеврејских вероисповедних општина“.

На другом конгресу у Загребу, новембра месеца 1920. год., примљена су правила Савеза и изабран је за председника Савеза д-р Хуго Шпицер, из Осека, а за потпредседника Извршног Одбора Савеза изабран је д-р Фридрих Попс, из Београда.

Министарство Вера, примивши нацрт правила, послало га је свима покрајинским надлештвима на мишљење, и тек после годину дана потврдило је тај статут, августа месеца 1921. године.

Рабини Краљевине С. Х. С., прожети жељом, да раде на уздизању религиозног и просветног живота Јеврејства, основали су *Савез Рабина*, октобра месеца 1923. год. у Загребу. Скупштина Рабина изабрала је већином гласова за свога председника д-ра Исака Алкалаја, Главног Рабина Краљевине Србије, и месец дана после конгреса наименован је д-р Алкалај Краљевским указом Врховним Рабином Краљевине С. Х. С., и истовремено одликован лентом ордена Св. Саве првог степена.

Оба савеза занимају се питањем преуређења јеврејског верског и културног живота с обзиром на нове државне прилике, створене уједињењем територија бивше аустро-угарске монархије, које сада припадају Краљевини С. Х. С.

Док су у свима областима те монархије већ и раније постојали закони, који су признавали равноправност јеврејске конфесије и уредили њен однос према држави, није га било у предратној Србији ни у каквој форми. По самом уставу из 1888. год. била су сваком грађанину Краљевине Србије зајамчена сва грађанска права и слобода исповедања своје вере. Влада и све власти у земљи признале су равноправност Јеврејима и потврдили статуте аутономне управе њихових верских општина, ма да све то није било изрично наглашено нарочитим законом. Природна толеранција и увиђавност српских власти добро су заменили законе, јер су имали своју основу у узајамном поверењу. Међутим, по уједињењу са покрајинама које

су имале овакве законе, требало је, и због регулисања односа свих вероисповести међу собом, и према држави понаособ, створити овакав закон, који би у духу новог Устава уредио равноправност свих признатих вера и њихов однос према држави. Потреба оваквог законског уређења осећа се код свих конфесија у толико више, што досадашњи закони у покрајинама бивше аустро-угарске монархије нису били једнообразни за све области. Било је четири оваква закона, и то у оном делу краљевине, који је раније припадао Аустрији, други у Војводини, трећи у Хрватској и Славонији, а четврти у Босни и Херцеговини.

Министри Вера сазивали су с времена на време конференције представника свих признатих вероисповести ради саслушања њихових жеља и ради саветовања о облику оваквог закона. Јеврејски делегати, износећи своје жеље и предлоге, задали су влади најмање брига, пошто су у њима тражили само равноправност и реципроцитет са осталим конфесијама. Ипак се до сада није још дошло до коначног резултата. Законски предлози појединих конфесија, па и јеврејски, налазе се још у стадијуму проучавања.

Савез Јеврејских Вероисповедних Општина бавио се у више махова претресањем нацрта једнообразног статута за све вероисповедне општине, израђеног од председника Савеза, д-ра Хуга Шпицера, али га није још усвојио. Бавио се такође питањем оснивања семинара за вероучитеље и за ниже свештенство, али и ово питање није изашло из оквира академских расправа, пошто Савез још не располаже потребним новчаним фондовима за овакав институт. Савез је, међутим, постигао лепе успехе у међусобном упознавању и зближавању јеврејских представника из разних крајева, који у досадашњем одељеном животу и раду нису имали непосредних заједничких интереса. У заједничком раду и сталном додиру са саплеменицима разног назирања и разнолике прошлости, Савез тежи за тим да усавршава начела и менталитет југословенског Је-

врејства, како би у новој држави представљали сложну целину, једнако корисну својој нацији и држави.

Од свеопштег начела једнообразности одвојиле су се осам мањих верских општина, са укупним бројем од три хиљаде душа, тако звани ортодокси, и образовали засебан Савез Вероисповедних Општина и Савез Рабина. Правдајући своје сепаратистичко иступање као потребно ради што строжијег очувања побожности и јеврејских традиција, ортодокси се старају да своје религиозне потребе подмире на свој особени начин, одвојен од осталог Јеврејства. Ипак их не можемо сматрати за неку другу секту у Јеврејству, пошто се, у ствари, ничим другим не разликују од осталог Јеврејства, изузев својом ригорозном побожношћу.

На пољу рада око помагања свејеврејског покрета за обнову јеврејске народне домовине у Палестини, показало се београдско Јеврејство солидарно са браћом осталих крајева у Краљевини. Земаљска Ционистичка Организација има још увек своје седиште у Загребу, где се издају часописи: „Жидов“, „Гидеон“ и „Хаавив“. Председништво Организације састављено је од заступника свих крајева, а садашњи председник Земаљске Ционистичке Организације је д-р Давид Алкалај, адвокат у Београду, један од бивших личних сарадника покојног д-р Херцла.

Децембра месеца 1925. год. посетио је Београд ционистички првак Менахем Усишкин, из Јерусалима, и том приликом примио га је Министар Иностраних Дела, д-р Момчило Нинчић, који му је поново изјавио симпатије Краљевске Владе према обнови јеврејске народне домовине у Палестини, распитујући се потанко о напредовању рада у Палестини.

У свом односу према државној политици, београдски Јевреји очували су своје право политичког опредељивања по индивидуалном убеђењу. Као и пре рата, тако и сада, видимо их заступљене у разним политичким странкама. Пре рата дала је радикална странка београдском Јеврејству и један посланички мандат. После

рата били су поједини Јевреји кандидовани од радикалне и демократске странке, али до сада није ниједан био изабран. Међутим су заступљени у Управи и Одбору Општине Града Београда са више мандата. 1923. године био је д-р Фридрих Попс дуже време заступник Председника Општине, а и сада су један кмет и два одборника Јевреји. Занимљиво је, да се редовно пре парламентарних и општинских избора развија посебна жива агитација међу Јеврејима, и на тим зборовима чују се, поред јеврејских говорника, и најистакнутији прваци политичких странака.

У погледу унутрашњег, то јест верског, културног и хуманог, рада, развили су Јевреји Београда у поратним годинама доста плодну делатност. Две општине, сефардска и ешкенаска, у административним пословима одвојене једна од друге и на основу своје аутономне управе, живо и предано раде на изградњи својих разгранатих институција. По неке од тих установа представљају заједничко поље рада, пошто су, у циљу заједничког рада, створене од грађана једног и другог обреда.

Сефардска вероисповедна општина броји око 6.000 душа. На челу општине управља њеним пословима Председник Рафаило Финц (од 1920. год.). Верски поглавар општине је д-р Исак Алкалај, који је уједно и Врховни Рабин Краљевине С. Х. С. (од 1923. год.). Општинска Управа једнако пажљиво и консеквентно спроводи циљ рада у сталном унапређењу општинских послова, око остваривања свих верских и културних потреба свога грађанства. Она се стара да се школска деца васпитавају у духу традиционалног Јеврејства, и да се служба Божја у обема својим синагогама одржава на висини религије. Она је, у циљу остваривања те намере, ангажовала способне свештенике и учитеље. Хахам Јаков Алтарац, који је кроз деценије заузимао место Хахама и учитеља у овој општини, истичући се издавањем верских и историјских књига, „Хахам Бехор“, како су га грађани звали, умро је 1919. год. и

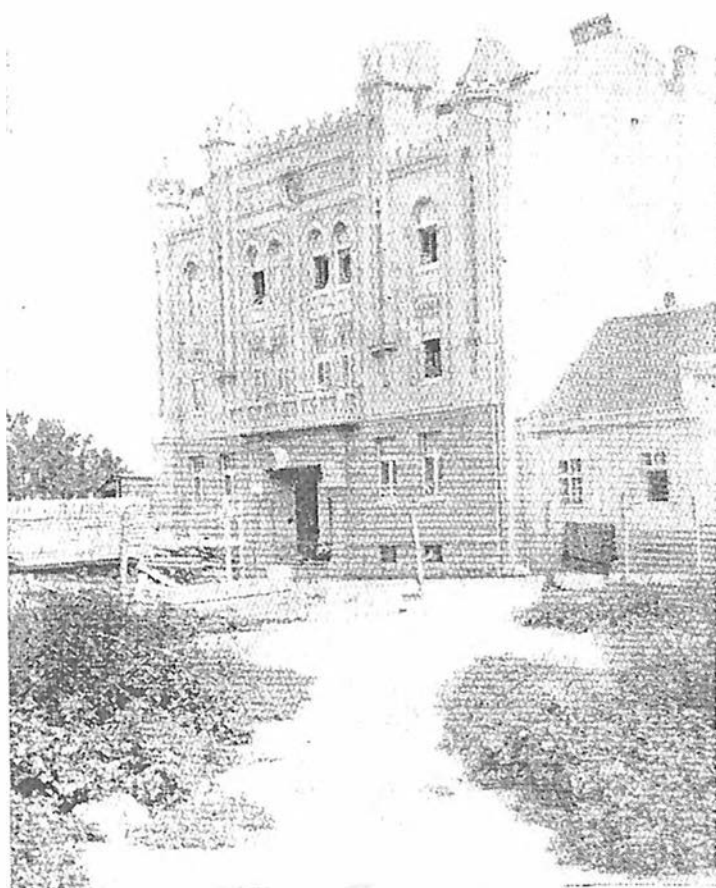
био отпраћен до вечитог починка свима почастима од целе јеврејске општине. Попунила је и место покојног Хахама Нисима Тесте, који је кроз деценије био омиљени хазан и заступник рабинера у општини. Хахам Теста умро је 1922. год. искрено оплакан од целог Јеврејства Београда, чија је особито симпатична личност био. 1926. год. о Пасхи следовао му је и дугогодишњи друг Хахам Аврам Алкалај, заслужан свештеник и вероучитељ ове општине.

1924. године умрла је у Београду и сахрањена са великим почастима позната патриотска раденица, добровољац из турских и бугарских ратова прошлога века и неуморна раденица у ратовима 1912—18. год., Нети Мунк.

Покровитељство ове општине уживају следеће установе, које својим радом заслужују да се уброје међу најважније: Друштво „Онег Шабат и Гемилут Хасадим“, са религиозним и хуманитарним циљевима, које је веома популарно у грађанству, успело је да подигне у Јеврејској улици лепо друштвени дом, где се негују старе јеврејске врлине и обичаји. Дом је сазидан по пројекту архитекта Самуила Сумбула, а за остварење пројекта стекао је велике заслуге друштвени председник, београдски трговац Нисим Б. Арон. У дому постоји и одељење за издржавање изнемоглих стараца и старица, али није још предато својој намени, пошто се до сада још нису могли осигурати потребни новчани фондови за издржавање тога завода.

„Јеврејско Женско Друштво“, основано 1874. године, развија једнако плодну делатност под управом заслужне председнице Јелене С. Де-Мајо. Друштво је до сада, поред својих редовних задатака хуманитарне природе, успело, да оствари јеврејску занатску школу за девојке, у којој се поучава, осим школских предмета, израда рубља и хаљина. Под надзором чланица друштвеног одбора и субвенцијом Министарства Трговине и Индустије, та школа успешно напредује. Председница друштва организовала је и Удружење Јеврејских

Дом "Онег Шабата и Гемилут Хасадим".

בית החברה «אונג שבת וגמילות חסדים»

Дом друштва «Онег Шабат и Гемилут Хасадим».

Женских Друштава Краљевине С. Х. С., чији су чланови скоро сва друштва јеврејских жена у земљи. Ради остварења потребе јеврејске феријалне колоније, узело је друштво на себе да створи јеврејској слабуњавај деци могућност лечења за време ферија, и 1925. године купило је једну вилу на нашем приморју, у Боки Которској. 1924. год. светковало је друштво педесетгодишњицу успешнога рада уз јавно признање званичних кругова у престоници и том приликом издало опширни историјат свога досадашњег рада.

„Српско-Јеврејско Певачко Друштво“, основано 1884. године, развија стално свој плодан рад око ширења српских и јеврејских песама. Друштво суделује у служби Божјој у новој синагози приликом јеврејских и државних празника, и својим редовним концертима приказује се грађанству у свом успешном раду.

Добротворно Друштво „Потпора“, основано 1897. године, једнако потпомаже јеврејску омладину школовањем и усавршавањем својих питомаца у науци и занатима. После рата узело је друштво на себе, поред испуњавања досадашњег задатка, и опскрбу и васпитавање јеврејске ратне сирочади.

Ешкенаска општина показује после рата сталан напредак. Број душа који је у 1912. год. достигао шест стотина, попео се до ове, 1926., године на преко хиљаду триста душа. Општина је већ и пре рата била спремна да подигне нову лепу синагогу и школу за веронауку. За остварење тога циља она је, сталном штедљивошћу, прикупила скоро целу суму новаца потребну за тај циљ. Међутим, услед опадања вредности поратног новца, морало се водити поново рачуна о великој суми која би сада требала за подизање те зграде. Председник општине, д-р Фридрих Попс, уз сарадњу скоро свих Јевреја у Краљевини, успео је да оствари давнашњи идеал ешкенаских Јевреја у Београду. На дан 15. јуна 1924. год. положен је, на свечан начин, камен-темељац новој општинској згради у присуству Краљевог и Владиних изасланика у Космајској улици

С рцем пуниом зајакљаности од
 ма Милостивог Богу Изравиља и
 овековечиено у темељу свеса дома:
 У четвртој години владавине НБЕГОСЛО
 ВЕДИЧАНСТВА КРАЛЈА СРБИЈА ХРВЪТА И
 СЛОВЕНИЈА АЛЕКСАНДРА ЛЯТИМЛАНЕ
 архиепископа КЛУЖКОГЪ СЕДИШТ на дан 15. Маја
 1824. године 15. септембра 5694. положеи по
 камен тамељац зградаи Цркве-Синодске
 Црквеи Општине Синодскеи Оубреи у
 Београду, у који не бити смеио ни
 ступити, ашкола, камне, лане, рити, лане,
 купатила и стубови на синодскеи зграде
 намеишченикоу пре, прижажак и ширеу, зграде

הודוה לאלהי אבותינו מי
 רים אהנו את התורה דואת
 בסוד הכון הזה לדורות הבאים
 בשלה הרב עלת להוד מלכותו אלכסטר
 הראשון לבית קארואגארוזעוילט מנך
 הסרבים הקראאטיס הסל אוועליט ביזם
 שלשה עשר לחדש סיון שנה חמשה אלפס
 ושש מאות ושלשים וארבע לבריאה עולם
 הוזהה אבן הסוד לבית הקהלה המשלחת
 בעיר המלוכה בבלגראד. בבית הזה יהאחר
 בית הכנסת בית הכפר מקוה כשרה לשכונת
 חרות בשביל הרב ומשרתי הקהל
 כתולדת הצ'ור הוזהה ובימי הרב
 רבי יצחק ריכדן שכ

[Handwritten signature]

Маруја

[Handwritten signature]

[List of handwritten signatures and names]

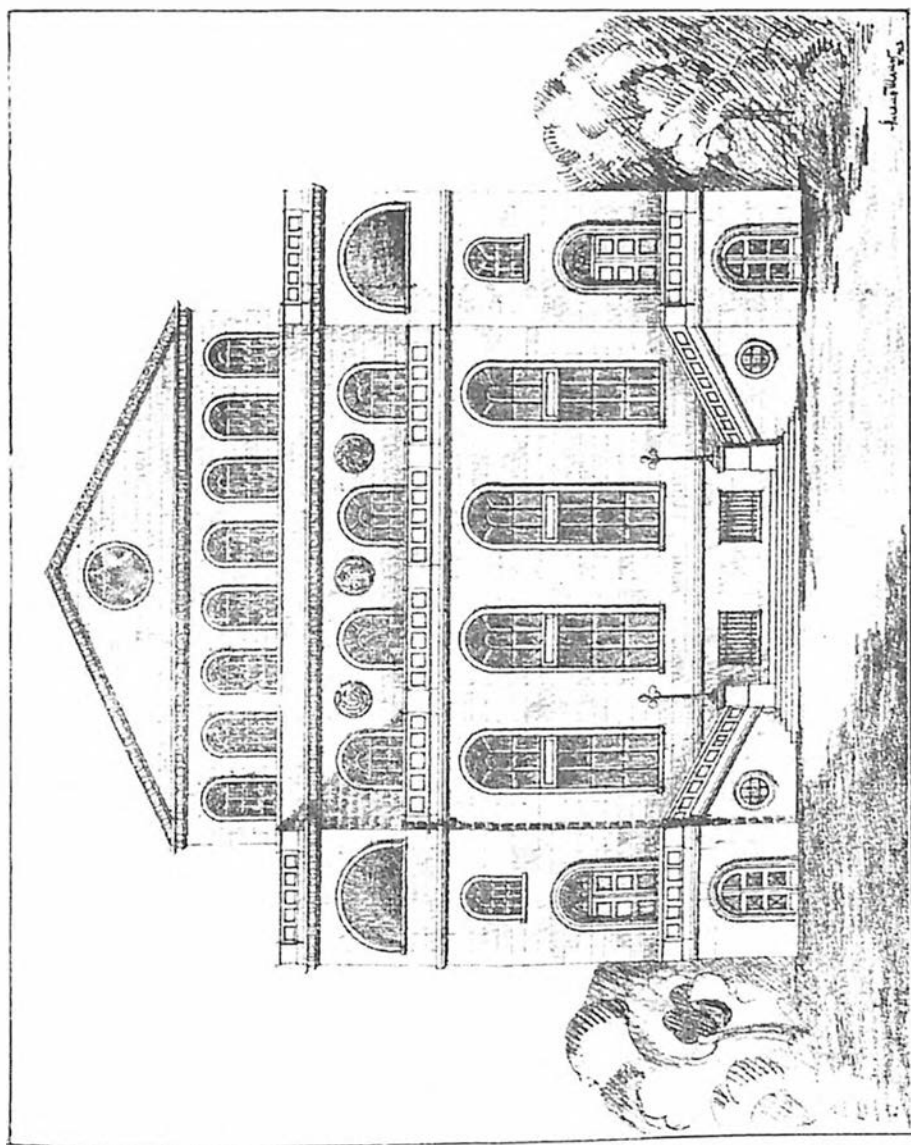
התעודה שהונחה ביסוד הבנין, בית הקהלה של העדה האשכנזית
 בבלגראד.

Повеља положена у темељ «Општинског Дома»
 Јеврејске Ешкенаске Општине у Београду.

број 19. Ова свечаност била је веома импозантна. Краљ и Краљица, који су боравили онда на Бледу, обећавши да ће лично присуствовати свечаном освећењу Храма, потписали су својеручно повељу, написану на пергаменту, и овластили свога изасланика да је положи у Њихово Име у темељ зграде. Тој свечаности присуствовали су и многи представници братских општина и разних корпорација из целе Краљевине. Место за синагогу поклонила је Општина Града Београда, а пројекат зграде израдио је млади архитект Милан Шланг. 1. новембра 1925. год. примила је општина један део зграде на употребу, а свечано освећење зграде обавиће се у лето 1926. године, када ће унутрашње уређење и украшење Храма бити готови. Тај монументални дом стаје преко три милиона динара, сума која је ушла делом из завештања имања Хермана и Хане Флајшера у улици Милоша Великог број 85., а делом од прилога чланова општине, појединих братских општина и дародаваца у целој Краљевини. Вредно је помена да је приличан број Срба православне вере, у знак пријатељства и пажње према својим суграђанима Јеврејима, допринео омогућењу подизања Дома, прилозима у новцу и материјалу.

Најважније установе ешкенаских Јевреја представљају: „Хевра Кадиша“, која под тим именом постоји вековима, са племенитим циљем да се стара о достојанственом начину погребња свих умрлих ешкенаских Јевреја, давањем помоћи сиромашним болесницима, подизањем надгробних споменика оним умрлим Јеврејима о чијим се гробовима не старају други, одржавањем спомена „Маскир“, поред других хуманих и културних циљева.

Ешкенаско Женско Друштво „Добротвор“, основано 1894. год., потпомаже ешкенаску сиротињу, узима стално учешће у свима покретима за ширење хуманости, побољшање хигијене, и унапређује дружељубље својим састанцима и приређивањем забава преко свога Одбора Госпођица. Друштво живо сарађује са сличним

בית הקהילה של העדה האשכנזית בבוגראד.

«Општински Дом» Ешкенаских Јевреја у Београду.

друштвима, како јеврејским тако и српским, у Београду, на раду око побољшања социјалних и хуманитарних прилика у земљи.

Месна Ционистичка Организација представља удружење сефардских и ешкенаских Јевреја Београда, која, као подружница Светске Ционистичке Организације, сарађује са Јеврејима целга света на подизању националне свести и на ширењу јеврејског језика и јеврејске културе. Она суделује, преко платиоца годишњег шекела (златног динара годишње за Светску Ционистичку Организацију) у изборима делегата за Земаљску Организацију у Загребу и делегата за Ционистичке Конгресе. Она сарађује, преко својих делегата, у акцији скупљања новца за обнову Палестине и у свима питањима која се тичу Ционизма.

За Јевреје насељенике у Палестини из наше Краљевине, доделио је Јеврејски Народни Фонд потребно земљиште за оснивање Југословенске Фарме у Палестини.

Јеврејско Омладинско Удружење приређује честе састанке у којима се Омладина упознаје са проблемима Ционизма, јеврејске књижевности и обнове Палестине.

Ложа „Србија“ светског ордена „Бене-Берит“ основана је у Београду почетком 1911. године, као установа сефардских и ешкенаских Јевреја. Она живи ради на културном подизању јеврејског племена у опште и на ширењу идеалних тежњи: добротинства, братске љубави и слоге и тражи од својих одабраних чланова неговање грађанских дужности, части и патриотизма. Иницијативом Ложе основано је још пре рата „Јеврејско Гимнастичко Друштво“. Ложа је подстакла и идеју о занатској школи, која је остварена после рата. Она је прихватила идеју о оснивању „Јеврејског Музеја“ са задатком, да прикупља старине из прошлости Јевреја у Краљевини С. Х. С. Ложа је приредила у зиму 1924—25. године циклус популарних предавања за Јевреје, где су и београдски професори Универзитета

говорили. Она настојава да створи братски однос међу Јеврејима целе Краљевине.

Како сефардска тако и ешкенаска општина имају још, осем наведених, и других институција, заснованих са разним хуманитарним и културним циљевима. Та удружења су или само сефардска или само ешкенаска, или, пак, заједничка.

* * *

Економско стање београдских Јевреја развијало се упоредо и сразмерно општем развоју престонице. Све појаве привредних промена, и добре и зле, обухватиле су Јевреје у истој мери као и све друге заинтересоване привреднике у земљи. Већ одавно не постоји више у Београду каква нарочита „јеврејска трговина“. Јер по условима трговачких, занатских и еснафских закона, трговина је слободна и приступачна свакоме, ко се жели њом бавити. Не би се, зато, могло рећи, да Јевреји предпостављају извесне гране трговине другима, и да преовлађују ма на ком пољу привреде. На против, познато је у опште, да су Срби, као народ агрикултуре и без нарочитих традиција у трговини, врло брзо и темељно научили све вештине трговине већег замашаја. Некадашњи велики промет извоза и увоза, банкарства и сарафлука, конфекције и кожарства, којима је, некада, Јеврејин-трговац, помоћу својих прекоморских веза, тако рећи, владао, одавно није више у његовим рукама. Он тек партиципира у тим пословима онолико, колико му његова финансијска средства и личне способности то допуштају. Ипак су Јевреји скоро у свима гранама народне привреде, бар делимично, заступљени.

У извозу земаљских производа: жита, шљива, вина, ракија, кожа и др. узимају јеврејске фирме знатан удео, имајући добрих трговачких веза са иностранством. Они суделују понешто и у рударству и домаћој индустрији тканина, сапуна, туткала, гвожђа и др. Заступљени су у банкарству, преко неких мањих али зато солидних

банака. Велики проценат Јевреја бави се посредничким пословима између иностраних фабриканата и продаваца и сразмерно велики број јеврејских трговаца бави се продајом робе потрошачима. Имајући радње са фирмама у свима главним улицама Београда, чини се посматрачу, да владају пијачном трговином. Али су, у ствари, много мањи од трговаца гросиста, који тише али издашније обављају посао. У велепродаји робе Јевреји одржавају често ортаклук са Србима, снабдевајући трговце на мало у унутрашњости земље.

У занатству заступају Јевреји Београда скоро све врсте заната у земљи. Има их у струкама од најпростијег радника па све до модерног вештака у занату. Има Јевреја скретничара, ложача, бравара, столара, кројача, обућара, бојација, типографа, механичара, машиниста, гравера, часовничара, златара, фотографа, штампара, књижара-издавача итд.

У слободним професијама високо квалификованих умних радника има Јевреја: учитеља и професора, лекара, адвоката, инжињера рударских, машинских и грађевинских, архитекта, хемичара, апотекара, новинара и т. д.

У уметности заступљени су: у књижевности и музици; у позоришту као глумци и певачи, у балету итд.

У свима гранама јавног и друштвеног живота, које су органзоване по струкама, има Јевреја и у управи тих организација. Има их, у сразмерно мањем броју, у државним надлештвима разних министарстава и у официрском кору; заступљени су у Лекарској, Трговачкој и Занатској Комори, Адвокатском Удружењу и у разним другим организацијама послодаваца и запослених.

Засебних јеврејских установа има само у областима верских, народних и културних интереса. Иначе, у свима гранама привредног и социјалног живота, раде Јевреји заједно и упоредо, као грађани, са Србима.

Њихов удео у том раду одазива се често благотворно по друштво. Било је случајева, да нека јеврејска фирма слави јубилеј свога двадесетпетгодишњег, пе-

десетгодишњег или чак шездесетгодишњег рада, што, свакако, сведочи о солидности дотичних фирми. Оваква прослава пропраћена је обично симпатичним чланцима у дневној штампи. Има, разуме се, и доста неуспеха у раду који повлаче нагоду, стечај и банкротство, као и код других трговаца.

Јевреји су, сразмерно њиховом броју, у меркантилној струци јаче заступљени него Срби. Пошто су, силом приликама, скоро сасвим искључени из конкуренције у другим струкама, на пример, тежака, државних чиновника и официра, природно је, да се, као варошки елемент, морају користити слободном трговином и слободним професијама, тражећи поље рада тамо где га могу наћи. Они пак Јевреји, без нарочите спреме и без природног дара, које и срећа оставља, а њих има, нажалост, сразмерно много у Београду, падају на терет једне и друге верске општине и њихових институција. То је сиротиња коју издржава јеврејско добротинство.

У целом животу београдских Јевреја очевидна је тенденција, да се прилагоде социјалном стању српског Београда и да с њим заједно раде на сталном уздизању његовог културног степена, привредне снаге и општег благостања. Поред срдачних и духовних веза што их Јеврејин гаји према стародревном Београду, он носи у себи уверење, да може срећно живети и напредовати само у средини напредног, културног и срећног становништва Београда.

ГЛАВА XXI

ХРОНОЛОШКИ ПРЕГЛЕД БЕОГРАДСКИХ РАБИНА И ЦВЕШТЕНИКА

У овдашњој сефардској синагози одржавао се обичај да се сваке године у очи Јом-Кипура спомињу имена умрлих рабина београдских. Не да се сада утврдити, када је општина почела са тим обичајем. Он је, свакако, за похвалу и служи јој на част, што се сећа

својих културних радника прошлих времена, и тиме одржава историјску духовну везу са заслужним покојницима, који могу бити пример за углед новијим генерацијама. Али има узрока веровати, да се тај обичај није увек практиковао. Кад прегледамо листу покојних Рабина и Хахамима, Свештеника, која се чита у Синагози, опазићемо на први поглед да почиње именом Рабина Јосифа Алмоснина, који је умро 1689. године. То ће рећи, да се пре њега, или за време његовог чинодејствовања, 1662-89., тај обичај годишњег помена није одржавао. Узимајући даље у обзир да се у доба његове смрти, услед непрекидних борби око Београда 1688—1717., овдашње Јеврејство налазило у најслабијој епоси рада, када у Београду није било ни рабина па ни хахама од гласа, могло би се закључити, да се почело тим обичајем много касније, евентуално у средини или чак при крају XVIII века. На овакав закључак упућује нас и околност, што после имена Алмоснина долази одмах име Рабина Шалема, који је умро скоро сто година доцније, 1781. године. Биће, зацело, да су при саставу листе умрлих рабина била заборављена сјајна имена Симхе Коена, Јуде Лерме и сва она имена која су дала београдском Јеврејству сјај и углед према унутрашњем развитуку и спољашњем угледу. Ова имена била су заборављена зато, што су већ прошли векови од њиховог рада, и што нису сачуване архиве старијих покољења.

Са жаљењем морамо при крају констатовати, да нису сачувани никакви списи старог Јеврејства Београда. Чак ни они из XIX века, а камо ли они из далеке прошлости његове. Баш зато је рад око скупљања грађе за историју био веома мучан и нећемо тврдити да је у свему успео и потпун.

У погледу имена умрлих рабина и свештеника држимо, да се листа ипак може попунити по хронолошком реду, те да се унесу у списак имена за годишњи помен и она имена која су из наведених разлога изостављена. Ми смо убеђени, да ни ова наша, на

основу историског-истраживања састављена, листа није у свему потпуна, јер верујемо, да је било овде рабина и пре досељавања шпанских Јевреја. Но, немајући поузданих извора који би их именовали, морали смо своју листу прекинути са именом Рабина Аврама Бењамина, који је заузимао свој положај у Београду око 1540. до 1570. године.

У следећим списковима дајемо и потпуни јеврејски текст због тога, што он, по описним титулама својим, јасније оцртава рад и вредност тих лица и што обележава и степен угледа и почести у који су их београдски Јевреји, после смрти, уврставали. Што је, нарочито за оне који знају јеврејски, много изразитије.

ГОДИШЊИ ПОМЕН

РАБИНИМА И СВЕШТЕНИЦИМА У БЕОГРАДУ
ПРЕ ЧИТАЊА КОЛ-НИДРЕЈ:

- Рабин Јосиф Алмоснино
” Шеломо Шалем
” Давид Хајим Пардо
” Исахар Абуалафија
” Азриел Јехиел Магрисо
” Рафаел Јехиел Магрисо
” Хајим Давид Пинто
” Аврам Јаков Пардо (треба Аврам Јицхак Пардо — Ш.)
” Јосеф Јицхак Финци
” Рафаел Јосеф Сасон
Хахам Аврам Јаков Елија
” Јаков Шалом Калдерон
” Моша Давид Алкалај
” Аврам Израел Биђерано
” Давид Сабетај Демајо
” Нисим Моша Теста
” Јаков Моша Алтарац
” Јаков Моша Алкалај
” Јаков Јицхак Адања
-

ה ש כ ב ה

להרבנים שנפטרו: שמזכירים שמותיהם בבתי כנסיות
של הספרדים בבלגראד בכל ישנה וישנה לפני בלגראד.

הרב המופלא מרגן ורבנן כמו"הר יוסף אלמושנינו
הרב המובהק מרגן ורבנן כמו"הר שלמה שלם
הרב המובהק מרגן ורבנן כמו"הר דוד חיים פארהו
הרב המופלא מרגן ורבנן כמו"הר ישכר אבואלאפ"א
הרב הכולל הדין המצוין מעוז ומגדל בישראל כמו"הר עזריאל יהואל
מאגריסו

ונפש בנו הרב הכולל הדין המצוין מרגן ורבנן כמו"הר רפאל יהואל
מאגריסו

הרב הכולל מרגן ורבנן כמו"הר חיים דוד פינטא
הרב הכולל מרגן ורבנן כמו"הר אברהם יעקב פארהו (צ"ל אברהם יצחק)
הרב הכולל כמו"הר יוסף יצחק פינצי
הרב הכולל הדין המצוין מרגן ורבנן כמו"הר רפאל יוסף ששון

החכם השלם והכולל אברהם יעקב אליהו
החכם השלם והכולל יעקב שלום קאלדירון
החכם השלם והכולל משה דוד אלקאלעי
החכם השלם אברהם ישראל ביגיראנו
החכם השלם נעים זמירות ישראל דוד שבת דומאו
החכם השלם והכולל נעים זמירות ישראל ניסים משה טיסטא
החכם השלם יעקב משה הי אלטאראין
החכם השלם יעקב משה אלקאלעי
הישיש נעים זמירות ישראל יעקב יצחק אדאניא

РАБИНИ И СВЕШТЕНИЦИ У БЕОГРАДУ

ПРЕМА ИСТОРИЈСКИМ ДОКУМЕНТИМА.

Од г. 1540. до г. 1570. Рабин Аврам Бењамин

Свештеници и старешине тога доба:

		Хахам	Јосеф	бен	Јицхак
		„	Јосеф	бехор	Шеломо
		„	Јосеф	бехор	Даниел
		„	Јосеф	бен	Јаков
		„	Моша	бен	Нахман
до	године	1580.	Рабин	Аврам	Гаскон
„	„	1617.	„	Меир	Анђел
„	„	1642.	„	Јуда	Лерма
„	„	1668.	„	Симха	Коен
„	„	1689.	„	Јосеф	Алмоснино

Свештеници и учитељи у Јешиви
Лерме, Коена и Алмоснина:

		Хахам	Ашер	Конфорти	
		„	Рафаел	Парнаспал	
		„	Јосеф	Асео	
		„	Арон	Ешкенази	
		„	Моша	Коен	
до	године	1725.	Рабин	Морено	
„	„	1740.	„	Леви	Јерушалми
„	„	1754.	„	Наган	Гинцбург
„	„	1781.	„	Шеломо	Шалем
„	„	1760.	„	Давид	Хајим Пардо
„	„	1788.	„	Шеломо	Монејан
„	„	1791.	„	Исахар	Абуалафија
„	„	1791.	„	Азриел	Јехиел Магрисо

Историски регистар рабина и свештеника.

до године	1812.	Рабин Рафаел Јехиел Магрисо
”	”	1817. ” Хајим Давид Пинто
”	”	1830. ” Аврам Јицхак Пардо
”	”	1850. ” Јосеф Јицхак Финци
”	”	1865. ” Рафаел Јосеф Сасон
		Свештеници и учитељи:
”	”	1872. Хахам Јаков Шалом Калдерон
”	”	1877. ” Аврам Јицхак Елија
”	”	1880. ” Јосеф Арон Амодај
”	”	1891. ” Јаков Јицхак Адања
”	”	1896. ” Јаков Розендорн
”	”	1898. ” Аврам Израел Биђерано
”	”	1898. ” Давид Сабетај Демајо
”	”	1902. ” Моша Давид Алкалај
”	”	1910. ” Јулијус Фукс
”	”	1919. ” Јаков Моша Алтарац
”	”	1920. ” Јонас Голдман
”	”	1922. ” Нисим Моша Теста
”	”	1926. ” Аврам Моша Алкалај

לוח הרבנים והחכמים

שנשאו משרת הקדש בקהלת הספרדים ובקהלת האשכנזים בבלגראד, וששמותיהם נמצאים בספרים ובכתבים שונים.

בערך עד השנה 1570 הרב הכולל ר' אברהם בנימין

ועמו החכמים מזמן קדום:

החכם ר' יוסף בן יצחק			
ר' יוסף בכור שלמה	"		
ר' יוסף בכור דניאל	"		
ר' יוסף בן יעקב	"		
ר' משה בן נחמן דין	"		
ר' אברהם גאסקון	עד 1580 הרב הכולל		
ר' מאיר אנגיל, מת בירושלים	"	1617	"
ר' יהודה לירמה	"	1642	"
ר' שמחה בן גרשון הכהן	"	1668	"
ר' יוסף אלמושינינו, מגורש	"	1689	"

לניקולשפורג

ועמו החכמים וזקנים מזמן קדום:

החכם ר' אשר קונפורטי			
ר' רפאל פרנספאל	"		
ר' יוסף אשיו	"		
ר' אהרן אשכנזי	"		
ר' משה הכהן, מגורש עם ר' יוסף אלמושינינו	"		

ואחרי ההפסק:

ר' לוי ירושלמי, מת בטמשוואר	עד 1740 הרב הכולל		
ר' מורינו הספרדי, מת בירושלים	"	1725	"
ר' נתן גינצבורג, מת בבודא	"	1754	"
ר' שלמה שלם, מת באמסטרדאם	"	1781	"
ר' דוד חיים פארדו, מת בירושלים	"	1760	"
ר' שלמה מוניאן, מת ברויסניץ	"	1788	"
ר' ישכר אבואלפיא	"	1791	"

לוח הרבנים והחכמים בכלגראד.

ר' עזריאל יהואל מאגריסו	ר' רפאל יהואל מאגריסו	ר' חיים דוד פינטו	ר' אברהם יצחק פארדו	ר' יוסף יצחק פינצי	ר' רפאל יוסף ששון	ר' יעקב שלום קאלדיריון, בעל מגיה לספרים שנדפסו פה	ר' אברהם יצחק אליהו	ר' יוסף אהרן המודעי	ר' יעקב יצחק אדאניא	ר' יעקב ראזענדארן	ר' אברהם ישראל ביג'ירנו	ר' דוד שבתאי דימאיו	ר' משה דוד אלקאלעי	ר' יהודה אריה פוקס	ר' יעקב בכור משה אלטאראץ	ר' יונה גאלדמאן	ר' ג'ניסים משה מיסמא	ר' אברהם משה אלקאלעי
עד 1791 הרב הכולל	" " 1812	" " 1817	" " 1830	" " 1850	" " 1865	החכם 1872	" 1877	" 1880	" 1891	" 1899	" 1898	" 1898	" 1902	" 1910	" 1919	" 1920	" 1922	" 1926

Штампање репринта омогућила : Б'неи Б'рит ложа Србија 676

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

94(=411.16) (497.111)

ШЛАНГ, Игњат
Јевреји у Београду / написао Игњат Шланг.
- Нови Сад: Нисад, 2006 (Панчево :
Александар). - XIV, 142

Тираж 500. - фототипско изд.: Београд :
Штампарија М. Карић, 1926.

ISBN 86-83479-05-6

а) Јевреји - Историја - Београд

COBISS.SR-ID 213467143

ISBN 86-83479-05-6

9 788683 479054